

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

6

SAYI/NUMBER:

3

YIL/YEAR:

TEMMUZ 2023

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
TURKISH WORLD STUDIES APPLICATION AND RESEARCH CENTER

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

6

SAYI/NUMBER:

3

YIL/YEAR:

TEMMUZ 2023

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
TURKISH WORLD STUDIES APPLICATION AND RESEARCH CENTER

Sahibi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Adına

Rektör

Prof. Dr. Hasan USLU

Editör Kurulu

Prof. Dr. Hikmet Korař
Prof. Dr. Fatih Yücel
Doç. Dr. Bayram Polat
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Şahin
Dr. Öğr. Üyesi Adem Yeloğlu
Dr. Öğr. Üyesi Turgay Düğen

Teknik Editör Kurulu

Dr. Öğr. Üyesi Perizat Yertayeva
Arş. Gör. Mesut Sönmez
Arş. Gör. Kevser Akman

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Adem Öger (Nevşehir Hacıbektaş Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Buran (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Bekir Çınar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Bibigül İlyasovna İmanbekova (Kazak Kızlar Milli
Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Bülent Kara (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Elena Ryabova (Moskova Devlet Üni.)
Prof. Dr. Elman Nesirov (Bakü Devlet Üni.)
Prof. Dr. Ercan Alkaya (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Faruk Çolak (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

- Prof. Dr. Fatma Açık (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Gulmira Abdrasilova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülzar İbrahimova (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Hatice İçel (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. İbrahim Maraş (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Kerim Türkmen (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Talas (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat
Prof. Dr. Nergis Biray (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Nizami Mammadov
Prof. Dr. Serkan Taflıoğlu (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Talip Yıldırım (Uşak Üni.)
Prof. Dr. Yıldırım Özbek (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Zeki Gürel (Ege Üni.)
Prof. Dr. Ziya Avşar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Enver Kapağan (Bolu Abant İzzet Baysal Üni.)
Doç. Dr. Lokman Zor (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Ramis Karabulut (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Reyila Kaşgarlı (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Bayram Polat
Dr. Natela Mirianashvili

Haberleşme Adresi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 3.
Kat, Merkez Kampüsü 51246
Niğde
Tel: +903882252417

İÇİNDEKİLER

Sabir Satiralarında Nitçendirmə

Speech in Sabir`s Satires

Aida BABUTCU

1-34

Askeri Operasyonlarda Araç Seçimi: Karar Verme Sürecinde

Kullanılabilecek Analitik Yaklaşımlar

Selection of Vehicles in Military Operations: Analytical Approaches for Decision Making

Ahmet Faruk CETİNKAYA

Neslihan DEMİREL

35-72

XXI. Yüzyılda Abd-İran İlişkileri: Obama Yönetiminin İran'a

Yönelik Politikası

Us-Iran Relations in the XXI Century: Obama Administration`s Policy Towards Iran

Nargiz CARCİYEVA

73-86

Eylem+-SA Çekimindeki Dilek Tümceleri Eksiltili/Eksik Tümce

Midir?

Are Subjunctive Sentences in the Form of Verb+-SA

Elliptical/Incomplete?

Çiğdem KALEGERİ

87-104

İŞİD Terör Örgütünün Faaliyetleri ve Suriye Krizinde Oynadığı Rol

The Influence of the ISIL Terrorist Organization on the Syrian Crisis

Tamerlan AHMADLİ

105-114

Kıssa Kitabı Adlı Eserde Birleşik Fiiller

Compound Verbs in the Story Book Artifact

Zana Jalil Bilal BİLAL

115-147

SABİR SATİRALARINDA NİTQLƏNDİRMƏ

Özet

Azərbaycan xalqının və bütün Şərqi böyük şairi, XX əsrin əvvəllərində realist demokratik ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrindən biri Mirzə Ələkbər Sabirin (1862-1911) yaradıcılığında satira müstəsna rol oynayır. Şairin əsərləri tənqidi gülüşün müxtəlif formaları ilə zəngin olduğu kimi, gülüş üsulları etibarlı ilə də rəngarəngdir. Satirik surətin öz danışığı ilə onun fərdi xarakterini açmaq və tənqid hədəfinə çevirmək üslubu bu cəhətdən diqqəti cəlb edir.

Ədəbiyyatımızda Sabirə qədər satira müxtəlif sənətkarlar tərəfindən işlənmişdir. Lakin Sabir klassik şeir üslubunu eyni formada məzmunca dəyişdirə bildi: xalq alışdığı bədii qəlibdə yeni dünya ilə üz-üzə qoydu, şeirin formasında yeniliklər etdi. Ömrünün 43-44 yaşlarında köhnə üsulda qəzəl, qəsidə yazan şairin ürəyini dolduran, didib parçalayan, ona rahatlıq verməyən fikir və hadisələr - millət məsələləri, əlbəttə, klassik şeir üslubunun məhdud çərçivəsinə sığa bilməzdi. XX əsrin əvvəllərində milli oyanış hərəkatının yüksəldiyi bir vaxtda yetişən Sabir ətrafda baş verən hadisələri dərk edərək şeirlərinə inqilabi bir xarakter vermiş, konkret materiallardan həyatın geniş lövhələrini yaratmış, gülüşün, istehzanın tərbiyələndirici gücündən məharətlə istifadə etmişdir.

Sabir satiralarının əksəriyyətində tipləri danışdırmaq özünü ifşa üsuluna geniş yer verilir. Tiplərin öz sözləri ilə onların xarakterini, daxili aləmini, kimliyini əks etdirmək Sabir yaradıcılığının səciyyəvi üslubudur. Sabir yaradıcılığında tip və portret yaratmağın üsulları

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
e-ISSN: 2651-5180
CİLT 6 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2023

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

Aida BABUTCU

Doç. Dr., Erciyes
Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Çağdaş
Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları ABD
aidababutcu@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9606-
2086

**Gönderim Tarihi
Received**

04.04.2023

**Kabul Tarihi
Accepted**

06.06.2023

Atf

BABUTCU, Aida (2023).
"Sabir Satiralarında
Nitqləndirmə", *Uluslararası
Türk Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (6/3), 1-34.
DOI:
10.59182/tudad.1277286

ARAŞTIRMA MAKALƏSİ
RESEARCH ARTICLE

müxtəlifdir. Bu üsullardan ən başlıcası Sabir şeirinin maneralarından olan nitqləndirmədir. Məqələmizdə Sabir satiralarından örnəklər əsasında nitqləndirmənin yumoristik üslubdakı yeri gözdən keçirilmişdir.

Anahtar Kelimələr: Azərbaycan, Mirzə Ələkbər Sabir, klassik, portret, yumoristik.

SPEECH IN SABİR'S SATIRES

Abstract

Satire plays an exceptional role in the works of Mirza Alakbar Sabir (1862-1911), the great poet of the Azerbaijani people and the whole East, one of the outstanding representatives of our realistic democratic literature at the beginning of the 20th century. The poet's works are rich in various forms of critical humor, and they are also colorful in terms of methods of humor. The style of revealing the individual character of the satirical character through his own speech and turning him into a target of criticism attracts attention in this respect.

In our literature, until Sabir, satire was developed by various artists. However, Sabir was able to change the classical style of poetry in the same form and content: he brought the people face to face with the new world in the artistic form they were accustomed to, and made innovations in the form of poetry until the age of 43-44. The thoughts and events - national issues, that filled the heart of the poet who wrote ghazals and odes in the old style until the age of 43-44 and did not give him comfort, of course, could not fit into the limited framework of the classical poetry style. Growing up at the beginning of the 20th century when the national awakening movement was rising, Sabir realized the events happening around him and gave his poems a revolutionary character, he created wide boards of life from concrete materials, skilfully used the educational power of humor and irony.

In most of Sabir's satires, the self-revealing method of making the types talk is given ample space. Reflecting the character, inner world, and identity of the characters in their own words is a characteristic method of Sabir's creativity. There are various methods of creating type and portrait in Sabir's creativity. The most important of these methods is speech, which is one of the manners of Sabir's poetry. In our article, based on examples from Sabir's satires, the place of speech in a humorous style has been reviewed.

Key Words: Azerbaijan, Mirza Alakbar Sabir, classical, humor, portrait.

Giriş

Sabir satiralarının əksəriyyətində tipləri danışdırmaq özünü ifşa üsuluna geniş yer verilir. Tiplərin öz sözləri ilə onların xarakterini, daxili aləmini, kimliyini əks etdirmək Sabir yaradıcılığının səciyyəvi üsuludur.

Sabir yaradıcılığında tip və portret yaratmağın üsulları müxtəlifdir. Birincisi, tip haqqında şair özü danışır, ikincisi bir və ya iki tipin söhbətindən üçüncüsü haqqında təsəvvür yaranır, üçüncüsü isə tip öz özünü tanıdır. Üçüncü üsul şairin hələ ilk satiralarından özünü göstərir. Bu, həm də onunla əlaqədar idi ki, şair satirik mətbuat səhifələrində çıxış edirdi. Satirik mətbuatın inkişafı ilə əlaqədar bu üsul daha da genişləndi.

Cəlil Məmmədquluzadə yazırdı ki, 1905-1906-cı illərdə “azadi tələb firqələr” Nikolay hökumətinin üstünə hücumu başladığı bir vaxtda biz də vaxtdan istifadə edərək özümüz üçün bir zəminə axtardıq ki, öz dərdimizi deyə bilək. Məhz belə bir zəminə *Molla Nəsrəddin* jurnalı oldu (Məmmədquluzadə, 1967: 7).

Professor F. Hüseynov yazır: “*Molla Nəsrəddin* jurnalı özü ilə birlikdə yeni bir üslub yaratdı, xalq dilinin normaları əsasında aydın yazı tərzini seçdi, qəliz ərəb, fars, osmanlı kəlmələrindən silinib təmizlənmiş sadə, son dərəcə aydın bir üslubda yazmaq yolunu seçdi. Mirzə Cəlilin dediyi kimi, *Molla Nəsrəddin* özü dilini azərbaycanlılar üçün ümumi ədəbi dil olaraq qəbul etdirmək fikrində deyildi. Ancaq o nə demək istədiyini sadə, aydın bir dildə avam camaata başa salmaq istəyirdi. *Molla Nəsrəddin* öz məqsədinə tez bir zamanda nail oldu.” (Hüseynov, 1986: 87).

Molla Nəsrəddin elə dil və üslubda yazdığı tələb edirdi ki, avam camaat onun məqsədini tez başa düşsün.

İlk nömrəsindən “Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım! O kəsləri deyib gəlmişəm ki, mənim söhbətimi xoşlamayıb, bəzi bəhanələrlə məndən qaçıb gedirlər, məsələn fala baxdırmağa, dərviş falına qulaq asmağa, it boğuşdurmağa, hamamda yatmağa və qeyrə bu növ vacib əməllərə. Çün hükəmələr buyururlar:

sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq vermirlər” (Məmmədquluzadə: 1967: 7) sözləri jurnalın məqsədini, məsləkini bəyan edir.

Molla Nəsrəddin, əsasən savadsız olan bir xalq üçün yazırdı. Rəngli, şəkilli çap olunurdu. Bu şəkillərdə köhnəpərəstlər, mollalar, seyidlər, yalnız öz cibini güdən mülkədarlar, hacılar, hüquqsuz qızlar-qadınlar, cahil valideynlər öz gündəlik həyatlarını görürdülər. Həmin şəkillər Sabir satiralarına əsasən çəkilirdi.

Avam xalqın anlayacağı dildə yazmaq keyfiyyətinə görə *Molla Nəsrəddin* dövrün digər mətbuat orqanları ilə zidd mövqələr tuturdu. O dövrdə *Molla Nəsrəddin* jurnalı *Füyuzat* jurnalı və *Həyat* qəzeti ilə mübarizə aparırdı. Bu mətbuat orqanları siyasi-sosial, mədəni mövqeyinə görə müxtəlif təbəqələrin mənafeyini müdafiə edirdi. Hər iki mətbuat orqanının yazı tərzini, üslubu, dili *Molla Nəsrəddin*ə zidd idi.

Həyat qəzeti xalqın dilini, ədəbiyyatını, maarif və mədəniyyətini inkişaf etdirmək iddiasında olsa da, əslində xalqın başa düşmədiyi bir dildə, üslubda yazırdı. *Füyuzat* jurnalının dil siyasəti isə son dərəcədə mücərrəd və o dövr üçün xalqın nəzərindən mürtəce idi. *Molla Nəsrəddin* jurnalı Şərq aləmində görünməmiş hadisə idi ki, yazılarını şirin, duzlu, xalqa yaxın olan bir dildə yazır, avam camaatın başa düşəcəyi bir dildə yazırdı. Xalqı öz dilində danışdıraraq, ona özünü öz dili ilə başa salaraq oyandırmaq mümkün idi.

C.Məmmədquluzadə məqalələrinin birində yazırdı ki, bizim məqsədimiz dil yaratmaq, gözəl ifadələr düzəltmək deyil, məqsədimiz o idi ki, dediklərimizi avam camaat başa düşsün, fikrimizi tez anlasın. Sabirin *Molla Nəsrəddin* jurnalındakı yaradıcılığı buna gözəl nümunədir.

XX əsrin əvvəllərində ana dilinə, ümumxalq danışığı dilinə münasibət çox pis idi. Dövrün yalançı ziyalıları avam camaatın dilini “çoban dili” hesab edirdilər. Bu dildə yazmaq sənətkarın savadsızlığına dəlalət edirdi. Ö.F.Nemanzadə yazırdı ki, millətə xidmət etmək istəyənlər çoxunun anlayacağı bir dildə yazmağı, açıq ana dilində yazmağı əsas bilməli, açıq ana dilində yazılmış sözlərə avam dili deyib gülməməli, ərəb, fars sözləri ilə dolu sözlər xas – guya

ədəbi dil deyib fəxr etməməlidirlər. Biz xas üçün deyil, avam camaat üçün yazmalıyıq. Bu halda deyə bilərik ki, millətimizə xidmət edirik. Bizə on-on beş istanbullunun anlaması lazım deyil, üç-dörd milyon qafqazlının anlaması lazımdır.

Sabirin böyüklüyü onda idi ki, geniş xalq kütlələrinin danışiq dilini ədəbi dil kimi qəbul etmiş, ətrafda dil məsələsi haqqında kəskin bir mübarizə getdiyi bir vaxtda öz satiralarını cəsarətlə bu dildə yazmışdır.

1. Nitqləndirmənin Zərurəti

1906-cı ildə nəşrə başlayan *Molla Nəsrəddin* jurnalında C.Məmmədquluzadənin “sizi deyib gəlmişəm” çağırışına ilk qoşulanlardan biri Sabir oldu. Çünki şairin belə bir jurnala böyük ehtiyacı var idi. İctimai quruluşun törətdiyi yaramazlıqların ifşası, cəmiyyətdəki haqsızlığın, geriliyin tənqidi Sabirin *Molla Nəsrəddin* jurnalında çap olunan satiralarının əsas ideyasını təşkil edirdi. Jurnal Sabir şeirinin formasını, üslubunu dəyişdirdi, onun realizminə güc verdi. Sabirin 1906-1911-ci illərdə yazdığı satiralar *Molla Nəsrəddin* jurnalının bəzəyi idi. Həmin illərdə şairin jurnala böyük ehtiyacı olduğu kimi jurnalın da Sabir kimi bir şairə ehtiyacı var idi. Şairin inqilabi satirik kimi yetişməsində, mübariz döyüşkən satiraları ilə tanınmasında *Molla Nəsrəddin* jurnalı fəal rol oynadı. Sabirin adi məişət məsələlərindən tutmuş böyük ictimai-siyasi hadisələrədək əks etdirdiyi satiraları jurnalda çap olunurdu.

Molla Nəsrəddin jurnalı yalnız dini, mövhumatı, şəriət mədarları deyil, bunlara qulaq asan, itaət edən, cəhalət və mövhumat içərisində çürüyən xalqın özünü də tənqid edirdi.

Jurnalın məqsədi həm də mütləqiyyət üsul idarəsini, islam zehniyyətini mənfəətləri üçün istifadə edənlərin məngənəsində əzilən zəhmət adamlarının düşükləri acınacaqlı vəziyyətdən onları dəhşətə gətirmək, bu mühitə, vəziyyətə qarşı onların hiddətini artırmaq, əzildikləri, zəlil olduqları bu mühitin məhv edilməsinin zəruri olduğunu onlara başa salmaq idi. Jurnalın kəskin siyasi felyetonları, inqilabi ruhlu şeirləri ilə çar hökumətinə, yerli burjuaziyaya, din xadimlərinə qarşı mübarizə aparması onun senzura tərəfindən

izlənməsinə səbəb olurdu. Jurnalın redaksiyası çap polisi tərəfindən tez-tez müsadirə olunaraq nəşri senzura tərəfindən qadağan edilirdi. Hələ çar senzurası ilə yanaşı yerli ruhanilər, qoçular, yüzlərlə qoluzorlular, köhnələr jurnalın əməkdaşlarına hədə-qorxu gəlirdi. Buna görə də jurnalda çap olunan yazılar çox vaxt gizli imzalarla gedirdi.

Sabir Molla Nəsrəddin jurnalında müxtəlif gizli imzalarla çıxış edirdi: *Hop-hop*, *Əbunəsr Şeybani*, *Ağlar güləyən*, *Qabaqda gedən zəncirli*, *Qardaşoğlu* və s. Bu gizli imzaların sayı çoxdur, lakin şairin ən çox işlətdiyi *Hop-hop* imzası idi.

Molla Nəsrəddin jurnalında şair 36 gizli imza işlətməmişdi. Bunlardan 28-i yalnız bir şairin altında qoyulmuşdur. Gizli imzalarının çoxu satiralarını nitqləndirmə baxımından təhlil etməyə kömək edir. Bu imzaların çoxu şairin satirik tənqidi üsulu ilə seçilirdi. Məsələn, şairin “Sərhesab” (Səs ucalaşdı, qoymayın!) satirası *Din dirəyi*, “Ya Rəb” (Nə rəvadır əğniyələr baxa ac qalana, ya Rəb) satirası *Fazil*, “Ax, necə kef çəkməli əyyam idi!” satirası *Molla Cibişdanqulu*, “Məndə ar olsaydı ölmək ixtiya etməzmidim!” satirası *Yetim Mə`dəli*, “Uşaqdır”, “Tükəzban cici”, “Osmanlılar, aldanmayın Allahı seversiz” satirası *Qoca iranlı*, “Qoyma gəldi” satirası *Yetim qızcıgöz*, “Mən şahı-qəvişövkətəm, İran özümündür” satirası *İran qurdu* imzaları ilə çap olunmuşdur. Bu nümunələrin sayını artırmaq olar. Satiralarla onların altına qoyulan imzalar arasında bir əlaqə mövcuddur. Bu satiraların çoxunda şairin işlətdiyi gizli imzalar məzmunun özündən alınır.

Yuxarıda göstərdiyimiz nümunələrdə Molla Cibişdanqulu öz nitqində xalq kütlələrinin oyanmasını, həyatı getdikcə daha dərindən dərk etməsinə necə heylsiləndiyini görürük. Ötən günlərin, ötən əyyamların bir də geri dönməyəcəyini düşündükcə qovrulan molla təəssüf hissi ilə keçmişləri xatırlayır:

Bizlər idik xalqın inandıqları,
Piri-hidayət deyə qandıqları,
Nur görürlərdi qarandıqları,
Bizdə idi cümlə qazandıqları,

Kim bizə pul verməsə bədnam idi,
Ax!.. necə kef çəkməli əyyam idi!¹ (Sabir, 1980)

Yaxud qadın köləliyinə qarşı qələm mübarizəsinin önündə gedən şairin yetim qızciğazın dilindən söylədiyi “Qoyma gəldi” satirasında hüquqsuz Azərbaycan qızlarının acı taleyini, qadına mürəcə, zərərli baxışları, cəhalətin qadına münasibətini onun öz dili ilə göstərmişdir. Əşya kimi satılan qızciğaz babası yaşda qocanı gördükdə fəryad qoparır, xandostunu köməyə çağırır:

Qorxdum, ay aman yarıldı bağrım,
Nazik bir ipə sarıldı bağrım,
Gup-gup döyünüb darıldı bağrım,
Canım oda yandı, qoyma gəldi!
Girdarı yamandı, qoyma gəldi! (Sabir, 1980)

Bu az yaşlı qızın nitqindən iki mənfi tip haqqında təsəvvür yaranır. Onu aldadıb “ərin oğlandı” deyən xandostu və qızın həyəcanından:

Vay, vay! Deyəsən bəşər deyil bu!
Bir şəklə uyan təhər deyil bu!
Allahı sevirsen, ər deyil bu!
Ərdodu, qabandı, qoyma gəldi!
Didarı yamandı, qoyma gəldi! (Sabir, 1980)

- sözlərindən isə ikinci tiplə tanış oluruq. Satirada bədii sözün gücü ilə mənfi tipin zahiri portreti onun qoca simasına tam uyğun şəkildə canlandırılır:

Dudkeş kimi bir papaq başında,
Ağ tükləri bəllidir qaşında,
Gərçi qocadır babam yaşında. (Sabir, 1980)

İmzadakı “yetim” sözü hərfi mənə deyil, rəmzi mənə daşıyır: qızın hüquqsuzluğuna bir işarədir.

Taxtdan salınmış İran şahı Məhəmmədəlinin Odessaya getməsi münasibəti ilə onun öz dilindən yazılmış satiraya baxaq:

Məndə ar olsaydı, ölmək ixtiyar etməzmidim?

¹ Məqalədəki bütün şeir istinadları Sabirin “Hophopnamə” (Bakı: 1980) kitabından alınmışdır.

Aburun nə olduğun bilsəydim ar etməzmidim?
Xaki İrənin mənə bir guşəsin versəydilər,
Kəndimi Əbdülhəmid tək bəxtiyar etməzmidim?
Bilsə idim el mənə axır belə müflis qovar,
Var-yoxu dərcib edib əvvəl fərar etməzmidim? (Sabir, 1980)

İnqilabın zərbəsinə davam gətirməyərək çar Rusiyasına pənah aparmış şahın gülünc vəziyyəti, əhval-ruhiyyəsi öz nitqi daxilində göstərilir. “Yetim Mə`dəli” imzası məzmununa tamamilə uyğundur. Satirada şairin güclü kinayəsini imzadakı yetim sözü və Məhəmmədəli şahın adının bu şəkildə yazılması tamamlayır.

Sabirin gizli imzaları satirik tipləri ilə bilavasitə əlaqədardır. Hər hansı bir tipin dili ilə söylədiyi satiraların altında imza çox vaxt bu tiplərin öz adları olurdu. Köhnə müsəlman ailəsində qadının övlada münasibətini, övlad tərbiyyəsini əks etdirən “Ay başı daşdı kişi, dinmə, uşaqdır uşağım!” satirasında ümumiləşdirilmiş Tükəzban cici tipi kimi analar Sabir dövründə öz övladlarını söyüş-savaşa böyütməyi fəxr bilirdi.

Deməli, gizli imzalarla yazdığı satiraların çoxunu Sabir tiplərin dilindən söyləyir, onları öz nitqləri daxilində öz sözləri ilə qamçılıyır. Bu satiralarda hər kəs öz sinfi mənsubiyyətinə, savad dərəcəsinə, ictimai məşğuliyyətinə görə danışdırılırdı.

Sabir satiralarında nitqləndirmə yalnız şeirlərin məzmun və ideyası ilə səsleşən gizli imzalarla əlaqədar deyildi. Şairin digər satiraları şeirlərin məzmunu ilə heç də əlaqəli olmadığı halda, bu satiraların çoxunda nitqləndirməyə geniş yer verilir. Nitqləndirmə Sabir yaradıcılığının maneralarından biri, bəlkə də ən başlıcasıdır.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, nitqləndirmənin zərurəti həm də Sabir şeirlərinin dili ilə əlaqədardır. Sabir satiralarının dilindən danışarkən ədəbiyyatımızda onun böyük xidmətlərindən biri olan ümumxalq danışq dilindəki sözləri şeirə gətirməsini qeyd etdik. Xalqın, avam camaatın başa düşəcəyi bir dildə yazılan satiralar məhz bu sözlərin hesabına daha tez yayılır, asan əzbərlənir, şairin məqsədi, fikri avam camaata tez aydın olurdu.

Satiralarındakı nitqləndirmə onun dil sadəliyindən, ifadə konkretliyindən, milyonlarla avam camaatın başa düşəcəyi bir dildə yazmasından irəli gəlirdi. Sabir əsrlərdən bəri poeziya üzünə həsrət qalan sözləri yaratdığı tiplərin dilində, nitqində şeirə gətirirdi.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli oyanış dövrü sayılır. Belə bir dövrdə Sabir öz orijinal üslublu satiraları ilə şeirdə inqilab yaratdı. Şair elə ümumxalq danışığı sözlərini şeirə gətirmişdir ki, onlar şairin öz nitqində deyil, qələmə aldığı tiplərin nitqində daha təbii səslənirdi. Bu, şairin realizmi ilə bilavasitə bağlı idi. Başqa sözlə, Sabir satiraları bir dil, bir milli təfəkkür atlası idi. Sabir realist bir sənətkar kimi şeirin mövzu dairəsini genişləndirdi. Ətrafda baş verən ictimai-siyasi hadisələrdən tutmuş məişət, mədəniyyət məsələlərində Sabir satiralarında öz bədii əksini və həllini tapdı. Təsvir olunan hadisə və obrazlar həyatiliyi ilə seçilirdi. Bu cəhətdən şair satirik tiplərin nitqinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Tiplərin nitqlərində yaşayış şəkillərinin hərtərəfli rəngli tərənnümü var idi, cəmiyyətin aynası olan bu tərənnümlər dövrün mədəni əhvalından, səviyyəsindən xəbər verirdi:

Çatlayır, Xanbacı, qəmdən ürəyim,
Qovuşub lap acığımdan kürəyim.
Nola bir evdə qoyaydız qabaş,
Verməyəydiz məni bu əbləhə kaş!
Mən ki, damdan-bacadan baxmaz idim,
Su kimi hər tərəfə axmaz idim,
Hərzə-hərzə danışib gülməz idim,
Oturub ac komasında atamın,
Biş-düşün hazır edərdim anamın.
Bitləyərdim nənəmin baş-yaxasın,
Yamayardım babamın çul-çuxasın.
Tez durub sübh sağardım inəyi,
Xansənəmdən diləməzdim köməyi.
Neyləyirdim bəzəyi, ya düzəyi?
Dama divara yapardım təzəyi! (Sabir, 1980)

Göstərdiyimiz şeir nümunəsində şairin dindirdiyi bir avam gəlidir. Sabir onu öz şüur səviyyəsində danışıdır. “Dama, divara təzək yapan”, biş-düşlə məşğul olan avam kəndli qızı şair şəxsə ərə verildikdən sonra ər evində gördükləri onu hövsələdən çıxarır. Ərinin yazı-pozu ilə məşğul olması, kitab oxuması onun ürəyinin qəmdən çatlamasına səbəb olur. Ayrıca Sabir bəzək-düzəyi dama, divara yapılan təzəklə qarşılaşdıranda yeni mühitdə peyda olan nataşaların sosial mövqeyinə eyham vurmuşdur: burada cəhalətin “təzəyi” ilə əxlaqsızlığın “bəzəyi” təşbehəndirilmişdir və kinayəli tənqiddə tutulmuşdur. Azərbaycan mühitinə yad olan ünsürlərin cəmiyyətdə yaratdığı bədxahlıqlar, əxlaqın kirlənməsi böyük şairi düşündürməyə bilməzdi. Nə xarici görünüş, nə də əl mərifəti, yalnız maariflənmə-daxili aydınlanma ilə mədəniyyət qapısını aralamaq – kitab olan evdən qorxmamaq, şair ərlə yaşamaq mümkündür. Mədəni intibah elmlə, oxumaqla, savdlanmaqla mümkündür. Əlbəttə, bu gəlinin təlaşi təbiidir, çünki onun ər evinə gələnə qədər gördüyü həyat tərzi tamam başqa idi.

Atam əllaf, babam dülgər idi,
Qardaşım culfa, əmim kargər idi.
Xanbibim falçı, nənəm bağ toxuyan.
Bizdə haşa yox idi bir oxuyan!
Evimizdə var idi hər nə desən,
Qatıq, ayran, qaymaq da yesən.
Nə bilirdik nə zəhri-mardı kitab,
Biz olan evdə haçan vardı kitab? (Sabir, 1980)

Gəlinin avamlığına şair gülsə də, məqsədi bu deyil. Şairin tənqid hədəfi bütün dünyanın yeniləşdiyi bir vaxtda bu gəlinin yeniliyi dərk etməsinə mane olan cəmiyyətdir. Bu gəlini yetişdirən mühit cəmiyyətin siması, əhval-ruhiyyəsidir. Sabir kinayədən istifadə edərək həm mənalı gülüş, həm də avam gəlinin nitqində onun özünə məxsus söz və ifadələr işlədərək canlı portret yaradır. Gəlinin dilindəki sözlər çox münasib düşünülmüşdür. Satiranı oxuyan hər kəs o saat bilir ki, danışan doğrudan da avam gəlidir. Göstərdiyimiz şeir nümunəsində ümumxalq danışığı dilindən gələn nə qədər söz və ifadələr var:

qarabaş, əbləh, hərəzə-hərəzə, ac komasında, biş-düş, bitləyərdim, yamayardım, çul-çuxa və s.

Deməli, Sabir satiralarında tip yaratmağın yollarından biri də nitqləndirmədir. Tənqid obyektinin dili ilə onun daxili aləmi, xarakteri oxucuya çatdırılır.

Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Satmaram öz əqlimi siz kimi naməzhəbə,
Razıyam oğlum gedə qəbrə, nə ki məktəbə.
Məktəb adı çəkməyin, məl'əbədir, məl'əbə!
Əlhəzər ondan həzər, oxutmuram, əl çəkin!
Bu valideyn öz özünü səciyələndirir. (Sabir, 1980)

Sabir tiplərinin hər birinin öz nitqi var. Professor T.Hacıyev yazır: “İnsanın ictimai məşğuliyyəti dil materialından aydınca seçilir. B.Q.Belinskinin bu sözləri XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan ictimai mühiti üçün də səciyyəvi səslənir: “Bizim cəmiyyətimizdə ayılma ruhu hakimdir. Bizim hər zümrəmizdə hər şey xüsusi şəkildə onun özünə məxsusdur – paltarları da, maneraları da, həyat tərzini də, adət və ənənələri də, dili də. Buna inanmaq üçün təsadüfən məmur, hərbiçi, mülkədar, tacir, meşşan idarə və işlər müvəkkili, ruhani, tələbə, seminariyaçı, professor və rəssamın iştirak etdiyi bir gecə keçirmək kifayətdir ki, özünü belə cəmiyyətdə görərkən fikirləşə bilərsiniz ki, müxtəlif dillər mühitindəsiniz.” Bu sözləri Azərbaycan ədəbi mühitində əyani olaraq qavramaq üçün Üzeyir Hacıbəyovun “O olmasın, bu olsun” komediyasında Rüstəm bəyin evindəki ziyafəti bir anlığa xatırlamaq kifayətdir. Dilin ünsiyyət vasitəsi olmasına etinasızlıq göstərərək hər kəs özü üçün danışır, hər kəs başqasını lazımınca anlamır. Gördüyümüz kimi tiplərin fərdiləşdirilməsi üçün danışq tərzini mühüm göstəricilərdən biridir. Geyim obrazı xarici portretinə görə fərdiləşdirsə, nitq onun daxili fərdiyyətini aşkar edir.” (Hacıyev, 1983: 66-67).

Sabir satiralarında mürəccə, fərsiz intellidentlərin, müftəxorların, cahil valideynlərin, avam qadınların, küpəgirən qarılıların və başqalarının öz nitqi var. Tiplər öz nitqi daxilində özlərinəməxsus söz

və ifadələrdən istifadə edir. Hər tip özü üçün səciyyəvi olan sözlər işlədir.

Sabir bədii dildə fərdiləşdirməyə xüsusi yer verirdi. İctimai zümrəni danışıq tərzilə tanımaq Sabir sənətkarlığının ən başlıca cəhətlərindən biridir. Tiplərin fərdiləşdirilməsinə əhəmiyyət verməsəydi, şairin köhnəpərəstləri – avam, kapitalist, molla, mülkədar və başqaları bir-birinə oxşar və yadda qalmazdı. Sabir fərdiləşdirməyə bədii portret yaratmaqdan, tipin xarici görkəmini, onun geyimini çəkməkdən başqa əsasən onun nitqinə də xüsusi diqqət verirdi. Sözlərin seçilməsi tipi xarakterizə etməkdən daha böyük rol oynayır.

1907-ci ilin iyulunda “Dəbistan” jurnalının bağlanması münasibəti ilə yazdığı “Əl minnətü billah ki, Dəbistan da qapandı” satirasında ilk misradakı “əl minnətü billah” sözü kasıbların avam camaatın işlətdiyi söz deyil. Bu müəyyən ruhani təhsili görmüş adamların dilində olan sözlərdir. Deməli, jurnalın bağlanmasından zövq alan həmin bu ümumiləşdirilmiş tip bir din xadimidir.

Başqa bir ruhani tipin nitqinə baxaq:

Vay, vay, nə yaman müşkülə düşdü işim, Allah!

Fəryadıma yet ki, yanırım atəşə billah!

İslamə xələl qatmadadır bir neçə bədxah,

İstərlər ola bəndələrin taği və gümrah,

Etdim nə yaman əsrə təsadüf, aman, ey vah!

La havlə və la qüvvətə illa və billah! (Sabir, 1980)

Sabirin ifşa etdiyi din xadimləri açıq fikrə qarşı mübarizə aparmaq üçün “İslamə xələl qatanları”, bədxahları ön plana çəkirdilər.

Sabir satiralarının əksəriyyətində tipin nitqi ilə onun kim olduğunu yəqinləşdirirsən. Sözlərin, ifadələrin seçilməsi tipin xarakterizə edilməsi üçün əsas şərtidir. Dil şüurun ifadə formasıdır. Bu prinsipi şair bütün satirik monoloq və dialoq şəklində yazdığı satiralarda gözləmişdir.

Cəfər Xəndan yazır: “Satira və yumor gülüşü o zaman təsirli olur ki, onu yaradan sözlər mənalı və təbii olsun, ucuz gülüş doğuran söz və ifadələrə yer verilməsin. Elə olmadıqda gülüş mənasız bir

hırıltıya çevrilə bilər. Satirik şeirlərdə bu xüsusiyyəti gözləmək üçün dil vahidinin həlledici əhəmiyyəti vardır.” (Xəndan, 1962: 235).

Bu o deməkdir ki, Sabir əsl söz sərrafı kimi hər sözü öz yerində, öz məqamında işlətməyi bacarırdı.

2. Monoloq və Dialoglar

Sabir satiralarında nitqləndirmə monoloq və dialoq şəklində aparılır. Hər bir tipi öz monoloqu daxilində oxucuya tanımaq, obrazın nitqində onun düşüncə tərzinin necəliyini tənqidçinin əlavə izahı olmadan əyani göstərmək, onların şüur səviyyəsini, həyatda məqsədini, yoxsullara münasibətini, elmə, tərəqqiyə baxışını və sairəni satira hədəfinə çevirmək üçün bu ifşa üsulundan istifadə edir.

Şairin monoloqvari satiraları çox vaxt xitablarla başlayır:

Vay, vay! Nə yaman müşkilə düşdü işim, Allah!

Fə'lə, özünü sən də bir insanımı sanırsan?

Ey dövlətimin zəvalı oğlum!

Məzlumluq edib başlama fəryadə, əkinçi!

Ey əzizim, xələfim..

Ey fələk, zülmün əyandır.

Ax! Necə kef çəkməli əyyam idi! (Sabir, 1980)

Belə xitablardan sonra şair tipin monoloqunu davam etdirir. Şair özü tip haqqında heç nə demir: nə onun qafiyəsini, nə də onun pis əməllərini sayır, yalnız tipi öz sərbəstliyi ilə danışıdır. O öz monoloqunu söylədikcə oxucunun gözü qarşısında köhnə dünyanın nümayəndələrindən biri dayanır. Bu, mülkədar, din xadimi, avam, sahibkar və ya başqasıdır. Əlbəttə, onun kimliyi nitqin daxilində bəyan olur. Şair mənfi tiplərinin qəlbinə girir, onun əhval-ruhiyyəsini, daxili həyəcanlarını verməklə tipin əsl simasını açır.

Monoloqvari satiralarda ürək çırpıntısı, qorxu, təlaş, sevinc ifadə edən sözlər tipin daha canlı, fikrin daha aydın olmasına müsbət təsir göstərir. “Ay haray bir neçə şair kimilər”, “Vah! Bu imiş dərsi-üsulicədid?”, “Neyləyim ey vay, bu urus başdılar”, “Dilbilməz oğul vay!”, “Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən, ay can! Ay can!” bu kimi ifadələr, sözlər tip haqqında çox söz deyir. Sabir tipə istehza etmək üçün onun əhval-ruhiyyəsini ön plana çəkir.

Sabirin mənfi tiplərini əsasən köhnəpərəstlər adlandırırlar. Lakin bunlar özü də müxtəlifdir. Bu müxtəliflik hər bir fərdin özünü təqdim etməsi şəklində, monoloqvari nitq daxilindədir.

Sabir satiralarının bir qismi İran şahı Məhəmmədəlinin dili ilə söylənilir. İran xalqının məişətini, həyat tərzini yaxşı bilən şair başa düşürdü ki, həm xalqın, həm də İran inqilabının düşməni Məhəmmədəli şahdır.

Sabir İran irticasını, xüsusilə Məhəmmədəli şahın üsul idarəsini tənqid atəşinə tutdu. Məhəmmədəli şah taxta əyləşdikdən sonra ən irticaçı tədbirlərə əl atır. Ölkənin mütərəqqi adamlarına divan tutur, milli-demokratik hərəkatı boğmağa çalışır. Atası Müzəfərəddin şah tərəfindən verilmiş məclisi qovaraq inqilabçılara divan tutmağa başlayır. Hakimiyyət başında olduğu 1907-1909-cu illərdə millətə qarşı rəhmsiz bir siyasət yeridən şah xalqın əsarətdə yaşamasına, zillətdə qalmasına səbəb olmuşdu.

Məhəmmədəli şahı ifşa edən şeirlərində Sabir onun necə bir qanlı üsul idarə yaratdığını, xalqın var-yoxunu talan etdiyini, dərisini soyduğunu göstərmişdir. Şahın bu zülmkarlığı Sabirin şahın öz dili ilə söylədiyi satiralarında daaşkar görünür. Bu baxımdan “İran özümündür” satirası daha səciyyəvidir:

Mən şahı-qəvişövkətəm, İran özümündür!
İran özümün, Rey özümün, Təbərstan özümündür!
Abad ola, ya qalsa da viran, özümündür!
Qanuni-əsasi nədi, fərman özümündür!
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür!

İranlı deyil, cümlə bilir Məmdəliyəm mən,
Görgani-cəfavü sitəmin çəngəliyəm mən,
İranlıların başlarının əngəliyəm mən,
Sorrəm, içərəm qanlarını – çün zəliyəm mən,
Laşə özümün, ət özümün, qan özümündür! (Sabir, 1980)

Satira 1908-ci ilin avqustunda İran inqilabının qızgın dövründə yazılmışdır. İranın şahın əlindən çıxması təhlükəsi var idi. Lakin şah belə bir vəziyyətdən qorxmaq əvəzinə öyünür. Şahın öyünməsi onu

daha da gülünc vəziyyətə salır. Sabir şahın hədsiz zülmkarlığını öxucuya çatdırmaq, onu qaniçən zəliyə bənzətməklə təşbeh yaratmışdır. Şah atası tərəfindən verilmiş “qanuni-əsasi”ni hesaba almır, “fərman özümündür” deyir. İnqilabın şahı qorxutduğu bir vaxtda onun belə öyünməsi qüvvətli kinayə və gülüş yaradır. Ayrıca, satirada “Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür” misralarında şövkət, fəxr, şan sinonimlərinin həmcins üzvlər kimi sadalanması bədii təkrarın gücü ilə şahın despotizminə, eqoist varlığına vurğu və bədii zərbədir.

İran mövzusunda “Satıram” satirası da inqilab təhlükəsindən ölkəni qurtarmaq üçün onu hərraca çıxarıb satmaq istəyən Məhəmmədəli şahın kinayəli tənqidi üzərində qurulmuşdur.

Moldayı, salmadı el dil boğaza,
Eybi yox, gərçi qoyulduq loğaza,
Yaz bu e`lanımı da bir kağaza,
Açmışam Reydə geniş bir mağaza,
Çox ucuz qiymətə hər şey satıram!
Ay alan!..Məmləkəti-Rey satıram! (Sabir, 1980)

Şeir ilk dəfə *Molla Nəsrəddin* jurnalında çıxmışdı. Şah özü *Molla Nəsrəddin*ə müraciət etmişdi və o zaman qəzetlərdə şahın İran xəzinəsindən olan müllələrini satmaq barəsində xəbərlər dərc edilirdi. Bəhs etdiyimiz şeir də bu münasibətlə yazılmışdı. Xalqın müqavimətinə, inqilabçıların səyinə, mübarizəsinə baxmayaraq, öz taxt-tacını xilas etmək, hakimiyyətini saxlamaq üçün irticaçı satqın siyasətə əl atan Məhəmmədəli şah İranı – Qacari-dövləti öz malı kimi satır, hakimiyyətinin məşrutə ilə məhdudlaşdırılmasına razı gəlmir. Sabir şahı mülləkiyyət hissi və küllü ixtiyar duyğusu ilə nitqləndirir, gülüş hədəfinə çevirir.

Məhəmmədəli şahın dili ilə yazılmış başqa bir şeirdə – “Məndə ar olsaydı ölmək ixtiyar etməzmidim?” satirasında isə şahın təəssüf hissi daha qüvvətlidir:

Gər şüurum olsa idi dustü düşmən bilməyə,
Şapşalı, Fəzlullahı işdən kənar etməzmidim? (Sabir, 1980)

İnqilabi hərəkatın qızgın çağında xalq şahın katibi Şapşalı və şaha yaxın olan, onun qanıçən siyasətinə bilavasitə kömək edən Fəzlullahı və başqalarını dövlət işindən uzaqlaşdırmağı tələb edir. Şah artıq əlindən çıxmış dövlətin təəssüfü ilə xalqın bu tələblərini zamanında yerinə yetirməli olduğunu dilə gətirir. Sabirin nitqləndirmə baxımından təhlil edilən bu növ şeirlərində eyni tarixi dövrü paylaşan dövlət adamlarının da obraz kimi süjetə daxil olması bir yandan satiranın ideya-bədii genişliyini, bir yandan şairin vətəndaş kimi siyasi mövqeyini ortaya qoyur. Məsələn, osmanlı padşahı sultan Əbdülhəmidin dili ilə söylənmiş bir satirada Məhəmmədəli şaha dəstək üçün müraciət edən sultan taleyindən şikayətlənir, başına gələnlərdən şahı ibrət almağa çağırır, ona təskinlik verir:

Sən Məmdəli qorxma!

Qəm çəkmə, darıxma!

Meydan özünüdür! (Sabir, 1980)

Əlbəttə, Sabir o dövrün ictimai-siyasi axınlarının təsiri, xüsusilə ittihad-tərəqqiçilərin nöqtəyi-nəzərindən osmanlı dövlətçiliyindəki hadisələri dəyərləndirir; çağdaşımız olsaydı, XXI əsrdə osmanlı padşahına yenə də eyni mövqedən baxarmıydı və ya bu ədalətli sultanı milli duyğusu olmayan, demokratik görüşləri boğmağa çalışan, dövlətçilik görüşlərini, idarəçiliyi şəxsi mənfəətləri, azgın despotizmi çərçivəsində həll edən Məhəmmədəli şahla qarşılaşdırmıydı? Fikrimizcə, əsla!

İdeya zənginliyi, orijinal bədii quruluşu baxımından diqqətəlayiq başqa bir satira Təbriz inqilabını yatırmaq üçün vuruşmada məğlub olub geri qayıdan Eynüddövlənin dilindən yazılmışdır. Bu satira müraciət şəklində yazılmışdır. Eynüddövlə Məhəmmədəli şaha öz məğlubluğunun səbəblərini sayır, cəbhədəki vəziyyəti şaha xəbər verərək Səttərxanın hücumunu təsvir edir:

Yəmini Yasərə qatıb vurdular,

Bizi əzdidlər, döydülər, qırdılar,

Dədəm vay, məgər böylə cəng olur?

Hələ lap uzaqdan nəfəs təng olur,

Bu halı görüb xirələndi gözüm,

Cəhənnəm qoşun, ölmüş idim özüm.

Dedim yaxşıdır bir dağa dırmaşım,

Əlimdə səlamət qala ta başım. (Sabir, 1980)

Satiranın məşhur Firdovsi “Şahnamə”si vəznində yazılması və “Şahnamə” adlandırılması əsərdəki satirik obrazlara qarşı öldürücü sarkazm ifadə edir. İran-Turan savaqlarının simvolikasını olaraq ədəbiyyatımızda ziyalılarımızın milli duyğularının ədəbi təsir qaynağına çevrilmiş bu əsərin süjeti Sabir qələmində sarkazmla cavabını almışdır. Sabir “Şahnamə”sinin qəhrəmanları igid türk oğlu Səttərxaqla vuruşmada bədnam şəkildə məğlub olur. Eynüddövlənin “Rüstəmi cənglər” adlandırdığı döyüşçülərini Sabir sərkərdənin nitqi ilə tənqid edir, türk qəhrəmanlarının qarşısında qorxaraq qaçdıqlarını gülüş hədəfinə çevirir və ifşa edir.

1905-ci ildən sonra Birinci Rus inqilabının təsiri ilə İranda, Türkiyədə mövcud quruluşa qarşı xalq kütlələrinin azadlıq uğrunda mübarizəsi genişləndi, Sabir öz satiralarında bu tarixi hadisələrə vətəndaş kimi fəal münasibətini bildirmişdir.

Sabirin satiralarında ən çox dindirdiyi cahil valideynlərdir. Onların monoloqu dövrün ictimai-sosial aynasıdır. Monoloqların əsasını valideynin övlada, elmə, tərəqqiyə münasibəti təşkil edir. Bu mövzuda yazılmış satiraların biri “Leyli Məcnun” adlanır. Satiranın belə adlandırılması ona görədir ki, satira Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasında atasının Məcnuna nəsihətinə bənzətmədir. Lakin burda satirik mətləb var. Məcnun elmin aludəsi olan bir gənc, Leyli isə onun aşiqi olduğu bir məktəbdir. Satirada bunlar atanın nəsihətindən aydın olur:

Ey dövlətimin zəvalı oğlum!

Ey başı ağır bəlalı oğlum!

Ey məktəbü dərsin aşınası!

Ey rişteyi-elm mübtəlası!

Şad oldum ki o gün, sən doğuldun,

Min şükr elədim ki, oğlum oldun.

Dedim ki, gözəl xələf olarsan,

Bir ailəyə şərəf olarsan.

Bilməz idim olarsan elmə şeyda,
Şuridə edər səni bu sevda! (Sabir, 1980)

Valideyn öz nəsihətini bu şəkildə davam etdirir və aydın olur ki, tərbiyə üsulundakı mənfiliklər hamısı nadanlıq və cəhalətdəndir. Satirada aşinalıq mənbəyinin elm və məktəblə təşbehəndirilməsi klassik üslub və ideyanın Sabir qələminə məxsus yeniliyidir. Satira nəsihəti kinayə ilə bəsləyir. Sabir qəlb şairi Füzulinin bir sıra əsərlərinə nəzirələr yazmış, lirik təbiətli şeirləri eyni vəzn və üslubda satirik məzmunlu nəzirələrə çevirmişdir. Füzuli şeirinin formasından (vəzn, rədif, qafiyə) və ifadələrindən istifadə edərək satira yaratmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatının o dövrü üçün bu forma ədəbi yenilik idi və Sabirin adı ilə bağlı idi.

Başqa bir cahil valideyn “Oxutmuram, əl çəkin” satirasında haray qoparır. Bu valideyn də elmin, məktəbin xeyrini başa düşmür. Amma bayaqkı valideynin nəsihəti, şikayətindən fərqli olaraq “oğlunu məktəbə ver” deyənlərə qarşı hücumə keçir və dəlillərlə özünün haqlı olduğunu sübut edir.

Sabir tiplərinin hər birinin özünəməxsus məntiqi var. C.Xəndan yazır: “Şeirdə məntiq o zaman təsirli olur ki, o lazımı bədii formada ifadə olunsun, daha doğrusu məntiq olsun. ”Oxutmuram əl çəkin” satirasında avam atanın özünəməxsus belə bir məntiqi vardır: Uşaq mənimdir, oxutmuram sizə nə dəxli vardır? Burda müəyyən məntiq olduğu inkar edilə bilməz. Lakin bu adi məntiqdir, bədii olması üçün lazımı formaya salınmalıdır.

Uşaq mənimdir, baba, dəxli nədir sizlərə?

Kim sizi qəyyum edib hökm edəsiz bizlərə,

Yatmaram əsla belə dinə dəyən sözlərə!

Bir kərə qan, müxtəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Eyləməyin dəngəsər. Oxutmuram, əl çəkin! (Sabir, 1980)

Göründüyü kimi, birinci misradakı “baba” sözü necə yerinə düşmüş, sözün bir ata tərəfindən deyildiyini təsdiq edərək fikrə bir şeiriyyət vermişdir. İkinci misrada “qəyyum” sözü həm adi, həm də bədii məntiqi qüvvələndirmək üçün elə bil şair tərəfindən kəşf olunmuşdur. Üçüncü misrada “yatmaram” sözünün ifadə etdiyi

məcəzın qiyməti heç də əvvəlkilərdən az deyildir. Sonrakı misralarda “qan”, “müxtəsər” və “dəngəsər” sözləri canlı xalq danışıq dilindən alınan nitqə bədiilik verən, tipin şüuruna uyğun gələn mənalı ifadələrdəndir.” (Xəndan, 1962: 196).

Sabir dövrü elə bir dövr idi ki, köhnəpərəstlər xalqın oyanmamasına, xabi-qəflətdə qalmasına çalışırdı. Başqa xalqlar irəli getdiyi, elmə, tərəqqiyə meyl etdikləri halda, müsəlmanlar üçün müddət qəflət yuxusundan gec ayılmışlar. Müsəlmanlar dünyəvi elmlər tədris olunan mədrəsə və məktəblər açılmasına kömək göstərmək istəmir. Xalqın beynini din xadimləri elə doldurmuşlar ki, onlar elm oxuyanı kafir hesab edirlər. Ancaq molla məktəbi ilə kifayətlənirlər.

İslam uşağı ayağında fələqqa

Bu növdü tə`lim.

Vursun bunların başına həm mirzə tərəqqa. (Sabir, 1980)

Müsəlmanın gördüyü budur. Ona görə də yeni üsullu tədris məktəblərinə öz uşaqlarını vermək istəmirlər.

Sabirin bir valideyn tipi mollaxananın əksinə olan yeni məktəbin dər, təlim üsulunu gördükdə qəzəblənib özündən çıxır.

Bah! Bu idi dərsi üsuli-cədid?

Yox..x. Jo...x! Oğul məktəbi üsyandı bu!

Molla deyil burdakı təlim edən!

Əlhəzər et, bir yeni şeytandı bu!

Dur qaçaq, oğlum, baş aşağı qandı bu!

Düz yeri bir yupyumuru şey qanır,

Həm də deyir sutkada bir fırlanır.

Ay dolanır, göy dolanır, gün yanır,

Kafirə bax, gör nə bəd imandı bu!

Dur qaçaq, oğlum, baş aşağı qandı bu!

Bu satirada şair tipin əhval-ruhiyyəsinə ön plana çəkir. Onun təlaşı tipi gülünc vəziyyətə salır.

Mən dəyişib şiveyi-əcdadımı,

Böylə oda salmaram övladımı,

Eyləməyəm dinsiz öz əhvalımı. (Sabir, 1980)

Bu valideyn öz düşüncəsinə görə dinə arxalanır. Burda təlim edən molla deyil, müəllim olmasını gördükdə övladının dinsiz olacağından qorxuya düşür. Buna yol verməmək üçün uşağı məktəbdən aparır. Bundan başqa üstəlik burda mollaxanadakı “əlif”, “be”, əvəzinə hərflərin “a”, “b” kimi tədris olunması onda dəqiq təsəvvür yaradır ki, burda hər şey mollaxananın əksinədir. Satirada şair valideynin gülünc dəlilləri ilə qüvvətli kinayə yaradır. Eyni zamanda satirada şair təşbehlərə də geniş yer verir. “Düz yeri bir yupyumuru şey qanır”, “etdiyi tədrisi ilan-qurbağa”, “böylə oda salmaram övladımı”, “əlli uşaq banladı birdən-birə” misralarında təşbehlərdən məharətlə istifadə olunub.

Sabir qələmə aldığı cahil valideynlərin monoloqunda məktəb, təlim, tərbiyə, elm, tərəqqi və övlada münasibət məsələlərinə əsas yer ayırır. Köhnə müsəlman ailəsində övlada vicdansız münasibət bu satiraların əsasını təşkil edir. Bir cahil valideyn öz oğluna belə nəsihət verir:

Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma,

Qanın tələf oldu!

Gündüz, gecə sə'y eyləyibən dərse alışma,

Canın tələf oldu!

Ta baxma müəllim sözünə, ta əməl etmə,

Axır utan oğlum!

Çıx dağa-daşa, yol kəsibən qarətə başla,

Sal bir beşatan boynuna bu adətə başla. (Sabir, 1980)

Valideyn elmin, sənətin əhəmiyyətini rədd edərək uşağın gələcəyini belə görmək istəyir.

Quldurluğun, “qol gücünə” dolanmağın, yol kəsib ad çıxarmağın hünər hesab olunması M.F.Axundovun komediyalarından irəli gələn bir motif idi. Vaxtilə böyük mütəfəkkir nadan müsəlmanları ifşa edərəkən bu priyomdan istifadə edirdi. Bunu dramaturqun “Hekayəti-xırs quldurbasan”, “Hacı Qara” komediyalarında görürük. Sabir də öz satiralarında bu mövzunu daha da genişləndirmiş, öz dövrünün bu düşüncədə olan valideynlərini tənqid etmişdir. Yuxarıdakı valideynin

oğlunun tərbiyəsini bu səmtə istiqamətləndirmək onun nadanlığından irəli gəlir.

Sabirin valideyn tiplərinin monoloqu bir-birinə yaxın olsa da, hər kəsin özünəməxsus danışmaq tərzini, sözləri, ahəngi, düşüncəsi var.

Şairin cahilliyini, nadanlığını ifşa etmək məqsədilə dindirdiyi valideynlərdən biri “Bəxtəvər” satirasındakı atadır. Satira kinayə ilə başlayır və şeirin sonuna qədər kinayə davam edir:

Oğlumuz, ay Xansənəm, bir yekə pəlvən imiş!

Bəxtəvər olsun başın, bəxtimiz oğlan imiş!

Durmuş idim küçədə, bir də nə görüm, həməm

Ağrısını aldığım, Feyzi gəlir lap piyan,

Çatacaq bir saili vurub qusdurdu qan,

Gözlərinə döndüyüm sanki bir asan imiş!

Sən öləsən qoy hələ olsun əməlli cavan,

On beşə çatsın yaşı, cürətin etsin əyan,

Bir qoçu olsun kim, aləmə salsın fəğan,

Hər kəs ona söyləsin: Rüstəmi-dastanı imiş! (Sabir, 1980)

Valideyn səhərdən axşamədək veyil-veyil gəzən oğlunun sərxoşluqla məşğul olmasını, küçədəki əlsiz-ayaqsızları incitməyini hünər hesab edir. Onun əməllərini anasına saydıqca fərəhindən yerəgöyə sığmır. Hələ gələcəkdə onun “Rüstəmi-dastan” olacaq əməllərindən sevinir.

Sabir satiralarında din xadimlərinin ifşasına böyük yer ayrılır. Molla, zahid, cadugər və başqaları şairin kəskin satira atəşindən öz paylarını almışlar. Din xadimləri əsrlərdən bəri xalqın beynini cənnət-cəhənnəm əfsanələri ilə məşğul edir, xalqa axirət dünyası, cənnət və`d edərək dünyanın nemətlərinə göz yummağı tələb edirdi. Xalqı zülmə səbr etməyə, şükr etməyə çağırırdılar. Sabir öz satiralarında bunların hamısı haqqında yazmışdır, lakin onun dindar tiplərinin monoloqunda əsas yer buna ayrılır. Sabirin dindirdiyi din xadimlərinin demək olar ki, hamısı xalqın oyanmasından, həqiqi islamı tanıyıb haqq-hüququnu tələb etməyindən – maariflənməyindən qorxuya düşmüş tiplərdir. Onların monoloqunda bir qorxu, bir həyəcan mövcuddur. “Vay, vay, nə yaman müşkülə düşdü işim, Allah!” satirasında artıq yeniləşən

mühtədən təşvişə düşən bir molla danışır. Artıq yeni məktəblər açılıb, bu dərs deyən molla yox, müəllim olacaq. Xalqın savadlanması, qəflət yuxusundan oyanması onun ürəyincə deyil. Elə buna görə də molla haray çəkir.

And olsun ötən günlərə divanə olublar,
İslama da, imamə də biganə olublar,
Billahi başım çıxmayı, ayə, nə olublar?
Hürriyyətə-mürriyyətə məstanə olublar...

Ax, ay keçən illər, nola bir də dolaneydim,
Təzə yenə beş yüz olunca dayaneydim.
Elmi ədəbi, fəzli kəmaləti daneydim!
Ey bildir, inşil odlara yaneydim. (Sabir, 1980)

“Bildir, inşil” dedikdə şair 1905-1907-ci illər birinci rus inqilabını nəzərdə tuturdu. Bu inqilabın təsiri altında müsəlmanların da şüurunda bir oyanış əmələ gəlmiş, İslam dinindən mənfəətləri üçün istifadə edənlərin mənfəi təsiri zəifləmişdi. Xalqın intibahı sinfi şüurunun oyanması belə mühafizəkar, mürtəcə baxışlı mollanın nüfuzdan düşməsinə səbəb olur.

Şairin mürtəcə bir axundun dili ilə söylədiyi “Mən bilməz idim bəxtə də nikbət olurmuş” satirası, “Bir də o gözəl günləri, ya Rəbb, görərəm mən” deyən vaxtı ilə Təbrizin nüfuzlu mollalarından biri olan tipli monoloqudur. İndi ötən günləri hatırlayıb Təbrizdə keçirdiyi xoş günlərin xəyalı ilə bəxtindən şikayətlənir:

Mən bilməz idim bəxtə də nikbət olurmuş,
İzzət dönüb axır belə bir zillət olurmuş,
Çərxin əcəba, seyri də min babət olurmuş,
Millətdə də yahu belə bir qeyrət olurmuş. (Sabir, 1980)

Zəhmətkeş kütlələrin oyanmasına azadlıq mübarizəsinin təsirinə yana-yana baxan bu axundun prototipi əvvəllər məşruteliyyətə tərəfdar olmuş, sonralar İranda irtica qüvvətləndiyi vaxt əncümənin şəriətə zidd olması barədə təbliğat apardığına görə xalqın qəzəbi ilə Təbrizdən qovulmuş Hacı Mirzə Həsəndir. Keçmiş günlərin geri qayıtmasını arzu edən axund yaxşı bilir ki, o günlər bir də geri

gəlməyəcək, çünki artıq onun “bir parça çörək ilə nökrər etdiyi elat” qanuni-əsasi ilə oyanmışdır. Tipin monoloqunda bir təəssüf var:

Ya Rəbb, nola bir də edəm ol şəhri ziyarət,
Naz ilə xüramə gələn – arxada cənaət,
Gördükdə məni yol verə bu əhli-vilayət
Tənzim edə, baş endirə, qol bağlaya millət,
Bir kimsə də bir söz deməyə olmaya cürət.
Əyanları dindirsen edə fəxri-mübahət,
Heyhat, heyhat və heyhat və heyhat!!! (Sabir, 1980)

Başqa satiralarında olduğu kimi burda da şair dövrün bir sıra mühüm ictimai-siyasi hadisələrinə eyham yolu ilə toxunmuşdur:

Bilməm arılar mənzilinə kim çöp uzatdı,
İllərcə təqafüldə yatan xalqı oyatdı.
Fitnə ağacın əkdə, hökümət yasa batdı. (Sabir, 1980)

“Arılar mənzili” dedikdə şair oyanmış xalqı nəzərdə tutur. Bu mənzilin şərbəti əsrlərdir bu mollaların ağzına axmış, avam xalq arı kimi onların sanki proqramlaşdırılmış müt’i nökrəri olmuşdur. “Fitnə ocağı” inqilaba işarədir. Bu eyhamlardan aydın olur ki, bu tip hökümətə hüsni-rəğbət bəsləyir, inqilabi hərəkata qarşı mənfi münasibət bəsləyir.

“Neçin məktəbə rəğbətətim olmayır” satirası dərsə, məktəbə islam dininin əxlaq qaydalarını pozan bir vasitə kimi baxan bir mollaının monoloqudur. Elm artdıqca bu cəhalətpərəstin işi yalanlaşır. Avam camaat cəmiyyətdə baş verən hadisələri dərk etdikcə cəhalət üzərinə hücum edirlər:

Oxur bundan hər kəs qanar həqqini,
Qalan mütləq ali sanar həqqini,
Axund isə xəlqin danar həqqini,
Bununçün mənim rəğbim olmayır,
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır! (Sabir, 1980)

Sabirin başqa bir molla tipi “Ay can! Ay can!” satirasında çar hökümətinin bir çox qəzetləri bağlamasından sevinclə danışır.

Sabir yaradıcılığının ən mühüm cəhətlərindən biri tipin psixologiyasına aid olan sözlər seçməsidir. Şair portretin daha canlı

çıxması üçün tipin əhval-ruhiyyəsini ön plana çəkir. Tipin qorxu, sevinc, təlaş və s. hissləri satiranın təsir qüvvəsini daha da artırır. Tipi oxucuya daha aydın tanıdır. “Ay can! Ay can!” satirasında qəzetlərin bağlanması sevinən, yerə-göyə sığmayan molla bu xəbəri öz həmkarları Molla Qəvana, Molla Səlamə, Molla Hacı Babaya və bütün avamlara müjdə bilir. Sabirin din xadimləri qəzet, qəzetçi əlindən yanıqlı idilər:

Qıl yayılmırdı əsla zalımların gözündən,

Rüsvay idik cahanda məlunların sözündən,

Ax, ax! Nə yaxşı oldu, iş düşdü öz-özündən.

Əlləşməmiş qurtardıq zəhmətdən, ay can! Ay can!

Düşdü bütün qəzetlər qiymətdən, ay can! Ay can! (Sabir, 1980)

Köhnəpərəst, fırıldaqçı din xadimləri şairin ən böyük düşmənləri olduğu kimi, onlar da şairi qüvvətli rəqib bilirdi. Onu “kafir” dinsiz hesab edərək camaatın gözündən salmağa çalışırdılar. “Yazdığı şeirini qırın! Dinə sataşdı, qoymayın” deyərək xalqı onun üstünə qaldırırdılar.

Sabir, ümumiyyətlə dindar və mömin bir adam olmuşdur. O, din əleyhinə deyil, dini öz əlində istismar silahına çevirənlərə qarşı mübarizə aparmışdır. Sabir heç vaxt açıqdan-açığa dinsizlik, ateizm, allahsızlıq səviyyəsinə düşməmişdir. Ustad şairimiz islamın insanların dünya və axirət xoşbəxtliyini məqsəd kimi müəyyən edən ilahi və səmavi bir din olduğunu yaxşı bilirdi. Filoloji elmlər doktoru, professor Ə.Mirəhmədovun göstərdiyi kimi, “poeziyamızda dini mövhumatı, cənnət və cəhənnəm əfsanəsini, acgöz ruhaniləri, rüsvay edən Sabir öz şəxsi əqidəsinə görə mömin bir adam idi. Bu sidq ürəkdən olan bir möminlik idi.” (Mirəhmədov, 1983: 362).

Sabirin dini mövqeyini onun dindarlar əleyhinə yazdığı satiralarla səciyyələndirmək düzgün olmazdı. Sabir o din xadimləri ilə mübarizə aparırdı ki, onlar xalqın qanını sorur, qəflətdən ayılmağa qoymurdu. Hətta müasirlərinin Sabir haqqında söylədikləri xatirələrdən biz bunu aydın görürük. M.İ.Qaragözov Sabirin vəfatına dair “İltihami-dari-bəqa və təəssüfi-ə`zəm” məqaləsində Şamaxıda Sabirlə görüşündə şairin ona söylədiyi “Qeyri bir yerdə birisi aşkara dindən dönmüş olsa, əmin olunuz ki, bənim burada görməkdə

olduğum tən və e'tisafın yüzdə birisini görməz. Halbuki mən nə dönmüşəm, nə də dönmək fikrindəyəm. Anadan olduğumdan üç gün sonra nə nam ilə tövsim edilmiş isəm, əlan o namı daşımaqdayam. Demək bəni cəhalətin tiri-tə'n və istehzasına tərəf edən başqa bir məsələdir. Nədir? Bilirsinizmi? – “Molla Nəsrəddin”də və cəraid sairə sütünlarında yeri gəldikcə yazıyoram ki, mollaların sözüne inanmayınız, zira onlardan yüzdə doxsan beşi yalandır. Minbərdən axirət tövsiyə edən bu şəxslər minbərdən aşağı enincə az qalır ki, beş qəpik pul və ya bir şapalaq plov üçün canlarını od atəşə atsın.” (Zamanov, 1973: 104).

Sabirin dinə və din xadimlərinə münasibəti bu məqalədən aydındır.

Şairi dinsizlikdə təqsirləndirənlərə isə cavabı belə idi:

Əşhədü billahi əliyyül əzim,

Sahibi-imanəm, a şirvanlılar!

Yox yeni bir dinə mənim yə`qinim,

Köhnə müsəlmanəm, a şirvanlılar!

Şiəyəm, əmma nə bu əşkəldən,

Sünniyəm, əmma nə bu əmsaldən,

Sufiyəm, əmma nə bu əbdaldən,

Həqq sevən insanəm, a şirvanlılar! (Sabir, 1980)

Sabir yaradıcılığı mürəkkəb ictimai-siyasi dəyişikliklərin baş verdiyi bir dövrə düşürdü. Öz satiralarını dövrün aynasına çevirən şair ətrafda baş verən dəyişiklikləri məharətlə şeirə gətirmişdir. Satiralarının çoxunda varlı kapitalist, mülkədar tiplər öz özünü ifşa edir.

“Bakı fəhlələrinə” adlı şeirində şair göstərir ki, artıq zaman dəyişmiş, dövr başqalaşmış, fəhlələr özünün insanlıq hüququnu başa düşmüş, onların sinfi şüuru yüksəlmişdir. Fəhlələrin dünyagörüşündə böyük bir dəyişiklik olduğundan onların açıq mübarizəyə başladığını görürük. Varlı sinfi nümayəndələri bu dəyişikliklərdən narahatdır. Cəmiyyətdən böyük irəliləmə baş verdiyi bir vaxtda Sabirin şeirə gətirdiyi və öz dili ilə ifşa etdiyi varlı surətləri daha canlıdır. Varlılar deyirdi:

Gör millətin dərđini, axtarma dəvasın,
Əl çəkmə yetimin başına, kəsmə sədasın,
Zinhar qoyub dərddə bir xeyir binasın,
Yad eyləmə, şad eyləmə millət fəqərasın.
Bu çərxi-fələk tərsinə dövrən edir indi,
Fəhlə də özünü daxili-insan edir indi. (Sabir, 1980)

“Nə soxulmusan arayə, ay başı bəlalı fə`lə” satirasında kapitalist deyir ki, fəhlənin ayılmağa, öz hüququnu tələb etməyə ixtiyarı olmasın gərəkdir. Bu kapitalist həmişə belə gördüyündən belə düşünür, lakin dövrən dəyişib. Fəhlə “zala doğru dırmaşır”, “ayağı çarıqlılar gəlib müsəvat istəyir”. Belə bir şəraitdə öz günləri üçün qorxuya düşüb. “Belə əsrdə məişət xoş keçərmə heyhat?” deyir. Köhnə paltarlı, motal papaqlı fəhlənin mübarizəsini görüncə deyir:

Belə idi adət əvvəl, belə yalvarırdı kasıb,
Nüçəbaları görəndə ayağa durardı kasıb,
İkiqat olub ədəblə baş vurardı kasıb,
Ayılıb yatan cəməət, göz açıb qapalı fəhlə. (Sabir, 1980)

Kapitalistin fəhləyə münasibəti bu satiralardan ayındır. Sabirin yaşadığı dövrün bu təcəvillik istismarı çağdaş dövrümüzlə hələ ki səsələşir və aktualdır. Sabir bəylərin, mülkədarların dili ilə söylədiyi satiralarında Azərbaycan kəndlisinin ağır həyat şəraitini hərtərəfli qələmə almış, eyni zamanda mülkədarların tipik surətini yaratmışdır:

Bir mülkədarın dilindən söylədiyi “Əkinçi” satirası mülkədarın kəndliyə olan münasibətini əks etdirir.

Xoş keçmədi il, çöllüyə, dehqanə, nə borcum?
Yağmadı yağış, bitmədi bir danə, nə borcum?
Əsdi qara yel çəltiyə, bostanə, nə borcum?
Aldı dolu əldən sərə səmanı, neylim?
Verdim keçən il borcuna yorğanını, neylim? (Sabir, 1980)

Bu rəhmsiz mülkədarın nitqindən aydın olur ki, bir sözlə, o əkinçinin qanını sorur.

Azərbaycan kəndlisinin həyatını Sabir qədər hərtərəfli həyatiliyi ilə təsvir edən ikinci bir sənətkar olmadı. Satirasında Azərbaycan

kəndlisinin ağır iqtisadi vəziyyəti, bəylərin, mülkədarların insafsızlığı ustalıqla qələmə alınmışdır:

Söz açma mənə çox çalışıb az yeməyindən,
Canın becəhənnəm ki ölürsən deməyindən,
Mən gözləməyəm buğda çıxar ver bəbəyindən,
Çəltik də gətir, arpa da, buğda da, əkinçi.
Yoxsa soyaram lap dərinə, adə, əkinçi. (Sabir, 1980)

Bu satirada həm mülkədarın, həm də kəndlilin tipik surətlərinin əsas ziddiyyətləri böyük ustalıqla verilmişdir. Sabir göstərir ki, il xoş keçmədikdə, quraqlıq üzündən məhsul zay olduqda, qara yellər çəltiyi, bostanı məhv etdikdə kəndlilərin vəziyyəti daha dəhşətli olur. Təbiətin şıltaqlığı, çəyirtkə də zəhmətkeş kəndlilər üçün əsl fəlakətə çevrilirdi. Çünki mülkədar bunlarla hesablaşmır, məhsul tələb edirdi. Mülkədarın zülmü o dərəcəyə çatmışdır ki, o kəndlilin dərisini soymağa hazırdır.

Sabirin varlı tipləri öz nitqləri daxilində belə rəhmsiz, istismarçı, soyğunçu sifətləri ilə ifşa olunur. Belə şeyirlərdə dilənçi ilə dövlətli, əkinçi ilə mülkədar, fəhlə ilə sahibkar arasında fərqlər ön plana çəkilir. Dövlətli nə qədər toxdursa, kasıb o qədər acdır. Belə satiralarda surətlər arasında təzad yaradılır.

Sabirin dindirdiyi tiplər içərisində xəsislərin monoloqu daha maraqlıdır. Sabir satiralarındakı xəsis surətləri ədəbiyyatımızda yaranan xəsis obrazları arasında orijinallığı ilə daha yüksək yer tutur:

Mailəm cümlə bilir, dövləti-didarına mən,
Ki baxam sübhü məsa şövq ilə rüxsarına mən,
Dinimi məzhəbimi sərf edəm israrına mən,
Dəymərəm batsa cahən dirhəmi-dinarına mən. (Sabir, 1980)

“Xəsisin heyfı, varisin keyfi” satirasındakı xəsis öz pulunu millətin tərəqqisi üçün sərf edənləri qınayır, onları pul qədri bilməz adlandıraraq özünü onlara qarşı qoyur. Min bir əziyyətlə pul toplayan bu xəsis onu da başa düşür ki, öləndən sonra övladı onun pulu ilə keyf edəcək. Monoloqda tərəflərdən biri xəsis, digəri allegorik olaraq puldur:

Ah, səd ah gedər ruhi-rəvanım dərəkə,

Mollalar hazır olar dəfnimə əldə çərəkə,
Səni varislərimə eyləyər onlar tərəkə,
Eşidən olsa, görər kim çıxar ahım fələkə,
Baxaram qəbirdə həsrətlə, xəsarətlə əman. (Sabir, 1980)

Başqa bir xəsis tip isə “Pula təvəccəh” satirasında pula müraciət edərək danışır. Bu xəsisin əhvalı bir növ bayaqkı xəsisin aqibətidir. “İndi varislər olub yeksər sana” deyən xəsisin övladları pulu onun kimi sandığa yığmır. Restoranlarda, klublarda hərə öz bildiyi kimi xərcləyir.

Bu satirada tipin pula münasibətini daha aydın vermək üçün onun təşbehlərindən istifadə edir.

Nuri-çəşmanımisan, ey pul, ya canımmısan?
İsmətim, namusum, izzətim, qeyrətim, qanımmısan?
Hörmətim, fəxrım, cəlalım, şövkəti-şanımmısan?
Müşəfım, Məkkəm, Mədinəm, qıbləm, ərkanımmısan?
Məzhəbim, dinim, ayinim, imanımmısan? (Sabir, 1980)

Bu bənd tamamilə təşbehlərdən təşkil olunmuşdur. Bu təşbehlərin köməyi ilə şair pulun cəmiyyətdə oynadığı rolları sayır. Sabirin başqa bir pulgir tipi “Haəhl olana mətləbi qandırmaq olurmu?” satirasında deyir:

Canım üzülür səndən ötürü xəlqi soyunca,
Bir yatmamışam ta səni sənduqə qoyunca!
Derlər mənə pul yığmağı boşla, ye doyunca! (Sabir, 1980)

Sabir satirada tipin xarakterini açmaq üçün bədii təkrirlərdən məharətlə istifadə etmişdir. Bəndlərin sonunda təkrar olunan söyüb söydürüb, çapıb çapdırıb, bölüb böldürüb və s. bu kimi ifadələr təkrirdir, bədii məntiqi – ideyanı qüvvətləndirmişdir.

Sabir satiralarında monoloq nitqləndirmə bə`zən cəm halında gedir. “İntelgentik, gəzərik naz ilə”, “Bir bölük boşboğazlıq, heyvərəlik adətımızdir”, “Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə” satiralarında olduğu kimi. Bu satiralarda fərd özü kimilərin mühüm cəhətlərini özündə birləşdirərək onların adından danışır. Sabir satiralarında tək-tək adamların danışdırılmasına nisbətən cəm şəklinə nitqləndirmə azdır.

Sabir satiralarında nitqləndirmə həm də dialoq şəklində aparılır. Şairin dialoqları müxtəlifdir.

Birincisi, çox vaxt söhbət aparan obrazlar bir-birinə qarşı qoyulur, onların xarakterləri, fikirləri toqquşur. “Sual-cavab” satirasında dialoq qoca ilə cavan arasında gedir. Cavanın suallarından aydın olur ki, o ictimai həyatda baş verən müsbət dəyişikliklərin tərəfdarıdır. Bu şəhərdə də həmin dəyişikliklərin olub olmaması ilə maraqlanır:

Əgər satiranın 1908-ci ildə yazılmasını nəzərə alsaq, məlumdur ki, artıq ictimai həyatda müəyyən dəyişikliklər baş vermişdi. Qocanın cavabları isə köhnəpərəstin bu irəliləyişə mənfi münasibətini əks etdirir:

- Yeni məktəb açılıbmı vətən övladı üçün?
- Az deyil adəm açan mədrəsə əhvadı üçün.
- Oxuyurmu qəzetə şəhrinizin əhli tamam?
- Bəzi sarsaq oxumuşlar oxuyur, mən oxumam.
- Ölkəmizdə açılıbmı qiraətxana?
- Təzələr açmış idi, qoyduq onu viranə.
- Sünni-şiə təəssübləri ləğv olurmu ya?
- Nə dedin, küfr danışdın, cıramam ağzını ha.
- Qabili ərz sözüm yox məni əfv et, gedirəm.
- Və cəhənnəm ki gedirsən, səni xub mən nedirəm?

Buna bax, ağzına bax, surəti-idbarına bax.

Başının şapkasına, etdiyi göftarına bax. (Sabir, 1980)

Sabirin “Bura say” satirasında dialoq İran inqilabının düşmənlərindən biri olan Zilli Sultanla camaat arasında gedir. Birinci tərəf tələb edir:

Sən ki, Avropada idin, niyə yorta yügürə
Cumdun İranə, bu viranədə düşdün də girə.

Saldın öz əlinlə özünü ağzı birə.

Vec bitirməz sənə dönmə dəy daşa dəmirə,

Boş danışma bura say qapdırıb aldıqlarını!

İkinci tərəf isə məcburiyyət qarşısında qalıb tövbə edir:

Tövbə, ət tövbə, xəta rahinə getdiklərimə!

Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə, (Sabir, 1980)

Keçən əsrin ikinci yarısında İranda hakimiyyət sürən ölkəni xarici imperialistlərin yarım müstəmləkələrinə çevirən Nəsrəddin şahın oğlu Zilli Sultan xalqın ən qatı düşmənlərindəndir. Şair Zilli Sultanın tipik xüsusiyyətlərini, onun orta əsr feodallarına məxsus müstəbid, qaniçən olduğunu açıb göstərmək üçün bu dialoqdan istifadə etmişdir. Oxucuda bu zülmkara qarşı kin, nifrət hissi gücləndirmək üçün camaatın adından onun əməllərini sayır. Sabir Zilli Sultanın tərcümeyi-halını müfəssəl təsvir yolu ilə getməmiş, onun qaniçən, feodal simasını məharətlə seçib ümumiləşdirmişdir ki, nəticədə o bir tarixi şəxsiyyət, bədii ümumiləşdirilmiş fərd olmaqla yanaşı, müstəbid feodal hakimlərinin bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən tip səviyyəsinədək yüksəlmişdir.

“Avropada Məmdəlinin eşqbazlığı” satirasında şahın taxtdan salındıqdan sonra Odessada bir aktrisaya vurulması ondan rədd cavabı almasına baxmayaraq, dalınca Avropaya qədər gedib çıxması münasibətilə yazılmışdır. Şair madmazelin dili ilə tənqid edir. Şah zalımdır, onun zülmündən vətən “dəryi-xundur”, buna görə də madmazel onu rədd edir.

Məmdəli

Mən öz yerimdə şah idim,
Şahi-fələkxargah idim,
Şəim, cəlalım var idi,
Axır nə zillullah idim,
İranda yox yerə yenə,
Şənim məsumdur, gəl mənə!
Eşqim füzundur, gəl mənə!

Madmazel

Sən bir dəni-mərdudsan,
Hər şəndən mədrudsan,
Bir müstəbid şəddadsan,
Bir müstəqil həmrudsan,
Min dəfə onlardan dəxi
Zülmün füzundur, gəlmənəm!

Boynun yoğundur, gəlmənəm! (Sabir, 1980)

Madmazel şahı dünyanın iki qəddar hökmdarı ilə müqayisə edir. Zülmünün hətta onlardan da artıq olduğunu göstərir. Bu müqayisə yolu ilə şahın zülmünü oxucuya çatdırır. Ölkədən qovulmasına baxmayaraq şah yenə özünü sındırmır, madmazelin qarşısında lovğalanır.

İkinci qisim dialoqlarda tiplər öz xarakterlərinə görə bir-birinə yaxındır. Belə satiralarda dialoq bir növ dərdləşmə yolu ilə aparılır. “Əhvalpursanlıq yaxud qonşuma” satirasında məsləkcə bir-birinə yaxın olan iki adamın dialoqu belədir:

- Nə xəbər var, məşədi?
- Sağlığın.
- Az-çox yenə?
- Qəzet almış Hacı Əhməd də.
- Pah oğlan, nəmənə. Sən özün gördün alanda?
- Belə nəql eylədilər!
- Dəxi kim qaldı xudaya bu vilayətdə mənə?
- Bu isə pəs o ləlin də işi qullabıdır.

Dini, imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır! (Sabir, 1980)

Dialoq bu şəkildə davam edir. Məlum olur ki, Hacı Cəfər oğlu Vəli oğlunu məktəbə qoyub, Qəfər adlı başqa bir müsəlman şübhəli adamla danışır. Qonşu Kərim “*Molla Nəsrəddin*” alıb, həm özü oxuyur, həm də oğlu. Səməd dam-daşını satıb qardaşını oxumağa göndərib. Başqa bir dövlətli məktəb açılması üçün yardım göstərir. Bu xəbərləri eşidən köhnəpərəst hövsələdən çıxır. Cəmiyyətin yeniləşməsi onun qəzəbinin coşmasına səbəb olur. Özü kimi köhnələrin sayı azaldıqca bu tip qorxuya düşür.

Üçüncü qrup dialoqlarda hər iki tərəf mənfidir. Bir-birinin eybini açır. “Olmur, olmasın” satirasında söhbət ata-oğul arasında gedir.

Ata

Küçədə dolan, ey oğul, sənətin olmur, olmasın.

Sənətə, dərsə, məktəbə rəğbətin olmur, olmasın!

Oğul

Kəsbinə getməyə ata, fürsətin olmur, olmasın.

Gündə bir arvad al boşa, qeyrətin olmur, olmasın! (Sabir, 1980)

Bu dialoqdan məlum olur ki, belə atanın elə də övladı olar. Oğul atanın hərəkətlərindən bəhrələnmişdir. Heç nədən xəcalət çəkməyən istədiklərini edən oğulun hərəkətləri təbiidir. Satirada ən çox tənqid hədəfi hesab olunan, uşağı özbaşına buraxan, onun qarşısında nalayiq hərəkətlər edən atadır. Ata ilə oğul arasında gedən dialoq lap əvvəldən oxucunu güldürür. Lakin burda gülüş kinayə çərçivəsindən keçərək tərizə çevrilir.. Atanın öz danışmaları məzmununa görə real, həyatidir. Onun bir ata kimi nəzarət etmədiyi üçün oğlu istədiyini etmişdir.

Dördüncü qrup dialoqlarda isə hər kəs özünü təqdim edir. “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti” satirasında olduğu kimi. Satirada hər peşə sahibi özü haqqında bir söz, fikir söyləyir. Bir cümlədən ibarət olan bu fikirdə onun daxili siması oxucuya aydın olur.

Vəkil: Həqsizə həqli deyib çox günaha batmışam.

Həkim: Dərdi təşxis etməyib qövm-əqrəba ağlatmışam.

Tacir: Mən həlal ilə həramı bir-birinə qatmışam.

Rövzəxan: Ümmətin pulun alıb mən gözlərin ıslatmışam.

Dərviş: Nərdə bulsam tox-acı, min-min yalan söz satmışam.

Sofi: Ruzu şəb həqq həqq deyib, mən hər kəsi oynatmışam.

Molla: Gündə bir fitva verib çox məxluqu aldatmışam.

Elm: qəti ümmid etmişəm, yeksər bu qövmi atmışam.

Cəhl: Ortada keyf eyləyib, mən həm məramı çatmışam.

Şair: Bülbülə, eşqə, gülə dair yalan fırlatmışam.

Avam: Anlamam hərgiz, cəhalət bəsdərində yatmışam.

Qəzetçi: Mən cəridəm dolmaq üçün mətləbi uzatmışam. (Sabir, 1980)

Bu adamların söhbətindən məlum olur ki, Sabir dövrünün müxtəlif peşə sahiblərinin əsas işi yalnız öz xeyrini düşünmək idi. Ona görə də, hər kəs öz istədiyi kimi hərəkət edirmiş. Cəmiyyətdə onlara mane olacaq qüvvələr görünür ki, hələ zəif idi.

Sabirin istər satirik monoloqlarında, istərsə də dialoqlarındakı nitqləndirmədə yalnız bir məqsəd var idi. Yaratdığı tiplərin əsl simasını oxucuya çatdırmaq.

Kaynakça

- Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi* (1964). II cild, Bakı: Azərənşr.
- XƏNDAN, Cəfər (1962). *Sabir Yaradıcılığının Sənətkarlıq Xüsusiyyətləri*, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- HACIYEV, Tofiq (1983). *Molla Nəsrəddinin Dili və Üslubu*, Bakı: Yazıçı Nəşriyyatı.
- HÜSEYNOV, Firudin (1986). *Molla Nəsrəddin və Mollanəsrəddinçilər*, Bakı: Yazıçı.
- MƏMMƏDQULUZADƏ, Cəlil (1967). *Əsərləri*, II cild, Bakı: Azərb.SSR EA Nəşriyyatı.
- MİRƏHMƏDOV, Əziz (1983). *Azərbaycan Ədəbiyyatına Dair Tədqiqatlar*, Bakı: Maarif Nəşriyyatı.
- MİRƏHMƏDOV, Əziz (1958). *Sabir*, Bakı: Azərb.SSR EA Nəşriyyatı.
- Mir Cəlil; HÜSEYNOV, Firudin (1982). *XX əsr Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi*, Bakı: Maarif nəşriyyatı.
- Mir Cəlil (1963). *Ədəbiyyatşünaslığın Əsasları*, Bakı: Azərtədrisnəşr.
- Sabir (1980). *Hophopnamə*, Bakı: Yazıçı.
- ZAMANOV, Abbas (1973). *Sabir və Müasirləri*, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- ZAMANOV, Abbas (1979). *Əməl Dostları*, Bakı: Yazıçı Nəşriyyatı.
- ZAMANOV, Abbas (1973). *Sabir Gülür*, Bakı: Gənclik Nəşriyyatı.

Etik, Beyan ve Açıqlamalar

1. Etik Kurul izni ilə ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ASKERİ OPERASYONLARDA ARAÇ SEÇİMİ: KARAR VERME SÜRECİNDE KULLANILABİLECEK ANALİTİK YAKLAŞIMLAR

Özet

Askeri zırhlı araçlar, savunma ve güvenlik faaliyetlerinde kullanılan özel tasarım ve donanıma sahip araçlardır. Ayrıca sivil faaliyetler için de kullanılan bu araçlar, kullanım amacına göre değişen özelliklere sahiptir. Askeri operasyonlar sırasında doğru araç seçimi, operasyonun başarısı için hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle, araçların özellikleri, operasyonel ve lojistik başarı için doğru bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Askeri zırhlı araçlar, son yıllarda gelişmiş zırh sistemleri, iyileştirilmiş iletişim yetenekleri ve gelişmiş mobilite özellikleri gibi en son teknolojileri içeren önemli gelişmelere sahiptir. Bu ilerlemeler, modern savaş senaryolarındaki etkinliklerini daha da artırmıştır. Bu çalışma, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin faaliyet gösterdiği coğrafyalarda kullanılan Türk yapımı askeri zırhlı araçların operasyonel ve lojistik performanslarını analiz etmektedir. Bu bağlamda, öncelikle askeri zırhlı araç türleri, askeri operasyon türleri ve bu araçların operasyonel ve lojistik performansını ölçmek için kullanılacak ölçütler belirlenmiş ve Bulanık AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında dört farklı operasyon sahası için uygulama gerçekleştirilmiş olup altı ana kriter ve yirmi üç alt kriter gereği Türkiye'de üretilmekte olan yirmi sekiz alternatif değerlendirilmiştir. Değerlendirme kriterleri araç performansı, kapasitesi, hacmi, engel geçme, muharip özellikleri ve elektronik özellikleri içermektedir. Bu kriterler, askeri zırhlı araçların genel operasyonel ve lojistik

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL
OF TURKISH WORLD
STUDIES
e ISSN: 2651 5180
CILT 6 / SAYI 3 / TEMMUZ
2023

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Ahmet Faruk ÇETİNKAYA
Neslihan DEMİREL

Uluslararası Ticaret ve
Lojistik ABD,
Kayseri Üniversitesi,
Yüksek Lisans Öğrencisi
ahmetcetinkaya@kayseri.edu
u.tr

ORCID ID: 0000 0002
6667 0782

Uluslararası Ticaret ve
Lojistik ABD,
Kayseri Üniversitesi,
ndemirel@kayseri.edu.tr
ORCID ID: 0000 0002
9737 6666

Gönderim Tarihi
Received
01.05.2023

Kabul Tarihi
Accepted
12.07.2023

Atf
ÇETİNKAYA, A. Faruk ve
DEMİREL, Neslihan
(2023). "Askeri
Operasyonlarda Zırhlı
Araçların Seçimi: Karar
Verme Sürecinde
Kullanılabilir Analitik
Yaklaşımlar", *Uluslararası
Türk Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (6/3), 35-72.
DOI:
10.59182/tudad.1290824

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

performansına katkıda bulunan temel hususları kapsar. Elde edilen bulgularla operasyon türleri birbirleriyle karşılaştırılarak araçların performansları kıyaslanmıştır. Araştırma sonuçlarıyla askeri planlamacılara ve karar vericilere hem tak tik hem de lojistik hususlar göz önünde bulundurularak, belirli harekât gereksinimleri için en uygun zırhlı araç modellerini seçmede yardımcı olması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zırhlı Askeri Araç Seçimi, Askeri Operasyonlar, Çok Kriterli Karar Verme, Bulanık AHP, TOPSIS.

SELECTION OF VEHICLES IN MILITARY OPERATIONS: ANALYTICAL APPROACHES FOR DECISION MAKING

Abstract

Military armored vehicles are specialized vehicles equipped for defense and security purposes, although they can also be utilized in civilian contexts. The selection of appropriate vehicles plays a crucial role in the success of military operations, necessitating a thorough evaluation of their characteristics to ensure operational and logistical effectiveness. Recent advancements in military armored vehicles encompass cutting edge technologies like advanced armor systems, enhanced communication capabilities, and improved mobility features, thereby augmenting their efficacy in modern warfare scenarios. This study examines the operational and logistical performances of domestically manufactured Turkish military armored vehicles deployed in regions where the Turkish Armed Forces are active. The investigation identifies various types of military armored vehicles, military operation types, and criteria suitable for assessing their operational and logistical performance, employing Fuzzy AHP and TOPSIS methods for analysis. The research involves the evaluation of twenty eight alternatives produced in Turkey across four distinct operational areas, utilizing six primary criteria and twenty three sub criteria. The evaluation criteria encompass vehicle performance, capacity, volume, obstacle clearance, combat characteristics, and electronic features, all of which significantly contribute to the overall operational and logistical performance of military armored vehicles. The findings are compared with operation types to facilitate a comparative assessment of vehicle performances. Ultimately, the research outcomes aim to support military planners and decision makers in selecting the most suitable armored vehicle models for specific operational requirements, considering both tactical and logistical considerations.

Key Words: Armored Military Vehicle Selection, Military Operations, Multi criteria Decision Making, Fuzzy AHP, TOPSIS.

Giriş

Askeri kara araçları, savunma ve güvenlik amaçları için özel olarak tasarlanmış ve zırhlı olarak donatılmış araçlardır. Bu araçlar, sadece askeri operasyonlar sırasında güvenlik ve koruma sağlamak için değil, aynı zamanda diğer sivil kolluğun farklı amaçları için de kullanılabilirler (Denney, 2019). Askeri zırhlı kara araçları, çeşitli dizaynlarla birlikte farklı nitelikleri içinde barındırabilir ve çeşitli misyonlara uygun olarak tasarlanabilirler (Letherwood vd. 2001: 109-140). Operasyonel ve lojistik başarı açısından, araçların özelliklerinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi ve araç seçiminde operasyon detaylarına ve araç özelliklerine dikkat edilmesi gerekmektedir.

Operasyonel performans, bir aracın veya sistemin belirli bir görevde ne kadar etkili olduğunu ölçen bir kavramdır. Lojistik performans ise, bir aracın veya sistemin belirli bir görevde ne kadar etkin bir şekilde üretim, dağıtım, bakım veya onarım gibi işlemleri gerçekleştirdiğini ölçen bir kavramdır (Van Fenema vd. 2021). Askeri kara araçlarının operasyonel ve lojistik performansları, araçların özelliklerine ve operasyonun icra edildiği coğrafyaya göre değişebilir.

Operasyonun gerçekleştirildiği coğrafya, araç seçiminde önemli bir faktördür. Coğrafya özelliklerinin araçların hareket edebilme özelliklerini ve performansını etkilemesi sebebiyle, operasyonun yapılacağı coğrafya özellikleri dikkate alınarak uygun araç seçimi yapılmalıdır (Wong ve Huang 2008: 127-151). Örneğin, açık ve düzlük bir coğrafya için ağır zırhlı araçlar tercih edilebilir. Ancak, dağlık bir coğrafya için daha hafif ve manevra kabiliyeti yüksek araçlar daha uygun olabilir. Aynı şekilde, hendek aşma özelliğine sahip araçlar, geniş hendeklerin ve engellerin olduğu operasyon sahaları için daha uygun olacaktır.

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri, karmaşık karar verme süreçlerinde etkili bir şekilde kullanılan analitik araçlardır. Bu yöntemler, birden fazla kriteri dikkate alarak alternatifler arasında en iyi seçimi yapmayı amaçlar. ÇKKV yöntemlerinin kullanılması, karar vericilerin karmaşık kararlarında daha sistematik ve bilinçli bir yaklaşım benimsemelerini sağlar. Özellikle askeri operasyonlar gibi kritik kararlar gerektiren alanlarda, ÇKKV yöntemleri, objektif değerlendirme ve karar süreçlerinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) faaliyet

gösterdiği coğrafyalarda kullanılan askeri zırhlı kara araçlarının performanslarını değerlendirmek için ÇKKV yöntemlerinden Bulanık AHP ve TOPSIS yöntemleri birlikte kullanılacaktır.

AHP yöntemi literatürde karmaşık karar verme süreçlerinde çok kullanılan bir ÇKKV yöntemidir. Saaty (1977) tarafından geliştirilen yöntem az sayıda bulunan alternatiflerin karşılaştırılmasında kullanılmaktadır. Karar alma sürecinde nitel ve nicel durumlar karşısında kişilerin görüşlerini karar sürecine dahil ederek problemlerin çözümünü sağlamada etkin bir araç sunmaktadır. Bulanık AHP, geleneksel AHP yönteminin bulanık mantık prensipleriyle genişletilmiş bir versiyonudur. Karar verme sürecindeki belirsizlikleri ve öznellikleri ele alabilmesi ve bunları niceliksel bir şekilde değerlendirebilme imkânı sağlamaktadır. Karar vericilerin sübjektif değerlendirmelerini, belirli bir mantık çerçevesinde bulanık kümeler ve bulanık sayılar kullanarak ifade etmektedir. Ağırlıkların belirlenmesi için bulanık çift karşılaştırma matrisi oluşturularak kriterlerin birbirleriyle olan ilişkilerini belirlemek için karar vericilerin sübjektif değerlendirmeleri modellenmektedir. Bulanık AHP'nin sonucunda elde edilen ağırlık değerleri, kriterlerin önem sırasını belirlemekte kullanılmaktadır. Bu sayede, belirsizliklerle başa çıkmak ve karar verme sürecini daha gerçekçi bir şekilde modellemek mümkün olmaktadır. Bulanık AHP, karar vericilerin bilgi ve deneyimlerini sistematik bir şekilde birleştirerek daha sağlam ve tutarlı kararlar alınmasına katkı sağlamaktadır.

TOPSIS yöntemi, operasyon bölgesine göre en uygun zırhlı araç seçiminde sistematik bir yaklaşımla fayda sağlayacak bir araçtır. Hwang ve Yoon tarafından tesis seçimi, yer seçimi, yol seçimi, silah ve ekipman seçimi gibi problemleri cevaplamak için geliştirilmiştir. Birçok alternatifin sıralanarak bunlar arasındaki en iyi seçeneğin bulunmasını sağlamaktadır. ÇKKV yöntemleri içerisinde en çok tercih edilen yöntemlerden biridir (Tavana, Hatami Marbini, 2011: 13588-13603). Öncelikle, zırhlı araçların özelliklerini ifade eden kriterler belirlenir. Daha sonra, her bir kriter için alternatiflerin değerleri belirlenir ve normalleştirilir. Bu sayede, kriterler arasındaki ölçek farklılıkları ortadan kaldırılır. Normalleştirilen değerler kullanılarak ideal ve ideal olmayan uç noktaları belirlenir. İdeal uç noktası, mümkün en yüksek değerleri, ideal olmayan uç noktası ise mümkün en düşük değerleri ifade eder. Daha sonra, alternatiflerin ideal ve ideal

olmayan uç noktalarına olan uzaklıkları hesaplanır ve bu uzaklıklardan normalize edilmiş kriter ağırlıklarının çarpımı alınarak, alternatiflerin genel uzaklıkları hesaplanır. Alternatiflerin genel uzaklıklarına göre sıralanmasıyla en düşük uzaklığa sahip alternatif “en uygun” olarak değerlendirilir (Lai vd. 1994: 486-500).

Çalışmanın geri kalanında, Bölüm 1 askeri zırhlı kara araç türleri hakkında bilgi vermektedir. Bölüm 2’de askeri operasyon türleri, TSK’nın faaliyet gösterdiği coğrafyalarla örneklendirilerek anlatılmaktadır. Bölüm 3 Türk savunma sanayisinde üretilen askeri araçlar ve üreten şirketler hakkında bilgi sunmaktadır. Bölüm 4’te ilgili literatür gözden geçirilmektedir. Bu araçların performanslarını ölçmek için kullanılacak ölçütler, yöntem, analiz ve bulgular Bölüm 5’te detaylandırılmaktadır. Son olarak Bölüm 6 sonuçları tartışarak çalışmayı sonlandırmaktadır.

1. Askeri Araçlar

Askeri araçlar, yüzyıllar boyunca orduların manevra ve savunma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Bu araçlar, personeline zırhlı koruma sağlamakla birlikte, birliklerin manevra kabiliyetine ve ateş gücüne de önemli katkılar sağlamaktadır. Muharebe sahası ve faaliyet kapsamına göre çeşitlilik gösteren bu araçlar, zamanla gelişen silahlar karşısında rekabete itilmiş ve daha yüksek teknolojili yeni zırhlı araçların üretilmesine neden olmuştur (Xin, 2013; Hodges, 2016).

Zırhlı araçlar, çeşitli askeri amaçlar için kullanılmaktadır. Muharebe sırasında savunma ve saldırı görevleri gibi farklı misyonlar için tasarlanan bu araçlar, hafif, orta ve ağır zırh özelliklerine göre de sınıflandırılmaktadır. Hafif zırhlı araçlar, düşük ağırlık ve zırh kalınlığına sahip olup genellikle hafif topçu ve makineli tüfeklerle donatılmıştır. Orta sınıf zırhlı araçlar ise daha ağır zırh kalınlığına sahip olup top ve makineli tüfeklerle donatılmaktadır. Ağır sınıf zırhlı araçlar ise en ağır zırh kalınlığına sahip olup ağır topçu silahlarıyla donatılmıştır (Bull, 2004; Sapunkov, 2020: 11-13). Bu bölümde sınıflandırma, araçların kullanım amacına göre yapılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de üretilmekte olan tank, zırhlı personel taşıyıcı (ZPT) ve zırhlı muharebe araçları (ZMA) incelenecektir. ZPT ve ZMA, farklı görevleri yerine getirmek üzere tasarlanmış olmalarına rağmen, belirgin farklılıkları vardır. ZPT genellikle personeli taşımak,

korumak ve harekât sahasında hareket kabiliyetini sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Bu araçlar, yüksek seviyede zırh koruması, personel taşıma kapasitesi ve geniş iç mekân özellikleriyle karakterize edilir. Öte yandan, ZMA aktif olarak savaş alanında yer almak ve düşman hedeflerine karşı etkili bir şekilde mücadele etmek amacıyla tasarlanmıştır. Bu araçlar, yüksek ateş gücüne sahip silah sistemleri, hedef tespit kabiliyetleri, zırh delici mühimmatlara karşı dayanıklılık gibi özellikleriyle öne çıkar. Her iki araç tipi de askeri operasyonlarda önemli roller oynar ve görev gereksinimlerine bağlı olarak farklı tasarım özellikleri sunar.

1.1. Tank

Tanklar, her türlü toprak koşullarında, yüksek mühimmat gücü ile düşman kuvvetlerini yok etme amacıyla tasarlanmıştır. Bu zırhlı araçlarda topçu silahlarının yanı sıra çeşitli makineli tüfekler de kullanılmaktadır. Tank sınıflandırması, aracın zırh seviyesi, ateş yeteneği ve motor gücü gibi kriterler dikkate alınarak belirlenir.

Hafif sınıf tanklar, ağır tanklara göre daha ince zırh ve düşük kalibreli topçu silahlarına sahiptirler. Orta sınıf tanklar, hafif tankların manevra kabiliyetini ve ağır tankların zırh ve ateş gücünü birleştirirken, ağır sınıf tanklar daha iyi zırh koruma düzeyine ve ateş gücüne sahiptirler. Ana muharebe tankları ise modern sistemlerle entegre olarak silah sistemleri ve zırh teknolojisi geliştirilmiş, reaktif zırh teknolojisi ile tanksavar silahlarına karşı koruma düzeyi yüksek olan, hava ve kara hedeflerine karşı etkili olan tanklardır (Hofmann, 1996: 283-334). Tank sınıflandırması yapılırken tankların görevleri ve amaçları göz önünde bulundurulmakla birlikte her sınıfın kendine özgü avantajları vardır.

1.2. Zırhlı Personel Taşıyıcı (ZPT)

Askeri faaliyetlerin ve stratejik hedeflerin gerçekleşmesi için, savaş sahasında çalışan personelin ve lojistik malzemelerin taşınması gerekmektedir. Bu bağlamda, ZPT önemli bir rol oynamaktadır. ZPT'ler, özellikle hız ve taşıma kapasitesi gibi belirgin özelliklere sahip tasarımlarıyla öne çıkmaktadır. Savaş koşullarına uygun olarak, tekerlekli ve paletli seçenekleri bulunan ZPT'ler, aynı zamanda amfibi özellikler taşıyabilmektedir. Bu sayede, farklı coğrafi bölgelerdeki askeri operasyonlarda etkin bir şekilde kullanılabilir.

ZPT'ler, sağladıkları zırh ile topçu saldırılarına ve piyade silahlara karşı personeli korumak için tasarlanmıştır. Zırhın seviyesi, kullanım amacına bağlı olarak değiştirilebilir veya ihtiyaçlara göre artırılabilir (Sutey, 1992). Böylelikle, personel güvenliği maksimum düzeyde sağlanırken aynı zamanda aracın performansı da operasyonun başarısı için artırılabilir.

Ateş gücü açısından, ZPT'ler genellikle hafif ancak etkili silah sistemleriyle donatılmıştır. 12.7 mm ve 7.62 mm makineli tüfekler veya 40 mm otomatik bomba atarlar gibi silahlar tercih edilmektedir. Bu tür silahlar, düşman tehditlerine karşı etkili bir savunma sağlamak ve personelin görevlerini yerine getirmesine yardımcı olmaktadır. Buna ek olarak, atış sistemlerinin dikkatlice seçilmesi ve optimize edilmesi, taşıma kapasitesi ve manevra kabiliyetinde önemli avantajlar sağlayabilir. Böylece, gereksiz ateş gücüne harcanacak enerji ve mühimmat miktarı azaltılarak, daha fazla lojistik destek veya diğer önemli malzemelerin taşınması sağlanabilir. ZPT'lerin kullanımı sadece savaşta personel taşımacılığıyla sınırlı değildir. Bu araçlar, farklı amaçlar için de kullanılabilir. Örneğin, tıbbi yardım faaliyetlerinde kullanılarak yaralıların güvenli bir şekilde taşınması ve sağlık personeline uygun çalışma ortamları sağlanabilir. Aynı şekilde, lojistik destek faaliyetleri için ZPT'lerin kullanılmasıyla malzemelerin hızlı bir şekilde taşınması ve gereksinim duyulan noktalara dağıtılması mümkün olmaktadır.

1.3. Zırhlı Muharebe Araçları (ZMA)

ZMA'lar, ZPT'lerin amacına benzer şekilde geliştirilen araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. ZPT'ler gibi, ZMA'lar da piyade birliklerine destek sağlamakla birlikte muharebe sahasında lojistik faaliyetlerin yürütülmesinde de önemli bir rol oynayabilmektedir (Papliński, 2011: 411-416). Bununla birlikte, ZMA'ların taşıma kapasitesi ZPT'lerden daha düşük olsa da ateş güçleri daha yüksektir. Bu araçlar, düşük ve orta kalibreli otomatik toplar, tanksavar füzeleri ve makineli tüfekler gibi silah sistemleriyle donatılmıştır.

Son dönemde, tanklara kıyasla ZMA'ların daha fazla ihtiyaç duyulduğu gözlenmektedir (Gady, 2023). Bu durumun temel sebepleri arasında, ZMA'ların düşük bakım ve üretim maliyetleri, yüksek ateş gücü, hareket kabiliyetinin yüksek olması ve lojistik faaliyetlere entegre edilebilme özelliği sayılabilir. Bu avantajlar, birçok ülkenin

kendi ihtiyaçları doğrultusunda ZMA'lar üretmesine yol açmaktadır. Sahadaki operasyonel gereksinimlerini karşılamak için ZMA'lar özgün özelliklerle donatılabilmektedir.

ZMA'ların kullanımı, modern savaş alanlarında önemli bir role sahiptir. Bu araçlar, hızlı ve etkili bir şekilde ateş desteği sağlayarak düşman hedeflerini etkisiz hale getirme kabiliyetine sahiptir. Aynı zamanda, hareket kabiliyeti ve zırh koruması sayesinde piyade birliklerine güvenli bir şekilde eşlik edebilir ve muharebe sahasında hareketlilik ve manevra kabiliyeti sağlayabilir. ZMA'ların lojistik faaliyetlerde rol alabilmesi, tedarik ve ikmal süreçlerinin hızlandırılmasına ve sahadaki operasyonel etkinliğin artırılmasına katkıda bulunur. Bu nedenle, ZMA'lar modern savaş stratejilerinin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir.

2. Askeri Operasyonlar

Askeri operasyonlar, devletlerin çıkarlarını koruma ve kendilerine yönelik her türlü saldırıyı önleme amacıyla yapılan askeri eylemlerdir. Bu tanım, askeri operasyonların temelini oluştururken, birçok operasyon türünü de içine alır. Ülkelerin savaş ve barış durumlarına göre alacakları görevler değişebilir. Bu görevlerin amaç ve kapsamına göre operasyon tipleri belirlenir. Bu tipler, barış durumuna, hareketin amacına ve konumuna göre farklılık gösterir. Çatışmaların önlenmesi veya sonlandırılması amacıyla yapılan barış gücü operasyonları veya askeri güçlerin bir ülkede barışı sağlamaya yardımcı olması amacıyla yapılan güvenlik yardımı operasyonları şeklinde örneklendirilebilir (Gill Dieter, 2011). Bu operasyon tiplerinin yanı sıra, savunma, saldırı, keşif, arama tarama ve hava destekli operasyonlar gibi birçok alt tür de söz konusudur.

Operasyonların farklı özelliklerini ve amaçlarını vurgulayan alt başlıklar altında inceleme yapılabilir. Barış gücü operasyonları, çatışmaların önlenmesi veya sonlandırılması amacıyla gerçekleştirilir. Bu operasyonlar, bir ülkenin içindeki çekişmeleri kontrol etme, barış sürecine destek sağlama ve insani yardım faaliyetlerini yürütme gibi görevleri kapsar. Bununla birlikte, harekât amacına göre operasyon türleri de önemlidir. Savunma operasyonları, bir ülkenin kendi topraklarını veya müttefiklerini koruma amacıyla gerçekleştirilirken, saldırı operasyonları ise bir düşmana yönelik saldırı veya işgal amaçlarını taşır. Keşif operasyonları, düşmanın faaliyetlerini izleme

ve bilgi toplama amacıyla gerçekleştirilirken, arama tarama operasyonları ise düşmanın gizli üslerini veya malzemelerini bulmak ve etkisiz hale getirmek için yapılan eylemleri içerir. Harekât konumuna göre operasyon türleri de araç seçiminde dikkate alınmalıdır. Bu tür operasyonlar, dağlık arazi, açık arazi, meskûn mahal gibi lokasyonlarda görevlerin ifasını içerir. Askeri operasyonların bu çeşitli alt türleri, devletlerin stratejik hedeflerine ve güvenlik ihtiyaçlarına göre şekillenir ve uygulanır.

2.1. Barış Durumundaki Operasyon Türleri

Savaş dışındaki faaliyetleri içeren operasyonlar, tehdit ve güç kullanımı içermeyen harekâtlar olup savaşın çıkma riskini azaltmayı ve çatışmaları önlemeyi amaçlamaktadır. Bu tür operasyonlar, barış hareketlerinin desteklenmesi suretiyle, bölgesel ve yerel krizlerin önüne geçilmesi hedefine yönelik olarak gerçekleştirilir. Ayrıca afetler sırasında ihtiyaç duyulan acil ve tıbbi yardım, arama kurtarma faaliyetleri, lojistik ve destek hizmetleri gibi birçok faaliyet de bu operasyon türleri kapsamında gerçekleştirilir. Bu tür operasyonlar, ABD ordusu tarafından savaş dışı faaliyetler olarak, İngiltere ordusu tarafından barış destekleme operasyonları olarak, Çin ordusu tarafından ise savaş dışı askeri faaliyetler olarak adlandırılmaktadır (ALSA Center, 2003).

Birleşmiş Milletler (BM), 1945 yılında dünya ülkelerinin barışını ve güvenliğini sağlamak, insan hak ve özgürlüklerini korumak, insani yardımları desteklemek, devletlerin kalkınmasını sağlamak ve uluslararası hukuka uyumu sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu amaçlar doğrultusunda birçok savaş dışı askeri faaliyet gerçekleştirilmiştir ve hala gerçekleştirilmeye devam edilmektedir (Arend, 1996: 7; Kjeksrud, 2019).

TSK, barışı destekleme operasyonları çerçevesinde birçok görevde bulunmuştur. Bu görevler, uluslararası gözlem, bölge barışına katkı ve insani yardım faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu faaliyetler Afganistan, Lübnan, Makedonya, İran Irak sınırı, Irak Kuveyt sınırı, İsrail Filistin sınırı ve Gürcistan Çeçenistan sınırında gerçekleştirilmiştir. TSK, halen Bosna Hersek, Kosova, Somali, Katar, Libya ve Azerbaycan gibi ülkelerde faaliyetlerine devam etmektedir (Mehmetçik Çelik, 2022: 24-41).

Barışı destekleme operasyonlarında, harekâtı gerçekleştiren birliğin karışıklığın tarafı olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, taşıma kapasitesi yüksek ve engel geçme kabiliyetlerine sahip araçların seçimi daha doğru olacaktır. Bahsedilen özellikler insani yardımlarda ve lojistik faaliyetlerde personele maksimum fayda sağlayacak şekilde değerlendirmeye alınmalıdır. Bu tür bölgelerde terör faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceği düşünülerek personelin güvenliğini sağlayacak zırh özellikleri ve yangın söndürme, karıştırma köreltme gibi elektronik özellikler de birlikte değerlendirilmelidir.

2.2. Harekât Amacına Göre Operasyon Türleri

Askeri operasyonlar, hedeflerine uygun olarak farklı türlerde gerçekleştirilir. Bu operasyonlardaki uygulanacak stratejiler muharebe alanındaki koşullara göre değişkenlik gösterebilir. Örneğin, savunma harekâtı yürüten bir birlik, değişen koşullara göre saldırı harekâtına geçebilir.

Genel olarak, saldırı harekâtlarının amaçları, düşman birliklerini etkisiz hale getirme, stratejik bir bölgeyi ele geçirme ve savaşı zafêrle sonuçlandırma gibi amaçları kapsar. Saldırı operasyonlarının amacı, düşmanın lojistik yollarını kesme, öncelikli hedeflerin yok edilmesi ve kritik noktaların ele geçirilmesidir. Saldırı operasyonları sonucunda geri çekilmeye başlayan düşman kuvvetlerine karşı kovalama operasyonu başlatılır. Bir diğêr operasyon türü olan savunma harekâtları, düşman saldırılarını engellenmesi ve geri püskürtülmesi amaçlıdır. Ancak düşman güçlerinin etkisiz hale getirilmesi ve savaşın kazanılması, karşı taarruz ile ilişkilidir. Savunma operasyonlarının ana nedenleri; zaman kazanmak, kritik arazi engellerini korumak, düşman saldırılarını durdurmak ve karşı saldırı için güç toplamak olabilir. Geri harekâtlar ise, düşman birliklerinden uzaklaşmayı hedefleyen, geriye dönük manevralardır. Bu harekâtlar, dost birliklerinin güçlerinin toplanması ve korunması için zaman kazanmayı, elverişsiz koşullarda savaşmamayı, düşman birliklerini üstünlük sağlayacak noktalara çekip imha etmeyi, düşman birliklerini aldatmayı ve kuvvetleri farklı yerlere sevk etmeyi amaçlamaktadır (U.S. Army, 2005).

Muharebe alanında amaçlara ulaşabilmek için kuvvetlerin hızlı ve esnek olması gerekir. Askeri araç ve ekipmanlar, birliklerin değişen koşullara hızlı bir şekilde uyum sağlamasına yardımcı olarak operasyonel kolaylık sağlamaktadır. Saldırı hareketlerinde aracın

performans, engel geçme ve zırh özelliklerinin önemli olduğu düşünülmeyle birlikte, silah gücünün de yeterli şartları sağlaması gerekmektedir. Savunma operasyonlarında kullanılacak araçların ateş gücü yüksek ve hedef tespit, karıştırma köreltme gibi elektronik özellikleri ön plana çıkan araçlardan seçilmesi daha uygun olacaktır. Geri hareketler sırasında kapasitesi, menzili ve motor gücü yüksek araçların seçilmesi manevra kabiliyetini artırarak operasyonun başarısına katkı sağlayacaktır.

2.3. Harekât Konumuna Göre Operasyon Türleri

Operasyonların planlanması sırasında harekât alanının analizi son derece önemlidir. Personelin, ekipmanların ve donanımların doğrudan harekâtın yapılacağı coğrafya üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Harekâtın planlanması, çevresel koşullara göre de farklılık gösterebilir. Planlama sırasında harekâtın yapılacağı alana göre operasyonlar belli başlıklar altında sınıflandırılır. Örneğin, bu çalışmada kullanıldığı üzere dağ operasyonları, açık arazi operasyonları ve meskûn mahal operasyonları bu bağlamda örnek gösterilebilir (U.S. Army, 2005).

Dağ operasyonları, zorlu koşullar ve yüksek deneyim ve bilgi gerektiren en zorlu operasyonlardan biridir. Bu operasyonlar, sadece düşman kuvvetlerine karşı değil, aynı zamanda yüksek rakım, soğuk hava ve dağlık arazi koşullarıyla da mücadele içerir. Dağlık araziler, dar geçitler, geniş vadiler, mağaralar, dere yatakları gibi çeşitli alanları içerir (Sray, 1994). Bu tür operasyonlarda tercih edilecek araçların engel geçme ve eğimli hareket kabiliyetlerinin yüksek olması önemlidir. Düşman kuvvetleri, böyle bir arazide avantaj sağlamak için küçük ve düzensiz gruplar halinde hareket ederler ve hareket tarzları genelde pusu, baskın ve geçiş noktalarını mayınlamaya odaklıdır (Malik, 2004: 94-103).

Açık arazi operasyonları, açık düzlükler, çöl veya tarım alanları gibi engelsiz alanlarda gerçekleştirilir. Düzenli orduların daha avantajlı olduğu açık arazi operasyonlarında genellikle hareketlilik ve hızlı manevralar ön plandadır. Personel ve araçlar geniş bir alana yayılmıştır ve hareket etme kabiliyetleri daha fazladır. Düşman kuvvetleri tarafından keşfedilme riski yüksek olduğu için doğru bir şekilde planlanmalı ve koordine edilmelidir. Açık hedef olunabileceği

göz önünde bulundurulduğunda mevziler ve araçların zırhı önem kazanmaktadır (McDonald, BULLARD, 2016).

Meskûn mahal operasyonları, kentsel alanlar gibi insan nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde gerçekleştirilen operasyonlardır. Bu tür operasyonlar, düşman kuvvetlerinin bulunduğu binaların ve sokakların ele geçirilmesi amacıyla yapılır. Bu tür operasyonlarda, sokakların dar olması, binaların konumları ve engellerin fazla olması nedeniyle araçların hareket kabiliyetleri sınırlıdır. Zırhlı araçların koruma seviyesi, manevra kabiliyeti, hendekleri aşma, barikatları geçme ve silah sistemleri bu tür operasyonlar için önemlidir (King, 2021).

3. Türk Savunma Sanayisi

Savunma sanayisi, askeri hedefler doğrultusunda gerekli olan tüm araç ve donanımların araştırma geliştirme, tasarım ve imalatını kapsayan bir endüstri topluluğudur. Askeri amaçlar, ordunun stratejik ve taktik hedeflerine göre şekillenmektedir. Savunma sanayisi, özel ve kamu ekonomik faaliyetlerinin tümünü içeren bir yapıdır. Silah, araç ve ekipman üretiminde, elektronik altyapı, çelik sanayisi, kimya sektörü gibi birçok farklı endüstriye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle, savunma sanayisinin gelişmesi için tüm sektörlerin kendi alanlarında gelişmelerini ve üretime katkı sağlamaları gerekmektedir (Odabaşoğlu, 2012).

Türkiye'nin 1974 yılında düzenlediği Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ABD, verdiği silahların belirlenen amaçların dışında kullanılması gerekçesiyle Türkiye'ye ambargo uygulamıştır. Ambargo sonrası milli ve yerli savunma sanayisinin gerekliliği kavranarak ordunun silah ihtiyacının tek bir kaynaktan sağlanmasının ne kadar riskli olduğu anlaşılmıştır (Özaydın, Pakin Albayrakoğlu, 2021: 1-22). Ordunun teknolojik alt yapısını geliştirmek ve üretimini sağlamak için TÜBİTAK Savunma Sanayi Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü kurulmuştur. Milli savunma sanayisinin kurulmasını desteklemek ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı kurulmuştur. Aynı şekilde Deniz Kuvvetleri ve Hava Kuvvetleri için de vakıflar kurulmuştur. Bütün bu vakıflar, 1987 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) altında toplanmıştır. TSKGV desteği ile birçok savunma şirketi kurulmuştur. Bunlardan bazıları Aselsan, Tusaş, Havelsan, Aspilsan

ve İşbir'dir. Belirli stratejiler doğrultusunda faaliyetlerin planlanması için 1983 yılında Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi kurulmuştur. İdare, 1989 yılında Savunma Sanayi Müsteşarlığı adını alarak faaliyetlerine devam etmiştir (SSM Stratejik Plan, 2007). Bu dönemde ciddi bir üretim söz konusu olmasa da ileriye yönelik ihtiyaç duyulan savunma ürünlerinin üretimi için gerekli organizasyonlar kurulmuştur. TSK'nın ihtiyaç duyduğu ürünlerde yerlilik oranının artırılması hedeflenmiştir. Özel ve devlet destekli savunma şirketleri, AR GE faaliyetleri yapmaya başlamıştır. Böylelikle her geçen yıl ordudaki yerlilik oranının artış göstermesi amaçlanmıştır (Yeşilyurt Yeşilyurt, 2019).

Yeni kurulan savunma sanayisi firmaları ile birlikte ordunun kara, deniz ve hava birliklerinin ihtiyaç duyduğu sistemlerin üretiminde önemli ilerleme sağlanmıştır. Yapılan yatırımlar ile sistem entegrasyonu, elektronik harp, kriptoloji haberleşme, komuta kontrol sistemleri ve ateş gücü gibi birçok alanda gelişmeler sağlanmıştır. Savunma sanayisi 2000'li yıllardan sonra önemli bir ivme kazanmış ve yıllardır süren faaliyetler meyvelerini vermeye başlamıştır (Ocak vd., 2016).

3.1. Türkiye'de Üretilen Askeri Zırhlı Araçlar

Savunma sanayisi içerisindeki kara platformunda yer alan askeri zırhlı araçlar önemli bir yere sahiptir. Yurt içi ve dışında yapılan satışlar her geçen yıl artmaktadır. Yurt içi satışları gelirin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. 2021 yılında yurt dışı satışları kapsamında bir önceki yıla göre %21.5 artış söz konusudur (Mehmet, 2022). Bu başlık altında, Türkiye'de askeri zırhlı araç üretimi yapan firmaların ürettikleri araçlardan açık kaynaklarda verilerine ulaşılabilecekler değerlendirilmiştir.

1964 yılında %74 yerli sermaye ile İzmir'de kurulan ve 1999 senesinde askeri araç üretimine başlayan BMC Otomotiv ve Ticaret A.Ş., 2009 yılında üretimine başladığı Kirpi serisi araçları ile mayın ve el yapımı patlayıcılara karşı koruma sağlamaktadır. Kirpi aracının 4x4 ve 6x6 olmak üzere iki modeli vardır. 4x4 modelinin ikinci tasarımı Kirpi II olarak adlandırılmaktadır. 2015 yılında üretimine başladığı Vuran isimli aracın boyutları Kirpi serisine göre daha ufak olmasına karşın manevra ve hareket kabiliyeti yüksektir. Çoğunlukla terörlü mücadelede, hudut birliklerinin görevlerinde, devriye

faaliyetlerinde, keşif ve emniyet görevlerinde kullanılmaktadır. Kirpi araçlarına göre saha aracı olarak kullanılması hedeflenmiştir. Yine 2015 yılında üretimine başlanan Amazon, Kirpi'ye ve Vuran'a göre boyutları daha ufak fakat daha yüksek hareket kabiliyetine sahiptir. Tehlikeli bölgelere araç girmesi gerektiği zaman içerisinde personel olmadan hareket imkânı sağlamaktadır. Meskûn mahalde operasyon yapan birlikler için önemli avantajları vardır. Altuğ ismi verilen ZMA ve ZPT modelleri son teknoloji ile donatılarak lazer uyarı sistemi, aktif koruma sistemi, en üst seviye balistik koruma sistemi, atış yeri tespit sistemi gibi birçok özelliğe sahiptir. Altuğ modelinde tekerlek sistemi kullanılması sebebiyle bu modelin daha çok sert ve toprak arazide hareket kabiliyeti bulunmaktadır. Muharebe sahasındaki ihtiyaçlar doğrultusunda ikmal, lojistik ve yaralı tahliyesi için de kullanılabilir (BMC, 2023).

1963 yılında kurulan OTOKAR Otomotiv ve Savunma Sanayii A.Ş.'nin 1990 yılında ilk üretimine başladığı Akrep modeli, çoğunlukla keşif ve emniyet görevlerinde kullanılmıştır. Zamanla değişen zırh, silah ve araç teknolojisi nedeniyle ihtiyaçları karşılayamadığı için geri planda kalan bu aracın yeni modeli Akrep II aracı tasarlanmıştır. Aracın AR GE faaliyetleri halen devam etmektedir. Akrep serisinin ilk aracına göre mayın ve el yapımı patlayıcıya dayanıklılık üstün hale getirilmiştir. 4x4 taktik tekerlekli araç sınıfında yer alan Cobra, askeri birlikler tarafından keşif ve emniyet maksatlı kullanılmaktadır. Yüksek hareket kabiliyeti ve emsallerine göre küçük ölçülere sahip olması arazide avantaj sağlamaktadır. İsteğe bağlı olarak araca amfibi özelliği eklenebilmektedir. Cobra II'ler, önceki aracın gelişmiş versiyonu olarak tasarlanmıştır ve 4x4 taktik aracın zırh seviyesi, motor teknolojisi, personel kapasitesi geliştirilmiştir. COBRA II MRAP modeli ise mayına karşı yüksek koruma sağlamaktadır. MRAP modeli daha çok lojistik ve personel taşıma maksatlı kullanılırken standart model keşif ve emniyet faaliyetlerinde ön plana çıkmaktadır. Kaya II zırhlı aracı personel taşıma ve lojistik faaliyetler için tasarlanmıştır. Mayın ve ateşli silahlara yönelik korumaya öncelik verilen araçta, silah kulesi olarak uzaktan kontrol sistemi bulunmamaktadır. Ural zırhlı aracın farklı ihtiyaçlara göre tasarımı değişebilmektedir. Daha çok iç güvenlik ve asayiş amaçlı üretilen araç, 7.62 mm mermilere ve parçacıklı olan anti personel mayınlarına karşı koruma sağlamaktadır. Konvansiyonel savaşlar için tasarlanan Arma ZMA ve ZPT zırhlı

araçları yüksek seviyede balistik ve mayın koruması sağlamaktadır. En zorlu arazi şartlarında hareket kabiliyetleri vardır. Hendek, dik engel ve sudan geçme mesafeleri diğer zırhlı araçların önüne geçmektedir. Arma II'nin geliştirilmesi ile birlikte aracın taşıma kapasitesi artırılmıştır. Tulpar paletli zırhlı araç; ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirmeye açık bir şekilde hafif tank, ZMA, ZPT, keşif aracı, komuta kontrol aracı, hava savunma aracı, bakım ve kurtarma aracı olarak tasarlanmıştır. İhtiyaçlar doğrultusunda farklı motor seçenekleri de mevcuttur. Balistik ve mayın koruması üst seviyededir. Palet yapısı sayesinde yüksek engel aşma kapasitesi ile birlikte birçok arazide hareket kabiliyeti bulmaktadır (OTOKAR, 2023).

FNSS Savunma Sistemleri A.Ş., FMC ve NUROL şirketleri iştirakiyle SSCB'nin ZMA ihalesine katılmak için kurulmuştur. 1989 yılında TSK için üretilecek 1.698 ZMA ihalesi kazanılmıştır. Çalışmalar, sonraki yıllarda yatırımlar artırılarak devam etmiştir. Taktik tekerlekli araçlar kapsamında Pars araçları 4x4 ve 8x8 olarak üretilmiştir. 4x4 olan araç keşif, emniyet ve komuta kontrol amacıyla tasarlanmıştır. Görevin gerekliliklerini yerine getirebilmek için hız ve ateş gücü ön planda tutulmuştur. 6x6 özel operasyon aracı, özel kuvvet birimleri için geliştirilerek hareket kabiliyeti, yüksek balistik koruma, teknoloji ve ateş gücü ön planda tutulmuştur. Özellikle meskûn mahal operasyonlarında birden fazla hedef ihtimaline karşın ön ve arka tarafa iki adet kule yerleştirilmiştir. Dar alanlarda dönüş sağlamak için ön ve arka aks dönüş kabiliyeti mevcuttur. Pars 4x4'e göre yarım metre daha dar alanlardan dönebilmektedir. Mayın ve EYP riskine karşın yüksek balistik koruma içermektedir. 8x8 aracı ise konvansiyonel savaşlar için tasarlanmış ZPT ve ZMA olarak görev yapmaktadır. Yüksek balistik koruma seviyesi mevcuttur ve lojistik kabiliyeti yüksektir. İstenilen silah sistemi entegre edilebilir. Atış yeri tespit sistemi ile düşman yerini tespit etme imkânı sağlamaktadır. Amerikan AIFV zırhlı aracı örnek alınarak tasarlanan ZMA 15, paletli zırhlı araç sınıfında yer almaktadır. Her türlü arazi şartında görev yapma kabiliyeti vardır. Amfibi özelliği sayesinde derin sularda ilerleyebilmektedir. ZMA 15'ler geliştirilerek Akıncı ve Kaplan serisi yeni ZMA'lar üretilmiştir. Bu araçlar, silah sistemi olarak kendi geliştirdikleri uzaktan kumandalı kule sistemlerini kullanmaktadırlar. Çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda tasarlanan Kaplan YN ZMA, ZMA ve ZPT görevleri başta olmak üzere havan, istihkam ve ambulans

görevlerini yerine getirmektedir. Aktif koruma sistemleri, lazer uyarı sistemi ve atış tespit sistemi opsiyonel olarak sunulmuştur (FNSS, 2023).

1976 yılında kurulan Nurol Makina, savunma sanayisi alanındaki faaliyetlerine 1992 yılında başlamıştır. Aynı zamanda FNSS şirketinin kurucu ortağıdır. 4x4 taktik tekerlekli araç üretimi yapmaktadır. Başta TSK ve Emniyet Genel Müdürlüğü olmak üzere yurt içi ve yurt dışına araç satışı gerçekleştirmektedir. Yörük 4x4 taktik tekerlekli zırhlı araç, emniyet ve askeri birimler tarafından keşif ve emniyet görevlerinde kullanılması için tasarlanmıştır. Kullanacak birimin ihtiyaçlarına göre silah sistemleri ve koruma düzeyi opsiyonel olarak değiştirilebilmektedir. Ejder Yalçın, kırsal kesim ve meskûn mahal başta olmak üzere her türlü arazi ve görev için tasarlanmış bir araçtır. Yüksek balistik koruma ve hareket kabiliyeti vardır. Ergonomik tasarım ile birlikte personelin ihtiyaçlarını karşılayan araca ekleme ve çıkarma yapılarak ZMA, ZPT, keşif, komuta kontrol ve istihkam aracı gibi farklı ihtiyaçlara cevap verilebilmektedir. Uzaktan komutalı kulesine küçük ve orta ölçekli silahlar entegre edilebilmektedir. İlgaz II, iç güvenlik kapsamında kullanılmak üzere şehir ve kırsaldaki toplumsal olaylara müdahale etmek için tasarlanarak personel taşıma kapasitesi ve manevra ön planda tutulmuştur (NUROL, 2023).

TÜMOSAN, 1976 yılında kamu iktisadi teşebbüsü olarak kurulmuştur. Motor tahrik ve parçaları üretmesi planlansa da şirket dizel motor ve traktör üretimine yönelmiştir. Türkiye'deki ilk dizel motor üreticisi olan TÜMOSAN, 2019 yılında yerlilik oranı en yüksek olan Pusat aracını üretmiştir. Pusat'ta, 4x4 hafif sınıf zırhlı araç olarak motor, şanzıman, güç aktarma organları ve yürüyen aksamlar yerli olarak üretilmiştir. Aracı, diğer araçlardan ayıran en büyük özelliği hibrit olması sayesinde düşük yakıt tüketimi ve kritik bölgelerde motor sesinin kesilmesinin sağlanabilmesidir. Emsallerine göre yüksek hareket kabiliyeti olmakla birlikte araç koruma düzeyi emsallerine göre yüksek değildir. Mayın ve 7.62 mm mermilere dayanıklılık gösteren araçta uzaktan komutalı kule sistemi bulunmaktadır (TÜMOSAN, 2023).

4. Literatür Taraması

Literatürde silah seçimi (Dağdeviren vd., 2009; Li Liu, 2014; Abbasi Sarabadan, 2015) ve araç seçimi Yıldızbaşı Özdemir, 2020; Cheng vd., 2023; Gazibey vd., 2015; Ardıl, 2019; Sanchez Lozano Rodriguez, 2020) gibi problemlere çözüm üretmek için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri sıklıkla kullanılmaktadır. ÇKKV yöntemi, karar verilmesi gereken bir olayın kriterlere göre modellenmesini yapılarak karar vericinin en iyi faydayı sağlayacak durumu belirlemesine yardımcı olmaktadır. Bu sayede, karar vericilere daha detaylı ve analitik bir bakış açısı sunarak, karmaşık kararlarının etkilerini ve sonuçlarını daha iyi anlamalarını sağlamaktadır. ÇKKV olarak birçok farklı yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerden en sık karşılaşılanları; AHP, ANP (Analytical Network Process), PROMETHEE (The Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluation), TOPSIS, ELECTRE (Elimination et Choix Traduisant la Realite) olarak sıralanabilir. Bu yöntemlerin birbirlerine göre üstün olduğu yönler bulunmaktadır (Ömürbek vd., 2013). Hangi ÇKKV yönteminin seçileceğini; problemin çevresi, seçeneklerin türü, değerlendirmedeki kriterler, belirsizliğin türü, niteliklerin birbirleri arasındaki bağımlılık derecesi, karar vericinin amacı, yöntemde kullanılacak verinin kapsamı ve kalitesi gibi faktörler belirlemektedir (Tavana ve Hatami Marbini, 2011: 13588-13603).

Zhang vd. (2005), silah sistemlerinin değerlendirilmesinde bulanık ÇKKV tekniklerini kullanarak yeni bir yaklaşım sunmaktadır. Yazarlar, silah sistemlerinin değerlendirilmesindeki kriterlerin birbirine bağımlı ve etkileşimli özelliklerini ele almak konusunda geleneksel değerlendirme yöntemlerinin sınırlılıklarını vurgulamaktadır. Bu sorunu çözmek için, kriter ağırlıklarının belirlenmesi için trapezoidal bulanık AHP ile birleştirilen ve değerlendirme sonuçlarını sentezlemek için λ bulanık ölçüm ve Sugeno integraline dayanan hiyerarşik bulanık integral modeli önerilmektedir. Önerilen yöntem, en iyi ana muharebe tankının değerlendirildiği bir örnek üzerinden gösterilmektedir. Sonuçlar, yaklaşımın mühendislik uygulamalarında kullanılabilirlik ve etkinlik açısından pratikteki başarısını göstermektedir.

Chang vd. (2007), silah sistemleri seçimi için önceki sıralama yöntemlerinin sınırlamalarını ele alan ilişkisel mesafe ölçüm yöntemi

(RDMM) adlı yeni bir bulanık sıralama yöntemi sunmaktadır. Çalışmada RDMM çeşitli örnekler üzerinden diğer yöntemlerle karşılaştırılarak kendi kendini hareket ettiren obüsler ve ana muharebe tankları arasında en iyi alternatifi seçilmektedir. Çalışma, RDMM'nin avantajlarını özetleyerek sonuçlandırırken, metriksel mesafeye dayalı genelleme, makul sıralama sonuçlarının sağlanması, maksimum kesin sayı γ max'in kullanımıyla karar vericiler için anlaşılabilirliği ve belirli durumlarda farklı türdeki bulanık sayıları ve kesin değerleri işleyebilme yeteneği gibi konuları vurgulamaktadır. Çalışmada 6 ana başlık altında toplam 30 kriter değerlendirilmekte olup 3 farklı alternatif kıyaslanmaktadır.

Kantemir ve Özkıl (2015), kolluk kuvvetlerinin iç güvenlik harekâtlarında kullandıkları silah, teçhizat ve araçların etkinlik derecelerini belirlemek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışma sırasında, teröristlere karşı yürütülen operasyonlarda teknolojinin önemli bir güç çarpanı olduğu bilindiğinden sürdürülen operasyonlarda en etkili silah sisteminin belirlenip geliştirilmesi hedeflenmiştir. Yapılan araştırmada, sahada görev yapan personelin görüşlerine başvurularak mevcut kriterler ve ağırlıkları belirlenmiştir. Görüşler, AHP yöntemiyle ağırlıklandırılmış ve TOPSIS yöntemiyle etkinlik dereceleri belirlenmiştir. Etkinlik derecelerine göre, ilk sırayı taarruz helikopteri, ikinci sırayı genel maksat helikopteri, üçüncü sırayı ise topçu/obüs/çok namlulu roketatar ve dördüncü sırayı ise mayına karşı kısmi korumalı araçlar almıştır.

Askeri araçlarda zamanla kompozitler, çeliğe göre daha hafif ve üstün koruma sağlama özelliği nedeniyle zırh olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bitlisli (2019), en uygun kompozit yapısının belirlenmesi amacıyla, hibrit ve katmanlı kompozitler üzerinde atış testleri gerçekleştirmiştir. Bu testler ağırlık, kalınlık, deformasyon büyüklüğü ve şekli gibi ölçütlere göre değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme verileri, projenin ihtiyaçlarına göre en uygun kompozit seçimine ilişkin bilgi vermektedir.

Karadayı vd. (2019), askeri lojistik yöneticileri ve karar vericilerinin karşılaştığı silah sistem seçiminde, çoğu kez çelişen değerlendirmelere yol açan birden çok kriter temelinde birçok alternatifin değerlendirilmesi sorunu ele almaktadır. Bu zorluğun üstesinden gelmek için, ÇKKV yaklaşımlarının kullanılmasını önermekte ve ideal çözüme benzerlik açısından sıralama tercihi için

hiyerarşik bulanık tekniklere dayanan bulanık HFTOPSIS yöntemini kullanmaktadır. Önerilen yaklaşım, kesin ve bulanık verilerin her ikisini de içerebilen ve karmaşık silah seçimi sorunları için uygun olan bir yapıya sahiptir. Yazarlar, bulanık bir ortamda bir füze sistemi seçimini içeren bir örnek olay çalışmasında bu metodolojinin uygulanışını göstermektedir.

Faideci (2020), savunma sanayisi alanında yapmış olduğu araştırmada, teknoloji transferinin kara araçları üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu amaçla, taktik/tekerlekli zırhlı ve genel maksat askeri araçları üreten firmalarla mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakat sürecinde elde edilen bulgular, ihtiyaç duyulan askeri teknolojilerin transfer edilerek millileştirilmesinin ilk öncelik olduğunu göstermiştir. Bu şekilde transfer edilen teknolojinin, ilerleyen dönemlerde ticari menşeli ürünlerin gelişimine de katkı sağlaması beklenmektedir.

Kurtay K.G., Gökmen Y., Altundaş A., Dağstanlı H.A. (2021), savunma sanayisinde yapılması beklenen yirmi adet projenin önem derecelerine göre sıralamaya yönelik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu projeler, savunma sanayisi alanında yapılması gereken oldukça büyük ve zaman alan faaliyetlerdir. Bu nedenle, projelerin önem derecelerinin belirlenmesinde, çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan altı farklı yöntem (TOPSIS, VİKOR, MOORA, ARAS, EDAS, MAUT) kullanılmıştır. Bu yöntemlerin kriterlerinin belirlenmesinde, uzman görüşlerinden yararlanılmış ve ağırlıklandırılmasında Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılmıştır. Bu analizler sonucunda, karar vericilere, projeler hakkında tutarlı, doğru ve etkin bir karar verme imkânı sağlanmıştır.

Tekinay (2022) yüksek lisans tezinde, askeri alanda kullanılan İnsansız Hava Aracı (İHA)'ların değerlendirilmesi için TOPSIS ve Bulanık TOPSIS yöntemlerini kullanmıştır. Bu kapsamda sekiz firmanın ürettiği on iki İHA alternatif olarak belirlenmiştir. İHA'ların havada kalış süresi, maksimum irtifa, faydalı yük kapasitesi, seyir hızı ve maksimum hız değerleri kriter olarak belirlenmiştir. Üç kriter bulunan değerlendirmede, Yabhon United 40 İHA, beş kriter bulunan değerlendirmede ise Predator C Avenger İHA birinci sırayı almıştır. Bulanık TOPSIS'te ise Heron TP birinci sırayı almıştır. Türkiye'nin ürettiği ANKA ise tüm değerlendirmelerde onuncu sırada bulunmuştur. Akıncı ise bulanık TOPSIS'te ikinci sırada yer almıştır.

Altundaş vd. (2022) gerçekleştirdiği çalışmada, askeri görevlerde kullanılan farklı türlerdeki 9 İnsansız Hava Aracı'nın (İHA) sınır güvenliği ve müdahale görevlerini yerine getirmek için ÇKKV yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, belirlenen görev için en uygun İHA'nın sıralamasını tespit etmektir. İHA'ların değerlendirilmesi için uzman kişilerle yapılan değerlendirmeler ve AHP yöntemiyle belirlenen kriter ağırlıkları kullanılmıştır. İHA'ların sıralamasını ve seçimini yapabilmek için ARAS, EDAS, WASPAS, MAUT, TOPSIS ve VIKOR gibi literatürdeki ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada, ÇKKV yöntemlerinin askeri teknoloji seçim problemleri için uygun sonuçlar verdiği ve farklı çalışmalarda da uygulanabileceği değerlendirilmektedir.

Erdal vd. (2023), çalışmalarında yakın zaman muharebe koşullarında Anti Tank Güdümlü Füzelelerin (ATGM) seçimi için yeni bir metodoloji sunmaktadır. Çalışma, yüksek belirsizlik içeren çeşitli muharebe senaryolarını dikkate alan bir simülasyon modeli aracılığıyla doğru ve güvenilir sonuçlar sağlamayı amaçlamaktadır. Değerlendirme kriterleri, teknik verilerin yanı sıra JCATS simülasyon aracından elde edilen verileri içererek muharebe ortamının daha kesin bir yansımını sağlamaktadır. Çalışmada 3 ana kritere ait 22 alt kriterle 7 farklı alternatif değerlendirilmiştir. Önerilen metodoloji, hassasiyet analiziyle doğrulanarak stabilite, sağlık ve uygulanabilirliğini göstermektedir. Çalışma, metodolojinin silah sistemleri seçiminde etkili bir şekilde yanıt verebileceğini ve ATGM alternatifleri için sıralamalar sunabileceğini sonuçlandırmaktadır.

Literatürdeki çalışmalardan görüleceği üzere bulanık AHP ve TOPSIS askeri teçhizat ve araç seçiminde sıklıkla kullanılan ve başarısı tespit edilmiş yöntemlerdir. Bulanık AHP ile kriterlerin ağırlıkları belirlenmekte, TOPSIS ile alternatifler bu ağırlıklarla sıralanmaktadır.

5. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, ÇKKV yaklaşımlarından Bulanık AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. Meskûn mahal, dağlık arazi, açık arazi ve lojistik operasyonları için 4 farklı ÇKKV uygulaması yapılmış olup her birisi için farklı ağırlıklar kullanılmıştır. İlgili üreticilerin internet sitelerinden ve açık kaynaklardan edinilen bilgiler derlenerek veri seti oluşturulmuştur. Üreticilerin tanıtım sayfalarında

ve broşürlerinde araçları tanımlamak için kullandığı özelliklerin tümü analiz sırasında kullanılmıştır.

5.1. Veri

Meskûn mahal operasyonları, dağlık arazi operasyonları, açık arazi operasyonları ve lojistik operasyonları için kullanılan 23 kriter ve bu kriterlerin minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Dağlık arazi ve meskûn mahal operasyonlarında anti tank silahlarının etkinliği göz önünde bulundurularak ateş gücü puanı düşürülmüştür.

	K#	Kriter Açıklaması	Min.	Maks.	Ort.	σ		K#	Kriter Açıklaması	Min.	Maks.	Ort.	σ
Araç performansı	K1	Motor Gücü (bg/ton)	15	34	22.4	4.88	Engel geçme	K13	Dik Engel (mm)	400	1000	581.8	145.7
	K2	Azami hız (km/s)	65	140	100.8	18.2		K14	Sudan Geçme (mm)	600	1800	1128.6	308.7
	K3	Boş Ağırlık (kg)	4700	42000	18690.9	9800.2		K15	Yüzme	0 (yok)	2 (var)	0.8	0.6
	K4	Menzil (km)	250	800	657.3	126.6		K16	Ateş Gücü	0	5	2.3	1.4
Kapasite	K5	Oturma kapasitesi	3	15	9.7	3.1	Muharrip	K17	Silah İstasyonu	0 (yok)	1 (var)	0.8	0.4
	K6	Taşıma (kg)	1300	8000	3103.2	1794.8		K18	Zırh (Stanag level)	1	5	3.3	1.1
Boyutlar	K7	Uzunluk (mm)	4900	8500	6556.9	1075.3	Elektronik	K19	Hedef Tespit	0 (yok)	2 (var)	0.5	0.8
	K8	Genişlik (mm)	2160	3450	2777.3	349.7		K20	Yangın Söndürme	0 (yok)	2 (var)	1.5	0.6
	K9	Yükseklik (mm)	2100	4900	2915.3	739.5		K21	Karıştırma Köreltme	0 (yok)	1 (var)	0.1	0.3
Engel geçme	K10	Yan Eğim (%)	30	40	32.9	4.6		K22	Uzaktan Kumanda	0 (yok)	1 (var)	0.07	0.3
	K11	Tırmanma (%)	60	70	61.4	3.6		K23	Lazer Uyarı	0 (yok)	2 (var)	0.2	0.6
	K12	Hendek Geçiş (mm)	800	2600	1312.9	559.3							

Tablo 1. Alternatiflerin değerlendirilmesinde kullanılan kriterler ve veri seti özeti

Araç performansı kategorisindeki verilere göre, incelenen araçların motor gücü (bg/ton) değerleri minimum 15 bg/ton ve maksimum 34 bg/ton arasında değişmektedir. Ortalama motor gücü ise 22.4 birimdir ve standart sapması 4.88 birimdir. Ayrıca, araçların azami hız değerleri (km/s) minimum 65 km/s ve maksimum 140 km/s aralığında yer almaktadır. Ortalama azami hız ise 100.8 km/s'dir ve standart sapması 18.2 km/s'dir. Boş ağırlık (kg) kriterine göre araçların değerleri minimum 4700 kg ve maksimum 42000 kg arasında değişmektedir. Ortalama boş ağırlık 18690.9 kg'dır ve

standart sapması 9800.2 kg'dır. Boş ağırlıktaki çeşitliliğin en büyük sebebi zırh özellikleridir. Ağır zırhlı ZMA araçlarının boş ağırlığı fazlayken hafif arazi araçlarının çok daha azdır. Araçların menzil değerleri 250 km ve 800 km aralığında yer almaktadır. Ortalama menzil ise 657.3 km'dir ve standart sapması 126.6 km'dir.

Kapasite özelliklerine göre, araçların oturma kapasiteleri minimum 3 ve maksimum 15 kişi arasında değişmektedir. Ortalama oturma kapasitesi 9.7'dir ve standart sapması 3.1'dir. Ayrıca, araçların taşıma kapasiteleri minimum 1300 kg ve maksimum 8000 kg aralığında yer almaktadır. Ortalama taşıma kapasitesi 3103.2 kg'dır ve standart sapması 1794.8 kg'dır.

Araç boyutlarında, araçların uzunluk değerleri 4900 mm ve 8500 mm arasında değişmektedir. Ortalama uzunluk 6556.9 mm'dir ve standart sapması 1075.3 mm'dir. Araçların genişlik değerleri ise minimum 2160 mm ve maksimum 3450 mm aralığında yer almaktadır. Ortalama genişlik 2777.3 mm'dir ve standart sapması 349.7 mm'dir. Ayrıca, araçların yükseklik değerleri 2100 mm ve 4900 mm arasında değişmektedir. Ortalama yükseklik 2915.3 mm'dir ve standart sapması 739.5 mm'dir.

Engel geçme özelliklerinde, araçların yan eğim değerleri minimum %30 ve maksimum %40 arasında değişmektedir. Ortalama yan eğim değeri %32.9'dur ve standart sapması 4.6'dır. Ayrıca, araçların tırmanma değerleri %60 ve %70 aralığında yer almaktadır. Ortalama tırmanma değeri 61.4'tür ve standart sapması 3.6'dır. En yüksek hendek geçişi 2600 mm ve en düşük hendek geçişi 800 mm'dir. Ortalama hendek geçiş değeri 1312.9 mm'dir ve standart sapması 559.4 mm'dir. Dik engel geçiş değerleri minimum 400 mm ve maksimum 1000 mm aralığında yer almaktadır. Ortalama dik engel geçiş değeri 581.8 mm'dir ve standart sapması 145.7 mm'dir. Araçların sudan geçme değerleri 600 mm ve 1800 mm arasında değişmektedir. Ortalama sudan geçme değeri 1128.6 mm'dir ve standart sapması 308.7 mm'dir. Yüzme özelliği olmayan araçlar 0, olan araçlar 2 ve bu özelliğin opsiyonel olarak sunulduğu araçlar 1 olarak işaretlenmiştir.

Muharip kategorisinde, araçların ateş gücü değerleri oransal olarak 7.62 mm makinalı tüfek için 1, 12.7 mm uçak savar için 2, 25mm top için 3, tank savar ve 30/35 mm top mermisi için 4, 120 mm

top mermisi için 5 olarak belirlenmiştir. Ateş gücü olmayan araçların bu değeri 0 olarak verilmiştir. Ortalama ateş gücü değeri 2.3'tür ve standart sapması 1.4'tür. Araçların silah istasyonu değeri var veya yok olarak 1 ve 0 değerleriyle temsil edilmiştir. Araçların zırh değerleri için Stanag seviye değerleri kullanılmıştır. Ortalama zırh seviyesi 3.3'tür ve standart sapması 1.1'dir.

Elektronik kategorisindeki özelliklerde opsiyonel seçeneği olması durumunda var için 2, yok için 0, opsiyonel için 1 değerleri kullanılmıştır. Eğer araçlarda ilgili özellik yalnızca standart olarak varsa veya yoksa 1 ve 0 değerleriyle temsil edilmiştir. Araçların hedef tespit özelliğinin ortalama değeri 0.5'tir ve standart sapması 0.8'dir. Araçların yangın söndürme özelliği ise ortalama değeri 1.5'tir ve standart sapması 0.6'dır. Karıştırma köreltme özelliğinin ortalama değeri 0.1'dir ve standart sapması 0.3'tür. Ayrıca, uzaktan kumanda özelliği için ortalama değer 0.07'dir ve standart sapması 0.3'tür. Araçların lazer uyarı özelliğinin ortalama değeri 0.2'dir ve standart sapması 0.6'dır.

Türkiye'de üretilen askeri kara araçları ile ilgili bilgiler Tablo 2'de temsili çizim görselleriyle birlikte derlenmiştir. Askeri araç alternatiflerinin kriter değerlerinin gösterildiği karar matrisi ise Tablo 3'te verilmiştir.

Alt.	Görsel	Model	Alt.	Görsel	Model	Alt.	Görsel	Model	Alt.	Görsel	Model
A1		BMC KIRPI 4x4	A8		BMC ALTUĞ ZPT 8x8	A15		FNSS KAPLAN YN-ZMA	A22		OTOKAR ARMA 6x6
A2		BMC KIRPI 6x6	A9		FNSS PARS 4x4	A16		OTOKAR AKREP II 4x4	A23		OTOKAR ARMA II 8x8
A3		BMC KIRPI I	A10		FNSS PARS IV 6x6	A17		OTOKAR COBRA 4x4	A24		OTOKAR TULPAR ZMA
A4		BMC KIRPI II 4x4	A11		FNSS PARS IV 8x8	A18		OTOKAR COBRA II 4x4	A25		NUROL YORUK
A5		BMC VURAN 4x4	A12		FNSS ZMA-15	A19		OTOKAR COBRA II MRAP 4x4	A26		NUROL EIDER YALÇIN
A6		BMC AMAZON UKS 4x4	A13		FNSS AKINCI ZMA	A20		OTOKAR KAYA II 4x4	A27		NUROL ILGAZ II
A7		BMC ALTUĞ ZMA 8x8	A14		FNSS KAPLAN STA	A21		OTOKAR URAL 4x4	A28		TÜMOSAN PUSAT

Tablo 2. Türkiye’de üretilen askeri kara aracı alternatifleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K20	K21	K22	K23
A1	19	105	1808	800	13	1623	7350	2640	3210	30	60	900	500	1200	1	1	1	3	1	2	0	0	0
A2	15	105	2250	800	15	3500	7925	2640	3765	30	60	900	500	1200	1	1	1	3	1	2	0	0	0
A3	19	100	2076	700	3	2590	7350	2980	4900	30	60	900	500	1000	1	0	0	3	2	2	1	0	0
A4	18	100	1905	750	13	1775	7425	2865	3827	30	60	900	500	1000	1	1	1	4	2	2	1	0	0
A5	18	110	1850	600	9	2150	6810	2620	3500	30	60	900	500	800	1	1	1	4	2	2	1	0	0
A6	25	120	1300	800	7	1500	6050	3450	2500	30	60	900	500	700	1	1	1	4	0	2	0	1	0
A7	17	110	3500	800	12	8000	8330	3050	4380	30	60	2200	600	1200	1	4	1	4	2	2	0	0	2
A8	18	107	3100	800	12	8000	8330	3050	4380	30	60	2200	600	1200	1	2	1	4	2	2	0	0	2
A9	25	110	1500	700	4	1500	5000	2600	2100	40	70	800	400	1500	2	5	1	2	0	2	0	0	0
A10	24	100	2300	700	10	3000	7000	3000	2450	30	60	1500	700	1700	1	2	1	4	2	2	0	0	0
A11	19	100	3500	700	12	5750	8000	3000	2400	30	60	2000	700	1700	1	3	1	4	0	2	0	0	0
A12	17	65	1400	490	11	3200	5560	2900	2970	30	60	1830	740	1100	2	3	1	4	0	0	0	0	0
A13	18	65	1800	490	13	4250	6020	2840	2690	30	60	1830	700	1100	1	2	0	4	0	0	0	0	0
A14	21	65	13750	525	5	3250	5600	3000	3100	40	70	1800	750	1100	2	5	1	4	0	2	0	0	0
A15	20	70	3000	500	12	5000	6700	3150	3250	30	60	2000	900	1000	1	4	1	5	1	2	0	0	1
A16	24	110	1250	250	3	2500	5900	2500	2375	40	60	800	500	1000	0	2	1	1	0	1	0	0	0
A17	28	100	4700	600	9	2000	5303	2310	2500	40	60	800	400	1000	1	2	1	2	0	1	0	0	0
A18	27	110	1200	700	10	1500	5480	2240	2300	30	60	1000	500	1000	1	2	1	3	0	1	0	1	0
A19	22	110	1625	700	11	1750	6680	2750	2650	30	60	1000	600	1000	0	2	1	4	0	1	0	0	0
A20	21	95	1250	700	10	2000	6450	2560	2650	30	60	1000	500	1200	0	2	0	3	0	1	0	0	0
A21	31	110	6250	600	8	1750	5330	2160	2440	40	60	900	500	600	0	2	1	2	0	1	0	0	0
A22	24	105	1550	700	10	3000	7000	2750	2460	30	60	1200	600	1500	1	3	1	4	0	1	0	0	0
A23	18	100	3550	700	12	4500	8500	3400	2500	30	60	2100	700	1800	1	4	1	4	0	1	0	0	0
A24	24	70	4200	500	12	3000	7200	3450	2550	40	60	2600	1000	1500	1	5	1	5	0	2	0	0	0
A25	30	140	8000	700	7	2000	4900	2400	2100	40	70	900	500	900	0	2	1	1	0	2	0	0	0
A26	21	110	1400	700	11	4000	5400	2500	2300	30	60	1100	500	1100	0	2	1	3	0	1	0	0	0
A27	34	120	7500	700	9	1300	5900	2460	2400	30	60	900	400	750	0	1	0	1	0	1	0	0	0
A28	29	110	1000	700	9	2500	6100	2500	2980	40	70	900	500	750	0	1	1	2	0	2	0	0	0

Tablo 3. Alternatiflerin kriter değerlerinin gösterildiği karar matrisi

5.2. Bulanık AHP Yöntemiyle Ağırlıkların Tespiti

Bulanık AHP yöntemi kullanılarak meskûn mahal operasyonları, dağlık arazi operasyonları, açık arazi operasyonları ve lojistik operasyonları için kriter ağırlıklandırılması yapılmıştır. Bu operasyonlar için farklı kriterlerin öncelikleri farklı olabileceğinden, her bir operasyon için ayrı ayrı kriter ağırlıklandırması yapılması gerekmektedir. Tablo 4, Bulanık AHP yönteminde kullanılan bulanık sayı dönüşümlerini göstermektedir. Alt kriterler arasında direkt bir kıyaslama yapılamayacağı için ana kriterler arasında ağırlık matrisi oluşturulup her bir ana kriter için tespit edilen bulanık katsayılar eşit ağırlıklarla alt kriterlere dağıtılmıştır.

Önem	Sayısal Değer	Bulanık Değerler		
		Alt	Orta	Üst
Eşit	1	1	1	1
Ara değer	2	1	2	3
Kısmen Önemli	3	2	3	4
Ara değer	4	3	4	5
Önemli	5	4	5	6
Ara değer	6	5	6	7
Daha önemli	7	6	7	8
Ara değer	8	7	8	9
Çok daha önemli	9	9	9	9

Tablo 4. Sayısal değerlerin üçgensel bulanık sayılara dönüştürülmesinde kullanılan skala değerleri C_{ij}

İşlem adımlarını göstermek amacıyla meskûn mahal operasyonları için uygulanan işlemler sırasıyla açıklanmıştır. Dağlık arazi, açık arazi ve lojistik operasyonlarıyla ilgili kriterlerin önemlerinin ikili karşılaştırılma matrisleri ve alternatiflerin ayırım

ölçüleri ve ideal çözüme göreli yakınlıkları gösterilmiştir. Meskûn mahal operasyonları için kriterlerin önemleri için ikili karşılaştırma matrisi, $C = [c_{ij}]_{m \times m}$, Tablo 5'te verilmiştir. Burada 'm' ana kriter sayısını, 'c_{ij}' ise kriter i'nin kriter j'ye göre öneminin büyüklüğünü temsil etmektedir.

	Araç performansı	Kapasite	Boyutlar	Engel geçme	Muharip	Elektronik
Araç performansı	1	1/7	1/5	1/9	1/9	1/8
Kapasite	7	1	1/4	1/9	1/6	1/6
Boyutlar	5	4	1	1/8	1/4	1/2
Engel geçme	9	9	8	1	1/2	5
Muharip	9	6	4	2	1	4
Elektronik	8	6	2	1/5	1/4	1

Tablo 6. Meskûn mahal operasyonları için kriterlerin bulanık katsayılarla ikili karşılaştırma matrisi, C_{ij}

Her bir kriterle ait bulanık alt, orta ve üst bulanık sayıların geometrik ortalaması alınarak diğer kriterlere görece önemleri hesaplanmıştır. Tablo 7'de kriterlerin bulanık ağırlıklarının geometrik ortalamaları gösterilmiştir.

Kriterler	Alt	Orta	Üst
Araç performansı	0,17	0,19	0,20
Kapasite	0,37	0,42	0,48
Boyutlar	0,67	0,82	1,06
Engel geçme	3,02	3,43	4,04
Muharip	2,72	3,46	4,10
Elektronik	1,03	1,30	1,58

Tablo 7. Meskûn mahal operasyonları için kriterlerin ikili karşılaştırılma matrisinden elde edilen değerlerin geometrik ortalamaları

Hesaplanan geometrik ortalamaları, normalize etmek amacıyla alt, orta ve üst değerlerin ayrı ayrı toplamları alınmıştır. Toplamların tersi alınırken, üst bulanık sayının tersi daha küçük olması sebebiyle alt bulanık sayıyla çarpılmıştır. Tablo 8’de bulanık sayıların toplamları gösterilmektedir.

	Alt	Orta	Üst
r	7,98	9,62	11,47
r ¹	0,09	0,10	0,13

Tablo 8. Meskûn mahal operasyonları için standart kriter bulanık ağırlıklarının tespiti amacıyla kullanılan bulanık ağırlıkların toplamları ve tersi

Standart üçgensel bulanık sayı elde edildikten sonra, durulaştırma işlemi için alt, orta ve üst bulanık sayıların ortalaması alınarak normalize edilmiştir. Tablo 9, durulaştırma işlemi sonrası TOPSIS yöntemi uygulanırken kullanılacak olan ağırlıkları göstermektedir.

Kriterler	Alt	Orta	Üst	M	N
Araç performansı	0,02	0,02	0,03	0,02	0,02
Kapasite	0,03	0,04	0,06	0,05	0,04
Boyutlar	0,06	0,09	0,13	0,09	0,09
Engel geçme	0,26	0,36	0,51	0,38	0,36
Muharip	0,24	0,36	0,51	0,37	0,35
Elektronik	0,09	0,14	0,20	0,14	0,13

Tablo 9. Meskûn mahal operasyonları için kriterlerin standart bulanık ağırlıkları, durulaştırılmış ağırlıkları, M ve normalize edilen durulaştırılmış ağırlıkları, N

5.3. TOPSIS Yöntemiyle Alternatiflerin Değerlendirilmesi

Tablo 3’te gösterilen karar matrisi, alternatiflerin her kriter için aldığı değerlendirmeyi içermektedir. Bu ölçümlerin farklı ölçeklerde olması sebebiyle öncelikle her bir kriterin değerleri normalize edilmelidir. Kriterlerin normalize edilmesi, sütundaki her bir alternatifin o kriter için aldığı değerlerin karelerinin toplamının kareköküne bölünmesiyle yapılmaktadır. Bu adım, her bir alternatifin o kriterdeki değerinin

diğer alternatiflerle karşılaştırılabilir hale getirilmesini sağlar. Elde edilen standart karar matrisi Tablo 10'da gösterilmiştir.

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K20	K21	K22	K23
A1	0,16	0,19	0,16	0,23	0,24	0,09	0,21	0,18	0,20	0,17	0,18	0,12	0,16	0,19	0,19	0,07	0,20	0,16	0,19	0,23	0,00	0,00	0,00
A2	0,12	0,19	0,20	0,23	0,28	0,19	0,23	0,18	0,24	0,17	0,18	0,12	0,16	0,19	0,19	0,07	0,20	0,16	0,19	0,23	0,00	0,00	0,00
A3	0,16	0,18	0,19	0,20	0,06	0,14	0,21	0,20	0,31	0,17	0,18	0,12	0,16	0,16	0,19	0,00	0,00	0,16	0,38	0,23	0,58	0,00	0,00
A4	0,15	0,18	0,17	0,21	0,24	0,09	0,21	0,19	0,24	0,17	0,18	0,12	0,16	0,16	0,19	0,07	0,20	0,22	0,38	0,23	0,58	0,00	0,00
A5	0,15	0,20	0,17	0,17	0,17	0,11	0,19	0,18	0,22	0,17	0,18	0,12	0,16	0,13	0,19	0,07	0,20	0,22	0,38	0,23	0,58	0,00	0,00
A6	0,21	0,22	0,12	0,23	0,13	0,08	0,17	0,23	0,16	0,17	0,18	0,12	0,16	0,11	0,19	0,07	0,20	0,22	0,00	0,23	0,00	0,71	0,00
A7	0,14	0,20	0,31	0,23	0,22	0,42	0,24	0,21	0,28	0,17	0,18	0,29	0,19	0,19	0,19	0,28	0,20	0,22	0,38	0,23	0,00	0,00	0,67
A8	0,15	0,20	0,28	0,23	0,22	0,42	0,24	0,21	0,28	0,17	0,18	0,29	0,19	0,19	0,19	0,14	0,20	0,22	0,38	0,23	0,00	0,00	0,67
A9	0,21	0,20	0,13	0,20	0,07	0,08	0,14	0,18	0,13	0,23	0,22	0,11	0,13	0,24	0,37	0,35	0,20	0,11	0,00	0,23	0,00	0,00	0,00
A10	0,20	0,18	0,21	0,20	0,19	0,16	0,20	0,20	0,15	0,17	0,18	0,20	0,22	0,27	0,19	0,14	0,20	0,22	0,38	0,23	0,00	0,00	0,00
A11	0,16	0,18	0,31	0,20	0,22	0,30	0,23	0,20	0,15	0,17	0,18	0,27	0,22	0,27	0,19	0,21	0,20	0,22	0,00	0,23	0,00	0,00	0,00
A12	0,14	0,12	0,13	0,14	0,20	0,17	0,16	0,20	0,19	0,17	0,18	0,24	0,23	0,18	0,37	0,21	0,20	0,22	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A13	0,15	0,12	0,16	0,14	0,24	0,23	0,17	0,19	0,17	0,17	0,18	0,24	0,22	0,18	0,19	0,14	0,00	0,22	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A14	0,17	0,12	0,12	0,15	0,09	0,17	0,16	0,20	0,19	0,23	0,22	0,24	0,24	0,18	0,37	0,35	0,20	0,22	0,00	0,23	0,00	0,00	0,00
A15	0,17	0,13	0,27	0,14	0,22	0,26	0,19	0,21	0,20	0,17	0,18	0,27	0,28	0,16	0,19	0,28	0,20	0,27	0,19	0,23	0,00	0,00	0,33
A16	0,20	0,20	0,11	0,07	0,06	0,13	0,17	0,17	0,15	0,23	0,18	0,00	0,16	0,16	0,00	0,14	0,20	0,05	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00
A17	0,23	0,18	0,04	0,17	0,17	0,11	0,15	0,16	0,16	0,23	0,18	0,11	0,13	0,16	0,19	0,14	0,20	0,11	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00
A18	0,22	0,20	0,11	0,20	0,19	0,08	0,16	0,15	0,14	0,17	0,18	0,13	0,16	0,16	0,19	0,14	0,20	0,16	0,00	0,12	0,00	0,71	0,00
A19	0,18	0,20	0,15	0,20	0,20	0,09	0,19	0,19	0,17	0,17	0,18	0,13	0,19	0,16	0,00	0,14	0,20	0,22	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00
A20	0,17	0,18	0,11	0,20	0,19	0,11	0,18	0,17	0,17	0,17	0,18	0,13	0,16	0,19	0,00	0,14	0,00	0,16	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00
A21	0,26	0,20	0,06	0,17	0,15	0,09	0,15	0,15	0,15	0,23	0,18	0,12	0,16	0,10	0,00	0,14	0,20	0,11	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00
A22	0,20	0,19	0,14	0,20	0,19	0,16	0,20	0,19	0,15	0,17	0,18	0,16	0,19	0,24	0,19	0,21	0,20	0,22	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00
A23	0,15	0,18	0,32	0,20	0,22	0,24	0,24	0,23	0,16	0,17	0,18	0,28	0,22	0,29	0,19	0,28	0,20	0,22	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00
A24	0,20	0,13	0,38	0,14	0,22	0,16	0,20	0,23	0,16	0,23	0,18	0,35	0,32	0,24	0,19	0,35	0,20	0,27	0,00	0,23	0,00	0,00	0,00
A25	0,25	0,26	0,07	0,20	0,13	0,11	0,14	0,16	0,13	0,23	0,22	0,12	0,16	0,15	0,00	0,14	0,20	0,05	0,00	0,23	0,00	0,00	0,00
A26	0,17	0,20	0,13	0,20	0,20	0,21	0,15	0,17	0,14	0,17	0,18	0,15	0,16	0,18	0,00	0,14	0,20	0,16	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00
A27	0,28	0,22	0,07	0,20	0,17	0,07	0,17	0,17	0,15	0,17	0,18	0,12	0,13	0,12	0,00	0,07	0,00	0,05	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00
A28	0,24	0,20	0,09	0,20	0,17	0,13	0,17	0,17	0,19	0,23	0,22	0,12	0,16	0,12	0,00	0,07	0,20	0,11	0,00	0,23	0,00	0,00	0,00

Tablo 10. Askeri araç alternatiflerinin kriter değerlerinin gösterildiği standart (normalize edilmiş) karar matrisi, R_{ij}

Daha önce Bulanık AHP ile hesaplanan ve Tablo 9'da gösterilen durulaştırılmış ağırlıklar kullanılarak her bir alternatifin her bir kriter için normalize edilmiş değerleri ile ağırlıkları çarpılarak elde edilen ağırlıklı standart karar matrisi, V_{ij} , Tablo 11'de gösterilmiştir.

Askeri Operasyonlarda Zırhlı Araçların Seçimi: Karar Verme Sürecinde Kullanılabilecek Analitik Yaklaşımlar

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K20	K21	K22	K23	
A1	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A2	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A3	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00	0,01	0,00	0,01	0,00
A4	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00	0,02	0,02	0,01	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00
A5	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	0,02	0,01	0,00	0,01	0,00	0,01	0,00
A6	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00
A7	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,03	0,02	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01
A8	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01
A9	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A11	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A14	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,01	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A15	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,00	0,01	0,03	0,02	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A16	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A18	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00
A19	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,01	0,00	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A21	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A22	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A23	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,03	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A24	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,01	0,01	0,01	0,04	0,02	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A26	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,01	0,00	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A27	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A28	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Tablo 11. Meskûn mahal operasyonları için ağırlıklı standart karar matrisi,

V_{ij}

Ağırlıklı standart karar matrisi, V_{ij} , kullanılarak her kritere ait maksimum ve minimum değerleri temsil eden pozitif ideal çözüm, A^* ve negatif ideal çözüm, A^- değerleri Tablo 12’de gösterilmiştir.

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K20	K21	K22	K23
A^*	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,02	0,01	0,01	0,02	0,04	0,02	0,03	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01
A^-	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Tablo 12. Meskûn mahal operasyonları için bulanık pozitif, A^* ve negatif, A^- ideal çözüm değerleri

5.4. Bulgular

Her alternatifin her bir kriter için ağırlıklı standart karar matrisindeki, V_{ij} , değeri A^* ve A çözümlerindeki ilgili değerlerinden farklarının kareleri toplamının karekökü sırasıyla pozitif ideal çözüme ve negatif ideal çözüme uzaklıklarını, S^* ve S , vermektedir. Alternatiflerin pozitif ideal çözüme göreli uzaklık değeri, negatif ideal çözüme uzaklığın negatif ideal ve pozitif ideal çözüme uzaklıkların toplamına bölünerek $C = S / (S^* + S)$ hesaplanmaktadır. Alternatiflerin C değerlerinin büyükten küçüğe sıralanmasıyla her bir alternatifin 4 farklı operasyon türü için elde edilen değerlendirmeleri Tablo 13'te gösterilmiştir. Operasyon türlerine göre kriterlere verilen ağırlıkların farklı olması sebebiyle hareketi başarıya ulaştıracak özelliklere sahip araçların sırası değişmektedir.

Türk Silahlı Kuvvetleri, meskûn mahalde gerçekleştirdiği operasyonlar sayesinde büyük bir deneyim kazanmıştır. Hem Türkiye içindeki Hendek Operasyonları hem de Suriye kırsalındaki operasyonlar gibi birçok görev icra edilmiştir. Meskûn mahal operasyonları sırasında, hendekler ve barikatlar sık sık engel teşkil etmektedir. Bunların yanı sıra, düşman kuvvetleri EYP ve keskin nişancılar tarafından desteklenmektedirler ve kısa mesafeli çatışmalar sıklıkla yaşanmaktadır. Bu nedenle, yüksek ateş gücü önemli bir faktördür ve mühimmat tüketimi oldukça yüksektir. Bu operasyonlar için tercih edilen araçlarda, yüksek manevra kabiliyeti, engel aşma kapasitesi, güçlendirilmiş zırh, ateş gücü ve küçük boyut diğer özelliklere göre öne çıkmaktadır. 28 aracı analiz ettiğimizde, meskûn mahal operasyonları için tercih edilen araçların 1. sırasında OTOKAR'ın ürettiği Tulpar ZMA, 2. sırasında BMC'nin ürettiği Altuğ ZMA 8x8, 3. sırasında ise FNSS'in ürettiği Kaplan YN ZMA yer almaktadır. OTOKAR'ın ürettiği Akrep 4x4 26. sırada, Kaya II 4x4 27. sırada yer alırken, 28. sırada NUROL'un ürettiği Ilgaz II aracı bulunmaktadır.

TSK'nın dağlık arazide yürüttüğü operasyonlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Özellikle iç güvenlik ve Irak'ın kuzey bölgesindeki operasyonlar halen sürdürülmektedir. Dağlık arazi bölgesindeki en büyük risk, EYP ve tanksavar füzeleri gibi unsurlardır. Bunun yanı sıra, arazinin dik ve engebeli yapısı ulaşımı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, zırh kabiliyeti, erken uyarı sistemleri, ateş gücü, araç performansı ve lojistik kabiliyet gibi özellikler ön

plana çıkmaktadır. Yapılan analiz sonucunda, BMC'nin Altuğ ZMA 8x8 aracı 1. sırada yer alırken, 2. sırayı FNSS Kaplan YN ZMA, 3. sırayı ise BMC Altuğ ZPT 8x8 almıştır. Nurol Ilgaz II aracı 26. sırada, OTOKAR Akrep II 4x4 aracı 27. sırada ve BMC Kirpi I Yük Aracı 4x4 aracı ise 28. sırada yer almaktadır.

TSK son dönemde Suriye ve Libya bölgelerinde gerçekleştirdiği açık arazi operasyonlarıyla dikkat çekmektedir. Açık arazi, birçok olumsuz faktöre sahip bir bölgedir. Askerî açıdan değerlendirdiğimizde, uzun menzilli tank savar füzelerinin hedefi olma riski yüksektir, çünkü görüş mesafesi oldukça fazladır. Bu nedenle, manevra ve hız kabiliyeti yüksek araçlar tercih edilmelidir. Bu tür araçlar, düz arazilerde esnek harekât kabiliyetini arttırmak için önemlidir. Ayrıca, ölçüleri küçük olan ve uzaktan fark edilmeyen sessiz araçlar tercih edilmelidir. Ateş gücü ve zırh düzeyi de önemli bir faktördür. Çöl arazisinin zemin yapısı, araçların ilerlemesini zorlaştırır. Özellikle yağmurlu havalarda, yumuşak zeminli arazilerde balçık ve bataklık riski ortaya çıkmaktadır. Analiz sonucuna göre, açık arazi operasyonları için BMC Altuğ ZMA 8x8 1. sırayı, OTOKAR Tulpar ZMA 2. sırayı ve FNSS KAPLAN YN ZMA 3. sırayı almıştır. OTOKAR Akrep II 4x4 aracı 26. sırayı, OTOKAR KAYA II 4x4 aracı 27. sırayı, Nurol Ilgaz II aracı ise 28. sırayı almıştır.

Askeri zırhlı araçlar, operasyonların başarısına doğrudan etki etmektedir. Bu araçların temel amacı, lojistik faaliyetleri sağlamaktır. Zira zırh kalitesi, ateş gücü, hendek geçme kabiliyeti, engel aşma özellikleri, manevra kabiliyeti gibi birçok kriter önemlidir; ancak asıl hedef, savaş ya da barış durumu fark etmeksizin personel ve taşınan malzemelerin güvenli bir şekilde hedefe ulaşmasını sağlamaktır. Bu sebeple, lojistik performans açısından askeri araçların değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada bu bağlamda yapılan analiz sonucunda BMC Altuğ ZPT 8x8 1. sırada, BMC ALTUĞ ZMA 8x8 2. sırada, BMC KIRPI I 6x6 ise 3. sırada yer almaktadır. Bu araçların en göze çarpan özellikleri taşıma kapasiteleri ve performanslarıdır. NUROL Yörük aracı 26. sırada, FNSS Pars 4x4 27. sırada, OTOKAR AKREP II 4x4 aracı ise 28. sırada yer almaktadır.

Meskûn mahal operasyonları												
Sıra	Model	Alt.	S ⁺	S ⁻	C	Sıra	Model	Alt.	S ⁺	S ⁻	C	
1	OTOKAR TULPAR ZMA	A24	0,094	0,170	0,644	15	BMC AMAZON UKS 4x4	A6	0,154	0,111	0,420	
2	BMC ALTUĞ ZMA 8x8	A7	0,096	0,169	0,638	16	BMC KIRPI I 6x6	A2	0,167	0,098	0,369	
3	FNSS KAPLAN YN-ZMA	A15	0,102	0,163	0,615	17	BMC KIRPI I 4x4	A1	0,168	0,097	0,365	
4	BMC ALTUĞ ZPT 8x8	A8	0,114	0,150	0,569	18	OTOKAR COBRA II MRAP 4x4	A19	0,170	0,095	0,357	
5	OTOKAR ARMA II 8x8	A23	0,122	0,143	0,539	19	OTOKAR COBRA 4x4	A17	0,172	0,093	0,352	
6	FNSS PARS IV 8x8	A11	0,127	0,138	0,520	20	NUROL EJDER YALÇIN	A26	0,172	0,093	0,351	
7	FNSS ZMA-15	A12	0,130	0,134	0,507	21	FNSS AKINCI ZMA	A13	0,174	0,091	0,344	
8	FNSS KAPLAN STA	A14	0,132	0,133	0,503	22	TUMOSAN PUSAT	A28	0,179	0,086	0,324	
9	FNSS PARS IV 6x6	A10	0,132	0,132	0,500	23	NUROL YORUK	A25	0,182	0,083	0,312	
10	OTOKAR ARMA 6x6	A22	0,142	0,123	0,463	24	OTOKAR URAL 4x4	A21	0,184	0,081	0,304	
11	BMC KIRPI II 4x4	A4	0,144	0,120	0,455	25	BMC KIRPI I YUK ARACI 4x4	A3	0,190	0,075	0,284	
12	OTOKAR COBRA II 4x4	A18	0,146	0,119	0,449	26	OTOKAR AKREP II 4x4	A16	0,197	0,067	0,255	
13	BMC VURAN 4x4	A5	0,146	0,119	0,449	27	OTOKAR KAYA II 4x4	A20	0,200	0,064	0,243	
14	FNSS PARS 4x4	A9	0,153	0,111	0,421	28	NUROL ILGAZ II	A27	0,229	0,036	0,136	
Dağlık arazi operasyonları												
Sıra	Model	Alt.	S ⁺	S ⁻	C	Sıra	Model	Alt.	S ⁺	S ⁻	C	
1	BMC ALTUĞ ZMA 8x8	A7	0,094	0,123	0,567	15	FNSS KAPLAN STA	A14	0,116	0,101	0,467	
2	FNSS KAPLAN YN-ZMA	A15	0,099	0,118	0,544	16	BMC AMAZON UKS 4x4	A6	0,119	0,099	0,454	
3	BMC ALTUĞ ZPT 8x8	A8	0,099	0,118	0,543	17	FNSS AKINCI ZMA	A13	0,119	0,098	0,452	
4	FNSS PARS IV 8x8	A11	0,102	0,116	0,532	18	OTOKAR URAL 4x4	A21	0,120	0,097	0,448	
5	OTOKAR TULPAR ZMA	A24	0,102	0,115	0,530	19	BMC VURAN 4x4	A5	0,121	0,096	0,443	
6	OTOKAR COBRA II 4x4	A18	0,103	0,114	0,527	20	BMC KIRPI II 4x4	A4	0,121	0,096	0,442	
7	FNSS ZMA-15	A12	0,105	0,112	0,514	21	TUMOSAN PUSAT	A28	0,122	0,095	0,439	
8	FNSS PARS IV 6x6	A10	0,106	0,111	0,513	22	BMC KIRPI I 6x6	A2	0,124	0,093	0,429	
9	OTOKAR ARMA 6x6	A22	0,107	0,110	0,507	23	BMC KIRPI I 4x4	A1	0,125	0,093	0,426	
10	OTOKAR ARMA II 8x8	A23	0,108	0,109	0,502	24	OTOKAR COBRA II MRAP 4x4	A19	0,125	0,093	0,426	
11	FNSS PARS 4x4	A9	0,111	0,106	0,490	25	OTOKAR KAYA II 4x4	A20	0,134	0,083	0,381	
12	NUROL EJDER YALÇIN	A26	0,111	0,106	0,488	26	NUROL ILGAZ II	A27	0,138	0,079	0,364	
13	OTOKAR COBRA 4x4	A17	0,113	0,104	0,479	27	OTOKAR AKREP II 4x4	A16	0,140	0,077	0,356	
14	NUROL YÖRÜK	A25	0,114	0,103	0,474	28	BMC KIRPI I YUK ARACI 4x4	A3	0,153	0,064	0,294	
Açık arazi operasyonları												
Sıra	Model	Alt.	S ⁺	S ⁻	C	Sıra	Model	Alt.	S ⁺	S ⁻	C	
1	BMC ALTUĞ ZMA 8x8	A7	0,093	0,186	0,666	15	BMC AMAZON UKS 4x4	A6	0,157	0,122	0,438	
2	OTOKAR TULPAR ZMA	A24	0,106	0,173	0,621	16	BMC KIRPI I 6x6	A2	0,173	0,106	0,380	
3	FNSS KAPLAN YN-ZMA	A15	0,111	0,168	0,603	17	BMC KIRPI I 4x4	A1	0,176	0,103	0,369	
4	BMC ALTUĞ ZPT 8x8	A8	0,113	0,166	0,595	18	OTOKAR COBRA II MRAP 4x4	A19	0,177	0,102	0,365	
5	OTOKAR ARMA II 8x8	A23	0,131	0,148	0,530	19	NUROL EJDER YALÇIN	A26	0,182	0,097	0,348	
6	FNSS PARS IV 8x8	A11	0,136	0,143	0,513	20	TUMOSAN PUSAT	A28	0,187	0,092	0,329	
7	FNSS KAPLAN STA	A14	0,141	0,138	0,495	21	OTOKAR COBRA 4x4	A17	0,189	0,090	0,324	
8	FNSS PARS IV 6x6	A10	0,142	0,137	0,491	22	NUROL YORUK	A25	0,192	0,087	0,311	
9	BMC KIRPI II 4x4	A4	0,146	0,133	0,476	23	BMC KIRPI I YUK ARACI 4x4	A3	0,193	0,086	0,309	
10	BMC VURAN 4x4	A5	0,149	0,130	0,465	24	FNSS AKINCI ZMA	A13	0,195	0,084	0,301	
11	FNSS PARS 4x4	A9	0,153	0,126	0,453	25	OTOKAR URAL 4x4	A21	0,196	0,084	0,300	
12	OTOKAR ARMA 6x6	A22	0,155	0,124	0,445	26	OTOKAR AKREP II 4x4	A16	0,210	0,069	0,248	
13	OTOKAR COBRA II 4x4	A18	0,155	0,124	0,445	27	OTOKAR KAYA II 4x4	A20	0,213	0,066	0,237	
14	FNSS ZMA-15	A12	0,155	0,124	0,444	28	NUROL ILGAZ II	A27	0,238	0,041	0,146	
Lojistik operasyonları												
Sıra	Model	Alt.	S ⁺	S ⁻	C	Sıra	Model	Alt.	S ⁺	S ⁻	C	
1	BMC ALTUĞ ZPT 8x8	A8	0,044	0,145	0,767	15	BMC VURAN 4x4	A5	0,112	0,077	0,407	
2	BMC ALTUĞ ZMA 8x8	A7	0,044	0,145	0,767	16	TUMOSAN PUSAT	A28	0,118	0,070	0,373	
3	BMC KIRPI I 6x6	A2	0,084	0,105	0,555	17	NUROL EJDER YALÇIN	A26	0,119	0,070	0,371	
4	OTOKAR ARMA II 8x8	A23	0,086	0,102	0,542	18	OTOKAR COBRA II MRAP 4x4	A19	0,120	0,069	0,366	
5	FNSS KAPLAN YN-ZMA	A15	0,087	0,102	0,541	19	BMC AMAZON UKS 4x4	A6	0,120	0,068	0,362	
6	FNSS PARS IV 8x8	A11	0,087	0,102	0,540	20	FNSS KAPLAN STA	A14	0,122	0,067	0,355	
7	BMC KIRPI II 4x4	A4	0,095	0,094	0,497	21	OTOKAR KAYA II 4x4	A20	0,126	0,063	0,332	
8	OTOKAR TULPAR ZMA	A24	0,102	0,086	0,458	22	OTOKAR COBRA 4x4	A17	0,132	0,056	0,299	
9	BMC KIRPI I YUK ARACI 4x4	A3	0,103	0,086	0,455	23	OTOKAR COBRA II 4x4	A18	0,133	0,055	0,292	
10	FNSS AKINCI ZMA	A13	0,106	0,082	0,436	24	NUROL ILGAZ II	A27	0,136	0,053	0,281	
11	BMC KIRPI I 4x4	A1	0,107	0,082	0,433	25	OTOKAR URAL 4x4	A21	0,139	0,049	0,261	
12	FNSS PARS IV 6x6	A10	0,108	0,080	0,426	26	NUROL YÖRÜK	A25	0,140	0,048	0,256	
13	OTOKAR ARMA 6x6	A22	0,111	0,078	0,414	27	FNSS PARS 4x4	A9	0,147	0,042	0,223	
14	FNSS ZMA-15	A12	0,111	0,078	0,412	28	OTOKAR AKREP II 4x4	A16	0,148	0,041	0,217	

Tablo 13. Operasyon türleri için ayırım ölçüleri ve ideal çözüme göreli yakınlıkları

Sonuç

Ülkeler, savunma ihtiyaçları doğrultusunda birçok harcama yapmakta ve askeri araçlar bu harcamaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Askeri araçlar, ülkeler tarafından ithal edilebildiği gibi kendi imkânlarıyla da üretilebilmektedir. Ancak aracın belirlenmesinde, ihtiyaç duyulan aracın özellikleri gibi birçok farklı kriter göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kriterler, operasyonun amacına ve yapıldığı bölgeye göre farklılık gösterebilir. Bu çalışmada, TSK'nın geçmişte gerçekleştirdiği ve halen devam eden operasyonlar değerlendirilmiştir. Operasyonların yapıldığı coğrafya, amaç ve kapsamı ile türü göz önünde bulundurularak, meskûn mahal, dağlık arazi, açık arazi ve lojistik performans gibi dört farklı durum için analiz yapılmıştır.

Çalışmada, Türk firmaları tarafından üretilen 28 taktik tekerlekli zırhlı aracın Bulanık AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Değerlendirme sırasında, alternatiflerin 6 ana kriter ve 23 alt kriteri göz önünde bulundurulmuştur. Her bir durum için, kriterlerin ağırlıklandırılması farklıdır. Örneğin, açık arazide hız ve ateş gücü önemliyken, meskûn mahalde engel aşma kabiliyeti ve zırh kalınlığı daha ön plana çıkmaktadır. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında, uzman görüşlerinden yararlanılmıştır.

Bulanık AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak farklı operasyon türleri için askeri araç seçimine yönelik bu çalışma, çeşitli kriterleri göz önünde bulundurarak ve bu köklü teknikleri kullanarak, askeri sektördeki karar vericiler için kapsamlı bir çerçeve sunarak alana katkıda bulunmaktadır. Farklı operasyon türleri için elde edilen farklı sıralamalar, araç seçiminin belirli operasyonel gereksinimlere göre uyarlanmasının önemini vurgulamaktadır. Arazi koşulları ve lojistik gereksinimler gibi operasyona özgü özelliklerin kritikliği bulgulardaki çeşitlilikte görülmektedir. Karar vericiler, operasyonel bağlamlardaki farklılıkları hesaba katarak, her operasyon türünün benzersiz talepleriyle uyumlu daha bilinçli seçimler yapabilir.

Meskûn mahal operasyonları, askeri faaliyetler sırasında sıklıkla karşılaşılan zorluklar arasında hendekler, barikatlar, patlayıcı düzenekler (EYP'ler) gibi faktörleri içermektedir. Bu tür operasyonlarda, yüksek ateş gücü ve mühimmat tüketimi gibi unsurlar oldukça önemlidir. Araçların da yüksek manevra kabiliyetine sahip

olması, engelleri aşabilme yeteneği, güçlendirilmiş zırha sahip olması ve küçük boyutlara sahip olması tercih edilen özelliklerdendir. Bu nedenle, meskûn mahal operasyonları için Tulpar ZMA, Altuğ ZMA 8x8 ve Kaplan YN ZMA gibi araçlar öne çıkmaktadır. Dağlık arazi operasyonlarında ise EYP'ler, tanksavar füzeleri ve zorlu arazi yapısı gibi faktörler önemli riskler oluşturmaktadır. Zırh kabiliyeti, erken uyarı sistemleri, ateş gücü, araç performansı ve lojistik kabiliyet gibi özellikler bu tür operasyonlarda büyük öneme sahiptir. Altuğ ZMA 8x8, Kaplan YN ZMA ve Altuğ ZPT 8x8 gibi araçlar dağlık arazide gerçekleştirilen operasyonlar için tercih edilebilecek seçenekler arasındadır. Açık arazi operasyonlarında ise uzun menzilli tank savar füzeleri gibi unsurlarla karşılaşma riski daha yüksektir. Bu tür operasyonlarda, araçların manevra kabiliyeti, hızı, ateş gücü ve zırh düzeyi önem arz etmektedir. Bu nedenle, Altuğ ZMA 8x8, Tulpar ZMA ve Kaplan YN ZMA gibi araçlar açık arazi operasyonları için en üst sırada çıkan araçlardır. Lojistik operasyonlar için taşıma kapasitesi ve hacmi büyük araçların üst sıralarda çıkmasıyla Altuğ ZPT 8x8, Altuğ ZMA 8x8 ve Kirpi 6x6 en yüksek pozitif ideal çözüme göreli uzaklık değere sahip araçlar olmuştur.

Çalışmanın sonucunda operasyonun amacı, türü ve arazinin yapısına bağlı olarak, karar vericilere en uygun zırhlı araç seçimleri hakkında yöntem ve sonuçlar sunulmuştur. Doğru araç seçimi; personelin güvenliği ve operasyonun başarısı açısından önemlidir. Gelecekteki operasyon durumlarının değişmesi, yeni zırhlı araçlar ve teknolojilerin geliştirilmesi ve ihtiyaçların çeşitlenmesi analizlerin tekrar yapılmasını gerektirmektedir. Diğer taraftan, başka kriterlerin göz önünde bulundurulması ve farklı ÇKKV yöntemlerinin kullanılması ile karşılaştırmalı analizlerin yapılması gelecekte yapılması planlanan çalışmalar arasında yer almaktadır.

Kaynakça

- ABBASİ, Sadegh ve SARABADAN, Saeed (2015). "Evaluating Tactical Missile Systems By Using Fuzzy AHP and Topsis Technique", *Journal of Management and Information Science*, C 3, S 2, s. 28-36.
- ALTUNDAŞ, Aygün, KURTAY, Kemal Gürol ve EROL, Serpil (2022). "Sınır Güvenliği ve Müdahale Görevi Yapan İHA'ların ÇKKV Yöntemleri ile Değerlendirilmesi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, C 42, s. 155-185.
- ARDIL, Cemal (2022). "Fighter Aircraft Selection Using Neutrosophic Multiple Criteria Decision Making Analysis", *International Journal of Computer and Systems Engineering*, C 16, S 1, s. 5-9.

- AREND, Anthony Clark (1996). “The United Nations, Regional Organizations, and Military Operations: The Past and the Present”, *Duke Journal of Comparative and International Law*, C 7, s. 3.
- BİTLİSLİ, Baybora (2019). Zırhlı Araçlarda Kullanılan Kompozit Zırh Malzemelerinin Balistik Performanslarının İncelenmesi, (Doktora Tezi Bursa Uludağ Üniversitesi).
- BMC, (2023) Şirket bilgileri hakkımızda <https://www.bmc.com.tr> adresinden alınmıştır.
- BULL, Stephen (2004). *Encyclopedia of Military Technology and Innovation*, Greenwood Publishing Group.
- CHANG, Jing Rong, CHENG, Ching Hsue, TENG, Kuo Hsiang ve KUO, Chen Yi (2007) “Selecting weapon system using relative distance metric method.”, *Soft Computing*, S 11, s. 573-584.
- CHENG, Ching Hsue, CHEN, Mu Yen ve CHANG, Jing Rong (2023). “Linguistic multi criteria decision making aggregation model based on situational ME LOWA and ME LOWGA operators”, *Granular Computing*, C 8, S 1, s. 97-110.
- CENTER, Air Land Sea Application (2003). *Peace Ops Multi Service Tactics, Techniques, and Procedures for Conducting Peace Operations FM 3 97.31 MCWP 3 33.8 AFTTP 3 2.40*.
- DENNEY, Bryan (2019). “Use of Armored Personnel Carriers by Law Enforcement Agencies with Tactical Teams”, *Law Enforcement Management Institute of Texas (LEMIT)*
- DAĞDEVİREN, Metin, YAVUZ, Serkan ve KILINÇ, Nevzat (2008). “Weapon selection using the AHP and TOPSIS methods under fuzzy environment”, *Expert Systems with Applications*, C 4, S 36, s. 8143 8151.
- Department of the Army, U.S. (2005). *Operations, FM 3 0*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- ERDAL, Hamit vd. (2023). “Evaluation of Anti Tank Guided Missiles: An Integrated Fuzzy Entropy and Fuzzy CoCoSo Multi Criteria Methodology Using Technical and Simulation Data”, *Applied Soft Computing*, S 137.
- FAİDECI, Abdussamet Taha (2020). *Savunma Sanayii ile Ticari Sektör Arasındaki Teknoloji Transferinin Türk Askeri Kara Araçlarında Analiz Edilmesi*, İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- FNSS (2023) Şirket Profili Hakkımızda <https://www.fnss.com.tr> adresinden alınmıştır.
- GADY, Franz Stefan (2023). Even More Than Tanks and Planes, Ukraine Needs IFVs. Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2023/03/20/ukraine-russia-war-tanks-leopard-ifv-infantry-fighting-vehicle-bradley/> adresinden alınmıştır.
- GAZİBEY, Yavuz, KANTEMİR, Ozkan ve DEMİREL, Akif (2015). “Interaction among the Criteria Affecting Main Battle Tank Selection: An Analysis with DEMATEL Method.”, *Defence Science Journal*, C 65, S 5.
- GİLL, Terry D. ve FLECK, Dieter (2011). *The Handbook of the International Law of Military Operations*, Oxford University Press.
- HODGES, Steven E. (2016). “Fire Protection in Military Ground Vehicles”, *SAE International Journal of Transportation Safety*, C 4, S 2, s. 229 235.

- HOFMANN, George F. (1996). "Doctrine, Tank Technology, and Execution: IA Khalepskii and the Red Army's Fulfillment of Deep Offensive Operations." *Journal of Slavic Military Studies*, C 9, S 2, s. 283-334.
- HWANG, Ching Lai ve YOON, Kwangsun (1981). *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications a State of the Art Survey*, Springer.
- KARADAYI, Melis Almula, EKİNCİ, Yeliz ve TOZAN, Hakan (2019). "A Fuzzy MCDM Framework for Weapon Systems Selection", *Operations Research for Military Organizations*, s. 185-204.
- KING, Anthony (2021). *Urban Warfare in the Twenty First Century*, John Wiley & Sons: New York.
- KJEKSRUD, Stian (2019). Using Force to Protect Civilians. A Comparative Analysis of United Nations Military Protection Operations (*Doktora tezi Department of Political Science University of Oslo*).
- KURTAY, Kemal Gürol, GÖKMEN, Yunus, ALTUNDAŞ, Aygün ve DAĞISTANLI, Hakan Ayhan (2021). "Savunma Sanayii Projelerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Önceliklendirilmesi ve Karşılaştırılması: Karma Bir Model Önerisi", *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, C 31, S 1, s. 1-24.
- LAI, Young Jou, LIU, Ting Yu ve HWANG, Ching Lai (1994). "TOPSIS for MODM", *European Journal of Operational Research*, C 76, S3, s. 486-500.
- LI, Jian jun ve LIU, Li wei (2014). "An MCDM Model Based on KL AHP and TOPSIS and its Application to Weapon System Evaluation", *5th International Asia Conference on Industrial Engineering and Management Innovation Bildiri Kitabı*, s. 257-262.
- LEATHERWOOD, Michael D. ve GUNTER, David D. (2001). "Ground Vehicle Modeling and Simulation of Military Vehicles Using High Performance Computing", *Parallel Computing*, C 27, S (1 2), s. 109-140.
- MALIK, Muhammad Asim (2004). "Mountain Warfare the Need for Specialized Training", *Military Review*, C 84, S 5, s. 94-103.
- MCDONALD, Eric V. ve BULLARD, Thomas (2016). *Military Geosciences and Desert Warfare: Past Lessons and Modern Challenges*, Springer.
- MEHMET, Fatih (2022). "Türkiye 2021 Yılında 11 Farklı Ülkeye 338 Zırhlı Araç Teslimatı Gerçekleştirdi", *Defence Türk*. <https://www.defenceturk.net/turkiye-2021-yilinda-11-farkli-ulkeye-338-zirhli-arac-teslimati-gerceklestirdi> adresinden alınmıştır.
- MEHMETCİK, Hakan ve ÇELİK, Arda Can (2022). "The Militarization of Turkish Foreign Policy", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C 24, S 1, s. 24-41.
- NUROL (2023) Kurumsal Tarihçe <https://www.nurol.com.tr> adresinden alınmıştır.
- OCAK, Metin, GÜLER, Murat ve BASIM, Nejat (2016). "Türk Savunma Sanayi Firmaları Vizyon ve Misyon İfadelerinin İçerik Analizi", *Yönetim ve Ekonomi*, C 23, S 2, s. 503-518.
- ODABAŞOĞLU, Şener (2012). Türkiye ve Avrupa Birliği Savunma Sanayi Gelişimi Çerçevesinde Türkiye'nin Seçilmiş Bazı Avrupa Birliği Ülkeleri ile Arasındaki Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisine Ampirik Yaklaşım, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi.

- OTOKAR (2023) Otokar Hakkında Hakkımızda <https://www.otokar.com.tr> adresinden alınmıştır.
- ÖZAYDIN, Muhammet Hakan ve PAKİN ALBAYRAKOĞLU, Esra (2021). “Türkiye’de Değişen Güvenlik Algıları ve Dönüşen Savunma Sanayi”, *Electronic Journal of Political Science Studies (EJPSS)*, C 12, S 1, s. 1-22.
- PAPLIŃSKI, Krzysztof M. ve STACHOWICZ, Emil (2011). “Influence of Inertia Moment of Infantry Fighting Vehicle Turret on Accuracy of Aiming at a Target and Tracking of a Target.” *Journal of KONES*, C 18, S 4, s. 411-416.
- SAATY, Thomas L. (1977). “A Scaling Method for Priorities in Hierarchical Structures”, *Journal of Mathematical Psychology*, C 15, S 3, s. 234-281.
- SAPUNKOV, Oleg (2020). “Historical Trends and Parameter Relationships in the Design of Armored Fighting Vehicles”, *Ground Vehicle Systems Engineering and Technology Symposium Bildiri Kitabı*, s. 11-13.
- SÁNCHEZ LOZANO, J. M. Ve RODRÍGUEZ, O. Naranjo (2020). “Application of Fuzzy Reference Ideal Method (FRIM) to the Military Advanced Training Aircraft Selection”, *Applied soft computing*, C 88, S 106061.
- SRAY, John (1994). *Mountain Warfare: The Russian Perspective*, Fort Leavenworth, KS: Foreign Military Studies Office US Army Combined Arms Command.
- SSM (2007). “Savunma Sanayi Müstersarlığı 2008-2011 Stratejik Planı”.
- SUTEY, William K. (1992). *Light Infantry, Augmentation, and the M113A3 Armored Personnel Carrier: A Step in the Direction of Versatility*, Fort Leavenworth, KS: Army Command and General Staff College, School of Advanced Military Studies.
- TAVANA, Madjid ve HATAMI MARBINI, Adel (2011). “A group AHP TOPSIS framework for human spaceflight mission planning at NASA”, *Expert Systems with Applications*, C 38, S 11, s. 13588-13603.
- TEKİNAY, Osman Nuri ve BOZOĞLU BATI, Gülgönül (2022). “Askeri Alanlarda Kullanılmak Üzere İnsansız Hava Aracı (İHA) Sistemleri Seçiminde TOPSIS ve Bulanık TOPSIS Yönteminin Kullanılması”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C 44, S 1, s. 78-103.
- TÜMOSAN (2023) Kurumsal Tarihçe <https://www.tumosan.com.tr> adresinden alınmıştır.
- VAN FENEMA, Paul Christian vd. (2021). *Sustaining Relevance: Repositioning Strategic Logistics Innovation in the Military*, National Defense University Press.
- WONG, J. Y. ve HUANG, Wei (2008). “Approaches to Improving the Mobility of Military Tracked Vehicles on Soft Terrain”, *International Journal of Heavy Vehicle Systems*, C 15, S 2-4, s. 127-151.
- XIN, Liu ve BIN, Dai (2013). “The Latest Status and Development Trends of Military Unmanned Ground Vehicles”, *2013 Chinese Automation Congress*, s. 533-537.
- YEŞİLYURT, Filiz ve YEŞİLYURT, Muhammet Ensar (2019). “Türkiye’de Savunma Sanayi”, *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, C 6, S 2, s. 1-42.
- YILDIZBAŞI, Abdullah ve ÖZDEMİR, Mustafa Burak (2020). “A Decision Making Model Proposal (Aav) for Selection of Amphibious Attack Vehicles

for Landing Platform Dock (Lpd) By Integrated MCDM Methods”, *Konya Mühendislik Bilimleri Dergisi*, C 8, S 2, s. 369-383.

ZHANG, Chao, MA, Cun bao ve XU, Jia dong (2005). “A New Fuzzy MCDM Method Based on Trapezoidal Fuzzy AHP and Hierarchical Fuzzy Integral”, *International Conference on Fuzzy Systems and Knowledge Discovery Bildiri Kitabı*, s. 466-474.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

XXI. YÜZYILDA ABD-İRAN İLİŞKİLERİ: OBAMA YÖNETİMİNİN İRAN'A YÖNELİK POLİTİKASI

Özet

Bu makalede, ABD-İran ilişkilerinin gelişmesinin temel özellikleri, zorlukları ve umutları ile ABD'nin Obama yönetimi altında İran'a karşı tutumu, iş birliği stratejisi ve bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır.

ABD'nin İran nükleer programı konusundaki tutumu ve İran'ın mevcut koşullarda ABD'ye yaklaşımı özellikle vurgulanmaktadır. Stratejik ortak ülkelerin de dâhil olduğu bu konuda, iki ülke arasındaki ortak çıkarların aranması ve mevcut çatışmaların çözümü için planlar tartışılmaktadır.

Zaman zaman ABD'nin zorlu politikalarının İran üzerindeki etkisi ve iki ülke ilişkilerine karşı yaptırımların uygulanması analiz ediliyor. Obama yönetimi altında, özellikle ilk yıllarda yumuşak politikaların uygulanması ve daha sonra yaptırımların uygulanması, bu dönemde ABD-İran ilişkilerinin biçiminin değiştirilmesine yol açmıştır. Bu soruların sonuçlarının ve çatışmanın çözüm yollarının analizi makalede özel bir yer tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, İran, ilişkiler, nükleer program, yoğunluk, Obama yönetimi.

US-IRAN RELATIONS IN THE XXI CENTURY: OBAMA ADMINISTRATION'S POLICY TOWARDS IRAN

Abstract

This article discusses the main features, concerns, and prospects for the development of US-Iranian relations, as well as the attitude of the United States towards Iran during the Obama administration,

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
e-ISSN: 2651-5180
CİLT 6 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2023

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Nargiz CARÇIYEVA

Doktora öğrencisi, Bakü
Avrasya Üniversitesi
ncarchiyeva@mail.ru
ORCID ID:0000-0001-
7691-3912

Gönderim Tarihi
Recieved

01.06.2023

Kabul Tarihi
Accepted

26.07.2023

Atf

CARCHIYEVA, Nargiz
(2023). "XXI. Yüzyılda
ABD-İran İlişkileri: Obama
Yönetiminin İran'a Yönelik
Politikası", *Uluslararası
Türk Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (6/3), 73-86.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

and the strategy of cooperation and relations between the two countries during this period.

The US position on Iran's nuclear program and Iran's approach to the United States in the current situation is particularly emphasized. In this issue, which is also attended by strategic partner countries, plans are being discussed to find common interests between the two countries, as well as to resolve existing conflicts.

From time to time, the impact of the tough US policy on Iran and the imposition of sanctions on the two countries' relations are analyzed. The implementation of a soft policy during the Obama administration, especially in the first years, and then the introduction of sanctions, led to a change in the format of US-Iranian relations during this period. A special place in the article is occupied by the analysis of the results of these issues and ways to resolve the conflict.

Key Words: USA, Iran, relations, nuclear program, intensity, Obama administration

Giriş

US-Iranian relations have faced many challenges over the past four decades. In fact, the two countries that were good allies during the Pahlavi era became intensity after the Khomeini Revolution. The factor that strains the relations between the two countries even more is the moves in their foreign policy to increase hostility towards Iran. For this reason, the future of Iran-US relations and what it might expect in the coming days remain uncertain. Taking into account Alexander Went's perspective and the "triple culture of anarchy", several hypotheses can be presented with a descriptive-analytic approach to these scenarios of obscurity. One hypothesis is that the friendly relationship between the two countries will improve, given some strategic and regional requirements. Another hypothesis predicts that Tehran will increasingly compete with Washington in the international arena as part of great power games. The third hypothesis, which is based on an ideological conflict between Iran and the USA, sees the increasing hostility between the two countries as the most likely scenario. The findings of the descriptive-analytical study indicate that the future of US-Iranian relations can be a mixture of rivalry and hostility. The rivalry between the two countries can be observed in many areas. Iran's continued rivalry with the USA in the region may intensify, ultimately aiming to limit American influence to the lowest possible level. In fact, Iran has defined the U.S. presence in the region not as a basic building block of the regional security system, but rather

as a security problem. Due to its neighborhood with Iraq and Afghanistan, and its close relations with Syria and Lebanon, it is considered an influential actor in the equations of the Middle East and Gulf Basin. Therefore, Washington cannot fully achieve its own regional goals by ignoring Iran's influence in the region. At the same time, the two countries continue to compete in other parts of the world. Iran opposes the US gaining influence in Afghanistan and Pakistan (Douglas, 2009: 145).

However, as a regional power, Iran's competitiveness with the USA needs to be analyzed in a broader context. On the one hand, Iran, Russia, China and some regional and interregional actors and groups; On the other hand, the USA, its allies and the opposition groups with which it cooperates in the region play an active role in this competition. The developments in Syria in the last few years have been the best manifestation of this thesis.

At the same time, intensity between the two countries can likely continue for the foreseeable future. The US administration sees Iran as a threat to its ally Israel and its own interests. Washington's policy to overthrow the Iranian regime is the result of this threat perception. Increasing US sanctions on Iran on human rights, terrorism, and armaments can likely continue as well. However, the probability of a large-scale military attack/conflict is low. On the other hand, another scenario is aimed at an attempt to establish a system of friendship and collective security between the two countries; but this scenario seems almost impossible for now. Despite this, some speculation has been put forward regarding the possibility of a major agreement between Iran and the United States (Kenneth, 2008: 3-44).

From today's perspective, the probability of such a scenario occurring in the near future is low, but possible. In fact, the two countries have many common interests in regional cooperation. It seems possible that we will witness the expansion of bilateral cooperation in the near future. The ideological rivalries between the countries of the region and the conflict on the ground do not make it possible to establish a collective security system and broad political, economic and military cooperation between the two countries.

1. Perspective of Iran-US Relations

It is essential to consider the issues and developments from a scientific point of view and to think about the underlying causes in order to make a correct assessment. In Iran, history has left the future

behind. In other words, the obsession with the past in the general perception of Iran causes Iran not to see the risks and opportunities in front of it. But it is important to look at issues and processes from a strategic perspective. The strategic approach requires analyzing different aspects of an issue with a long-term attitude. Forty-four years have passed since the Islamic Revolution in Iran. However, at the end of this process, it was seen that there was no any development in the foreign policy of Iran towards the USA. However, another point that should not be forgotten is that the story of Iran and the USA is not a one-sided issue and it is not only the USA that decides and implements it. Iran is also not passive in this equation; this process takes place through action and reaction. The behavior of the Iran Islamic Republic is also very influential in the USA decisions. Another important point is that the conditions are not pre-modern, modern or post-modern, on the contrary, we are moving towards globalization. This means that the US and Iranians, who were already in the globalization phase, are now moving in the opposite direction of globalization. Donald Trump claimed to be against globalization, but such an attitude was not possible for the USA. According to Joseph Nye, an American political scientist and researcher, the attitudes of US presidents may be anti-globalization, but it is impossible to go against the progress of science, technology and history. The relations between Iran and the USA should be analyzed in this context and many concepts such as sovereignty should be reviewed. Sometimes even the United States fails to address the issue of national sovereignty as it claims. On the contrary, independence, sovereignty and many other concepts take a new form with the perspective brought by the changing future (US-Iran Relations, 2009: 29-45).

Another issue to consider is that both Iran and the United States are facing an identity crisis. After the Cold War, the identity crisis in American foreign policy became more noticeable. On the other hand, Iran faced this problem after the 1979 revolution. Since both sides are faced with this dilemma, first of all, the content of friendship and enmity relations between the two sides should be defined, only in this way mutual national interests can be defined. In other words, national interests cannot be easily defined unless the conditions are the same.

Until the JCPOA, there was also the difference of opinion among American political groups on Iran; the radical part that saw Iran as hostile was on the extremist wing, and those who focused less on hostility in their political stances were on the balanced wing. Obama didn't even get the signature of one of the extremists to ratify the JCPOA deal, so Trump continued to follow the Republican line. In contrast, even the Democrats who objected to this agreement at the time are now seriously converging on the JCPOA field due to the current stance of the extremist faction. This shows that America does not have a homogeneous society, and that not all segments of the society have the same opinion about Iran. Therefore, any change in Iran's behavior could make a difference in American society. Another important point is that the US has not been a strategic existential threat to Iran for the last 40 years. Saddam was a strategic existential threat because he wanted to destroy Iran and attack as best he could. But in the case of the USA, this is difficult to say. Because the United States has neither the intention nor the ability to realize this existential threat. Instead of; existential threats like the Soviet Union, Saddam and the Taliban have been eliminated from all over Iran. What matters are not the motivations of the threats, but that Iran has cleared the threats around it (Foreign Policy, 2009).

On the other hand, Iran's attitude is also of great importance. In order to take the right decision in the future, Iran's role needs to be well defined. But so far this role has not been well defined.

2. Obama's Middle East Policy

The United States has acted differently in some respects in foreign policy during different people's presidency. Therefore, the red lines of US presidents may differ. For example, the Obama era was the period that had the most opportunity to improve bilateral relations.

First of all, foreign policy of Obama regarding the Middle East was productive than the past. He was realistic president and his policy was differed from the Bush. The policy of Obama was focused on the dominance of the USA. Simultaneously Barack's foreign policy in the Middle East has shown more sustainability than real change in the past. Palestine-Israel conflict was also very important for Obama which he wanted to stabilize the conflict and provide the peace between two countries. Sometimes presidential policy faces with bureaucratic, domestic and institutional politics as in the other regions.

Obama paid attention especially to the relations with Muslim countries, but sometimes Middle East was in the outside of this agenda. Increase America's financial home and develops its economic potential was one of the main Obama's priorities. Obama believed that America's future was very linked to Far East and Asia. Some experts considered policy of Obama as a wrong, but Obama believed that reducing military intervention and ensure political diplomacy on the region in itself served to their national interests. During the economic crisis and war with Iraq deeply influenced the policy of US (Scott: 2009). Measuring America's steps exerted diplomatic pressure, forcing the allies to step back and assume more responsibility for their own security. He prioritized strategy and resists efforts to push it away. Obama tried to ensure all the issues linked to the Middle East on the platform of US national and security interests.

President administration sometimes charged the policy of Obama which he has not paid attention the vulnerable points especially on Iran. His emphasis on finding alliances and his conciliatory approach were clearly highlighted in his stance toward Iran, where Obama had helped the country while also intervening in the violence that erupted in Iran in June 2009, following the peaceful demonstrations in Tehran in response to the controversial election results. This is a perfect example of Obama's desire for the United States to make concessions to realize a more peaceful world.

In June 2010, the United Nations imposed several strong sanctions to Iran due to Iran's continued attempts on a nuclear power program. The response of the USA to the UN Susan Rice's acceptance on this issue, the sanctions also shows the conciliatory stance of the Obama administration. He noted that the resolution offers a clear path to the suspension of sanctions on Iran, as well as affirms willingness of America and other countries to continue to engage in diplomacy for this purpose. (United Nations Security Council 6335th Meeting, SC / 9948, 9 June 2010). It is interesting to emphasize that although the sanctions were very strong, there was a clear way out for Iran. During Obama's first term, these messages to the Iranian government did not seem to have much effect. A turning point was reached in 2013, when the administration began bilateral talks with the Iranian government. The result of these conversations was an interim nuclear agreement involving other actors such as Iran, Russia, France, the UK and China (Milena, 2016: 69-70). After the controversial 2009 Iranian

presidential election, the crackdown on the pro-democracy demonstrators against the Iranian Green Movement opposition, which is affiliated with the Iranian state, was condemned by Obama.

When Hassan Rouhani was elected as a president he thought that due to the intensity and problematic relationship between the two countries in the past, it is important to organize several meetings like this between the two presidents (Obama, 2007). Iranian analysts mentioned several times that the close relations between two presidents, it was the first closest relations since 1979.

3. Principles of Obama's Iran Policy

Problems between the USA and Iran under Barack Obama-He stated that nuclear issue on Iran is the main point linked to security issue of USA. The negotiations between Iran and the international coalition, tentatively scheduled for April 2012, focused on attempts by Iran to limit its enrichment activities. Importantly, however, it was not only the US security issue, but also there were several reasons about concern stems from several areas: Iran is producing and stockpiling amounts of enriched uranium, was in a high level that necessary on using in nuclear power reactors. Otherwise Iran repeatedly denied the free access to their nuclear tools and refused the questions about the evidence of weapons program. 1) Extending Hand - Despite deep-rooted talks about this issue, these negotiations were not considered as seriously. Barack Obama promised to build peace through negotiations between two countries. Also it was very important that Iran opened a hand to them. The main reasons of sanctions were to oblige Iran to get the consensus with US on this issue. Iran's unchangeable position impeded to provide peace solution. This remains the right attitude. US make some efforts to provide diplomacy on this issue and vice versa it was great chance to put the sin into the Iranian policy. Through the talks it was a great chance to reintegrate Iran to the mild international environment. However, Iran had to prove more than sincere; it must convince President Obama that he did not need stronger measures to prevent a nuclear Iran. 2) Agreeing on strength- However, an extended hand was not the only way to convey to Tehran the importance of mutual cooperation. In this case The USA and international allies imposed strict sanctions that targeted Iran's energy field. USA chose mainly two way which to prevent this dangerous intensity which consist of sanctions to other foreign companies that cooperated with Iran and also to benefit from military

option. Simultaneously information or media campaign was also one of the ways of USA which was ready to implement. In the terms of Iranian policy they had also their offers regarding the talks. Pushing the limits-debating Northern Korea was one of them. One of the primary goals of the United States was to ensure that Iran not to get the advantages from the talks. This would require Iran to prevent the clock from running with impunity (Obama, 2007). After the Obama's inauguration in 2009, together with P5+1 Barack presented several proposals to Iran for the negotiations. But Iran did not react to it positively. After the October Iran showed its desire to the deal. It took much time to implement the negotiations. Western negotiators at the same time were very vulnerable not only to the deadline of discussions, but also the outcome will be for not meeting these deadlines. One of these deadline issues was the start of meeting by 1 July. During this period United States and other countries could continue to impose additional sanctions if negotiations continued. However, if no agreement was reached by 1 July, the allies were going to impose new sanctions. Some claimers of negotiation groups may consider accepting minor concessions on Iran might be considered as a diplomatic victory. Some powers were wotting about the shifting of international power balance (Doran, 2013: 14). The United States had plausible reasons for considering such an agreement. Finally, the participation of the USA in the potential April talks could be regarded as an indication of its willingness to reach a diplomatic solution. Obama made all his efforts to provide successful negotiation with Iran and also decided to put the pressure on Iran through the sanctions in order to implement and protect US security.

4. The Process of Approaching Between the Two Countries During the Obama Period

The current intensity between the US and Iran runs deep into historical woes. Many Americans do not know the ways of Mohammed Mossadegh's come to power in 1953. Iranian people often see this process as the beginning of bad relations between two countries. Many Americans accepts that the hostility began due to the Islamic Revolution and the capture of US hostages. It is not the surprise to analyze this event in this mind. The interests and opinion of two countries' had been differed from each other and it complicated the situation. In the Middle East America tried to benefit oil resources,

eradicate terror threats and prevent the proliferation of nuclear weapons. Simultaneously Israel security issue was very important for USA. At the same time Iran had its own interests in the region that serve to hegemony in the region and protect their regime. Of course The USA and Israel was a threat to mentioned passions. Day –by day the situation was getting critical for two countries. Main policy of USA was focused to Isolate Iran and the first authority period of Barack it was very different to provide diplomatic relations. Besides of this fact, Ahmadinejad very controversially claimed to be president at his second authority term. Then the mind was changed and many people thought that there might be another president in Iran who softens the policy of Iran. Another fact was that US security and intelligence bodies believed that Iran can increase the level of uranium for a nuclear weapon if they chose to step up their enrichment activities (Obama, 2009: Continuation). Certainly all these intensities concerned both sides and it made them to think about the diplomatic cooperation and to break the ice. USA was very sensitive on Israel. USA presidents have faced a heated Congress against Iran in recent years regardless of whether they are locally controlled by Republicans or Democrats. If this tendension would be continued it could lead to more serious steps against Iran. So it needed careful steps by Republicans and Democrats of USA. Long broken relations between USA and Iran led to the disappearance of the US government and experts working with the US government.

5. The Model of Cooperation in Us-Iran Relations in the Obama Period (Nuclear Agreement)

Nuclear program of Iran concerned the US because it would cause external military pressure by Iran and could spread nuclear possessing process in the vulnerable Middle East region. Through Iranian government aims they could have handed over technology of nuclear to radical groups. Simultaneously Israeli authority considered nuclear weapon of Iran as a danger to sovereignty of Israel. Including some Iran authority's opinion, nuclear weapon of Iran could make them more powerful against external invasion. Especially nuclear program had become major national security issue for the United States since 2002. After the process when Iran accepted that they was building uranium facility in Nathanz and heavy water technology in Arak, the situation has been very intense. The certain threat increased

in 2010 when the Iran side began to enrich uranium and it gave them opportunity to make nuclear weapon. Many foreign pressures occurred regarding this issue and Obama said on January 12, 2016, that nuclear program of Iran should be main target of US foreign policy (Obama, 2009).

6. Iran's Nuclear Purposes and Activities

The US community especially dealing with intelligence issues disclosed that it isn't exact that Iran steadfastly will decide to produce nuclear weapons from the nuclear program. Iranian authority cited Khamenei's official statement in 2003 was a proof that nuclear weapons were not expedient for them. As Khamenei mentioned that nuclear weapon production and use was considered as a sin and all issues regarding the nuclear weapons were harmful, expensive and empty. Some experts and state representatives' attempts of Iran in order to produce nuclear weapon cause a dangerous threat in the region. Also it could trigger Israeli or Us military action. Iranian leaders refused all claims on nuclear weapons and mentioned several times which they has aimed the nuclear program of Iran for use of civilian, Electricity generation and medicine also are in this list. Iran side argued several times that uranium enrichment is not the opposite of the 1968 Nuclear Non-Proliferation Treaty and they have the right to enrich the uranium for the civil purposes. US officials also expressed their opinion on this issue that it is not a problem of using nuclear energy by Iran and it can be acceptable. The IAEA showed that it was investigating a nuclear explosive tool for Iran's nuclear program, which was detailed in report on December 2, 2015. Although JCPOA alighted that it was not observed of indicators regarding the preparation of nuclear weapon. US government sometimes charged JCPOA due their breakout for investigations and this period gave a big chance to Iran (Obama, 2015).

Taking into consideration that Iran had heavy water facility in Arak and it is another way to obtain nuclear weapon. JCPOA mentioned that Iran inactivated cores of 36 reactors and agreed to limit heavy water stocks to certain levels. When Iran temporarily limit of heavy water, including the United States, it exported excess quantities to keep business below threshold levels.

7. The International Diplomatic Work on Iran's Nuclear Program

One of the best projects on international effort on negotiation with Iran side for limitations its nuclear program, when the United States defined that Iran's real steps on the implementation of building facilities to provide uranium. France, Germany and UK (EU3) joined a diplomatic mission to discuss limitations on program of Iran. Iran took obligation to suspend uranium enrichment activities in response to peaceful nuclear technology and to sign the Additional Protocol to the Non-nuclear Proliferation Treaty on October 21, 2003. Although the treaty was signed by Iran side but the authority of Iran did not officially ratify it. Later Iran and EU group achieved the Paris Agreement on 14 November, 2004. In this context, Iran avoided from uranium enrichment and another help outside United States. It was accepted limitedly by USA authority by rejecting the issue of Iran participation in the World Trade Organization. The Paris agreement had been in the law till to 2005 that Iran refused the proposals for a nuclear deal with observing the unsuitable benefits for them. In 2005 Iran continued his uranium works and the IAEA's 37 boards voted to send its issue to the Security Council on 4 February. The Security Council defined a date of 29 April 2006 to end up the uranium enrichment. In May 2016, the Bush administration joined the negotiations, especially Permanent Five Plus1 group. This group offered new sanctions if Iran changed its policy (Maloney, 2008). After few processes IAEA confirmed Iran's steps within the framework of the agreement that will ensure its nuclear program will be maintained and remain only in the peace principles. After this deal the situation was changed on the time to get nuclear facilities, today it would take more time. Several facts were: 1) Enriched uranium worth 25000 pounds has been shipped from the country. 2) Two-thirds of the dismantled and centrifuges removed. This means the policy of sanction by US would be resulted on lifting 40 Iran nuclear sanctions. But several US sanctions would remain in place (<https://foreignpolicy.com/2015/>).

Conclusion

It would not be a complete approach to evaluate Iran-US relations only around the nuclear crisis. In general, the United States wants to pursue a number of goals in the region with regard to Iran: • Achieving geopolitical advantage by weakening Iran's influence •

Seizing control of hydrocarbon sources • Weakening the regime in Iran If we look at it from a broader perspective, we can see that there are intermittent paradigmatic changes in the relations between the two countries. In 2002, Iran's research into uranium enrichment, which could be used to make nuclear weapons without the information of IAEA, and the discovery of uranium enrichment and the construction of a heavy water technology further complicated relations. Inabilities of USA to control the resistance in Iraq and to impede Iran's efforts to reshape the Middle East are among the factors that have strained relations between the two countries. From time to time, US-Iranian relations took various forms, especially during the Shah's reign, although the situation changed dramatically after the revolution.

Iran will not give up its nuclear program in the face of threats. He can bring it up only after gaining some security. But the key issue for Iran to understand is that acquiring a nuclear weapon may not work for it. A nuclear-armed Iran will neither feel safer nor free from international blockade. Because no country in the region wants Iran to possess a nuclear weapon. USA should understand that the escalation of the crisis does not have a positive impact on its regional and global interests. The limited operation against Iran will further increase Iran's desire to achieve mass destruction weapons. Till Iran continues to feel threatened, it will take initiatives to threaten the stability of the region. The military and political costs of a possible operation could be many times higher than US estimates. Only through cooperation and mutual trust can issues be resolved. In this regard, the threat of force and the use of force will not be effective in other processes, and the same mistake should not be repeated in the Iranian case. In this context, USA attempts to use Iran's ethnic and religious minorities to achieve its goals may be futile. During the Bush administration, relations between the two countries and the nuclear issue remained unresolved due to various sensitive issues, Iran's ideological stubbornness and insufficient consideration of elements of domestic policy.

Kaynakça

- AZIZ, B. (2009). *Iran and the United State Foreign policy*. Atlantic.
- BURNS, R. (2009: September 23). "Russia Leader Holds out Prospect of Iran Sanctions", *Washington Post*.
- DOUGLAS, L. (2009). *1945'ten Bu Yana Amerika Birleşik Devletleri ve Orta Doğu*.
- DORAN, M. (2013). "Obama Open Hand Policy", *Atlas*, 8 Jan, 2(3(4)), s. 1-14.
- HAASS, R. & Indyk, M. (2009: January/February). *Beyond Iraq: A New Strategy for the Middle East*. Foreign Affairs.

- KAYE, D. D., & Wehrey, F. M. (2007). "A Nuclear Iran: The Reactions of Neighbors", *Survival*, Summer, Vol. 49, No. 2.
- KISSINGER, H. (2006). "A Nuclear Test for Diplomacy", *Washington Post*, May 16.
- KENNETH, W. (2008). "Uluslararası İlişkilerin Değişen Yapısı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Bahar, Cilt 5, Sayı 17, s. 3-44.
- LI, G. (2006). "The Crux and Prospects of Iran's Nuclear Issue", *International Studies*, September, No. 5.
- LUERS, W., et al. (2008). "A Solution for the US-Iran Nuclear Standoff", *The New York Review of Books*, March 20, Vol. 55, No. 4.
- MALONEY S. (2008). "U. S. Policy: Toward Iran Missed Opportunities and Paths Forward", *Fletcher Forum of World Affairs* Vol. 32 No. 2, p. 25-46.
- MILENA, (2016). "The Legacy of President Obama: The Iran Nuclear Deal", *Journal of International Law*, 48th edition 2. p. 69-70.
- OBAMA, B. (2007). "Renewing American Leadership", *Foreign Affairs*, July/August.
- Obama Offered Deal to Russia in Secret Letter*, (2009). *New York Times*, March 3.
- OBAMA, B. (2015). American Foreign Policy Towards Iran (Interview), 12 February.
- OBAMA, B. (2009). "Continuation of the National Emergency with Respect to Iran // Presidential Notice-on-Iranian-Sanctions", *The White House*, March. URL: http://www.whitehouse.gov/the_press_office.
- OBAMA B. (2009). "To the Congress of the United States, Presidential-Notice-on-Iranian Sanctions", *The White House*, March. URL: http://www.whitehouse.gov/the_press_office.
- ORUÇ, H. (2021). "ABŞ-İran Münasibətlərində "Buzların Əriməsi" İsrail ilə Türkiyəni Yaxınlaşdıracaq", *Center for Middle Eastern Studies*, February.
- SCOTT, M. (2009). "Obama Mideast Watch: The al-Arabiya Interview," *Time.com*. January 27. Available at: <http://mideast.blogs.time.com/2009/01/27/obama-mideastwatch-the-al-arabiya-interview/>
- Timeline of Nuclear Diplomacy with Iran. (2015). Arms Control Association, Web, 23 Oct.
- US-Iran Relations: Issues, Challenges and Prospects' (2015). *Policy Perspectives*, vol.12, no.2, pp. 29-47.
- WOODWARD, Bob Veil, (2005). "CIA Gizli Savaşları 1981- 1987" s. 507.
- ГОЛЬЦЕВ А.В., & Сухих Е.А. (2008). *Логика развития ядерной политики США в отношении Исламской Республики Иран // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. № 3. с. 231-237.*
<https://foreignpolicy.com/2015/12/29/iran-ships-uranium-stockpile-to-russia/>
<https://obamawhitehouse.archives.gov/node/328996> 02.05.2018

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

EYLEM+-sA ÇEKİMİNDEKİ DİLEK TÜMCELERİ EKŞİLTİLİ/EKŞİK TÜMCE MİDİR?

Özet

Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında, şart ifade eden tümcelerın yargı bildirmediği ve bağımsız tümceler kuramayacağı görüşü kabul edilmektedir. Dilek ifade eden tümceler ise yargı bildiren bağımsız tümceler olarak değerlendirilmektedir. Ancak *Eylem+-sA* yapısındaki basit çekimlerde, şart ve dilek anlamı net çizgilerle birbirinden ayırlanamaktadır. Bununla birlikte şart bildiren yan tümcelerın kimi zaman temel tümce gösterilmeden eksiltili veya eksik bir tümce yapısında kullanılabileceği de dile getirilmiştir. Bu durum, *Eylem+-sA* yapısındaki şart tümceleri için de geçerlidir. Bu çalışmanın konusu, şart tümcelerinde zaman zaman karşımıza çıkan bu eksiltili ya da eksik kullanımların, *Eylem+-sA* çekimindeki dilek tümceleri için de geçerli olup olmadığıdır. Dilde eksilti, gelişigüzel ortaya çıkmaz, belirli kurallar çerçevesinde meydana gelir. Dolayısıyla her alıcı tarafından farklı biçimlerde tamamlanabilecek bir boşluk eksilti değildir. Her eksiltide olması gereken özellikler, en az çaba yasasına bağlı olarak kolaylık ve tümcedeki yokluğunun iletişimde sorun yaratmaması bağlamında anlaşılabilirlik veya kestirilebilirliktir. Bağlamın ortaya koyduğu veriler doğrultusunda alıcı, yüzey yapıda bulunmayan unsuru zihninde tamamlayarak tümceyi algılar. Bu algılama tüm alıcılar için farklı olduğunda eksiltiden değil, eksiklikten bahsetmek gerekir. Bu çalışmada, öncelikle *Eylem+-sA* yapısındaki basit çekimler, şart ve dilek tümceleri oluşları bakımından değerlendirilmiş; bu çekimdeki dilek tümcelerinin eksiltili veya eksik tümce olup olamayacağı

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
e-ISSN: 2651-5180
CİLT 6 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2023

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Çiğdem KALEGERİ

Öğr. Gör. Dr., Mersin
Üniversitesi,
ckalege-ri@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-
9567-6534

Gönderim Tarihi
Recieved
12.05.2023

Kabul Tarihi
Accepted
13.07.2023

Atf
KALEGERİ, Çiğdem
(2023). “*Eylem+-sA*
Çekimindeki Dilek
Tümceleri Eksiltili/Eksik
Tümce midir?”,
*Uluslararası Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*, (6/3),
87-104.
DOI:
10.59182/tudad.1296217

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şart tuncesi, dilek tuncesi, eksilti, eksiltili tuncce, eksik tuncce.

ARE SUBJUNCTIVE SENTENCES IN THE FORM OF VERB+-sA ELLIPTICAL/INCOMPLETE?

Abstract

In the grammar resources of Turkey Turkish, it is accepted that clauses expressing a condition do not express a judgment and cannot form independent sentences. Sentences expressing a wish are evaluated as independent sentences expressing judgment. However, in simple conjugations in the form of Verb+-sA, the meaning of condition and wish cannot be separated from each other with clear lines. It was also stated that conditional clauses can sometimes be used in an elliptical sentence structure without showing the main clause. This also applies to conditional clauses in the form of Verb+-sA. The subject of this study is whether these elliptical or incomplete usages, which we encounter from time to time in conditional sentences, are also valid for subjunctive sentences in the form of Verb+-sA. Ellipses in a language do not occur randomly, it occurs within the framework of certain rules. Therefore, every void that can be completed in different ways by each recipient is not an ellipse. The features that should be in every ellipsis are convenience, depending on the least effort principle, and intelligibility or predictability in the sense that its absence in the sentence does not cause problems in communication. In line with the data revealed by the context, the receiver perceives the sentence by completing the element that is not in the surface structure in his mind. When this perception is different for all receivers, it is necessary to talk about incompleteness, not ellipses. In this study, first of all, simple conjugations in the verb +-sA structure were evaluated in terms of conditional and subjunctive sentences. It has been investigated whether the subjunctive sentences in this conjugation can be elliptical or incomplete.

Key Words: Conditional sentence, subjunctive sentence, ellipsis, elliptical sentence, incomplete sentence.

Giriş

-sA ekiyle kurulan şart anlamlı tunceler, yargı taşımayan bir yan tuncce yapısındadır. -sA ekiyle yapılan çekimler arasında, *Eylem+-sA* biçimindeki basit çekimlerde, şart ve dilek tunceleri anlam bakımından birbirinden net çizgilerle ayıramamaktadır. Bu durum, alıcının yaşamı boyunca elde ettiği bilgi ve deneyimleri iletinin bağlamı ile birleştirilerek anlamlandırması yoluyla çözülebilir. Bir

başka deyişle, *Eylem+-sA* biçimindeki bir çekimin şart ya da dilek ifade ettiğinin belirlenmesi alıcının algısına dayanmaktadır.

Bununla birlikte, bir temel tümceye bağlanmayan şartlı yan tümceler, aslında temel tümcesi “yüzey yapıya” taşınmamış, “derin yapıda”¹ bırakılmış birer birleşik tümce yapısındadır. Bu tür şartlı tümceler ise eksiltili ya da eksik tümce olarak değerlendirilmektedir (Atabay vd., 2003: 100; Develi, 1997: 123; Ediskun, 1992: 385; Demir, 2006: 244; Erkul, 2004: 61). Dolayısıyla *Eylem+-sA* çekimi de şart ifade ettiğinde eksiltili veya eksik tümceler oluşturabilmektedir. *Eylem+-sA* çekiminin, dilek ifade ettiği durumlarda da eksiltili ya da eksik tümce olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği bu çalışmanın temel sorunsalıdır.

Bu aşamada, eksilti ve eksiklik kavramları önem arz etmektedir. Eksilti, dil kullanıcısının zihinsel faaliyetleri ve dil bilgisi kuralları çerçevesinde tamamlanabilen, kestirilebilir söz dizimsel boşluktur. Eksiklik ise tümcenin anlamında ve yapısında kusur oluşturan, bu nedenle iletişimi zorlaştıran bir ifade zayıflığıdır.

Alıcı, tümcenin içinde bulunduğu bağlamdan elde ettiği ipuçlarıyla, yani metnin yönlendirmesiyle boşlukları doldurabilir. Eksiltili tümcelerde gösterilmeyen unsurlar, alıcı tarafından zihinde tamamlanarak algılanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, eksiltinin tüm alıcılar tarafından aynı biçimde “kestirilebilir” olmasıdır. Her alıcının kendi birikimiyle, değişik şekillerde boşlukları doldurması eksilti değil, eksiklikler ve bu durum iletişimde kargaşaya neden olur.

Bu çalışmada, *Eylem+-sA* çekimindeki dilek tümcelerinin eksiltili ya da eksik tümce olup olamayacağı üzerinde durulacaktır.

1. *Eylem+-sA* Çekimi ve İşlevleri

Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında, dilek ve şart tümcelerinin yargı bildirip bildirmediği hususu ifade ettikleri anlama bağlanmaktadır. Şart ifade eden tümcelerin yargı bildirmediği ve

¹ Dil göstergelerden oluştuğuna göre yüzey yapı, “gösteren”; derin yapı, “gösterilen” yan olarak görülür. Yüzey yapı, dilin gözle görülen, kulakla duyulan somut yanını oluştururken derin yapı, var sayılanı işaret eder. Yüzey yapı, dilin söylenen-yazılan yanını; derin yapı, kavranan, algılanan yanını, yani anlamını gösterir (Üstünova, 2010).

bağımsız tümceler kuramayacağı görüşü araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Dilek ifade eden tümceler için ise bunun tam tersi bir kabul söz konusudur. -sA ekli dilek tümceleri yargı bildiren bağımsız tümceler olarak değerlendirilmektedir (Karahan, 1999: 52; Zülfikar, 1990: 143; Erkul, 2004: 59; Koç, 2002: 436; Ergin, 2013: 382; Aktan, 2009: 131; Şimşek, 1987: 282; Özkan ve Sevinçli 2008: 160; Korkmaz, 2003: 678-679; Dizdaroğlu, 1976: 209; Hepçilingirler, 2006: 299). Ancak anlam ölçüt alındığında bu ayrımı net bir biçimde yapmak her zaman mümkün olmamaktadır.

Bu noktada dil bilgisi kaynaklarındaki yargı teriminin tanımı ve açıklaması üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır. Korkmaz (1992: 241) *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde yargıyı şöyle tanımlamıştır: “Yüklem bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği veya bir durumu, bir oluş ve kılışı karar olarak bildirmesi: gelecek, okuyacağız, alsın, çalış, durakladı, kavradın, yorulacaksın, sakıncasızdır vb.” Koç (1992: 309) *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde ve Hatiboğlu (1972: 105) *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde yargıyı, “Yüklemle bildirilen karar ya da düşünce.” biçiminde tanımlamıştır. Hengirmen'in (2009: 422) *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'ndeki yargı tanımı ise şu şekildedir: “Cümlelerde yüklemcil öge üzerinde odaklanan, özne ve tümleçlerle tamamlanan bilgi bütünü.” Delice'nin (2012: 39) *Cümle Nasıl Tanımlanmalıdır?* adlı makalesinde yaptığı tanım ise şöyledir: “Cümle, bir yüklemle -biri mutlaka özne veya nesne olmak koşuluyla- ona bağlı en az bir tamamlayıcıdan oluşan ve bir kılış, oluş veya durum bildiren sözdizimidir.” Bu tanımlardan yola çıkarak yargı teriminin tanımı “yüklem bir duygu, düşünce, arzu, karar ve bitmişlik bildirmesi” biçiminde yapılabilir.

Bununla birlikte, *Eylem*+ -sA çekimindeki yapıların yargı bildirip bildirmediği, buna bağlı olarak şart mı dilek mi ifade ettiği hususunda kesin bir karara varmak her zaman mümkün olmamaktadır. Karahan'a (1999: 52) göre, Türkçedeki kip eklerinin -dilek dâhil- tamamıyla bağımsız tümceler kurulabilir ancak şart bildiren -sA eki ile bağımsız tümce kurulamaz. Karahan, şart ifade eden -sA ile dilek ifade eden -sA ekinin birbirinden hem anlam bakımından hem kullanımları bakımından ayrıldığını belirtmiştir.

Gülsevin (1990: 278) de -sA ekinin, dilek bildiren şeklinin dışında, tümcede hiçbir zaman yüklem olamayacağı görüşündedir. -sA eki, ancak başında *keşke* sözcüğü ya da *keşke* anlamı olan tümcelerde,

dilek ifade etmek koşuluyla yüklem olabilir. Bu tür kullanışlarda da şart değil, dilek anlamı vardır. Ancak kökendeki farklılıktan bağımsız olarak, kimi durumlarda (örneğin *Eylem+-sA* çekiminde) şart ve dilek bildiren *-sA* ekleri, günümüz Türkçesinde anlam ve kullanım bakımından iç içe geçmiş durumdadır.

Hatiboğlu (1954: 256), şart kipiyle dilek kipi arasındaki anlam ilişkisinin kuvvetli olduğuna dikkat çekmiştir. Hatiboğlu'na göre, eylem çekiminde birinci zaman eki olarak kullanılan *-sA* eki arzu ya da istek ifade eder. Ancak *-sA* eki bir birleşik çekimde ikinci zaman eki olarak kullanıldığında şart bildirir. Hatiboğlu, her iki kullanışta da *-sA* ekinin kökenindeki birlikten kaynaklanan bir anlam kayması ve kaynaşması görüldüğünü belirtmiştir. Buradan yola çıkarak dilek ifadesinde az da olsa şart, şart ifadesinde ise aynı ölçüde dilek anlamı olduğunu söylemek mümkündür.

Basit ve birleşik çekimlerde Hatiboğlu'nun ifade ettiği ayrımı yapmak mümkün olmakla birlikte, daha önce de belirtildiği gibi *Eylem+-sA* çekimindeki tümcelerde şart ve dilek anlamı birbirinden net çizgilerle ayırlanamamaktadır. Dolayısıyla bu çekimlerdeki dilek ya da şart anlamlarından hangisinin daha baskın olduğunun tespit edilmesi zorlaşmaktadır. Bu tespit alıcıya, onun bilgi birikimi ve tecrübelerine, tümcenin bağlamına vb. bağlıdır. Bu unsurların bazıları kişiden kişiye değişim gösterdiğinden tümcedeki anlamın -dilek ve şart ifade etmesi bakımından- değişmesi de kaçınılmaz olmaktadır.

1. Ahmet'i görsem çok iyi olacak.

2. Su içsem iyi gelir.

Yukarıdaki tümcelerde hem dilek hem şart anlamı bulunmaktadır. Birinci tümce şart tümcesi olarak değerlendirildiğinde "iyi olmanın" koşulu "Ahmet'i görmek"tir. İkinci tümcede ise "iyi olmanın" koşulu "su içmek"tir. Bu tümceler dilek tümcesi olarak değerlendirilirse birinci tümcede "Ahmet'i görme arzusu", ikinci tümcede ise "su içme isteği" öne çıkmaktadır. Alıcının bu anlamlardan hangisini algılayacağı bağlama göre değişebilir. Buradaki sorun önceliklidir. *Eylem+-sA* biçimindeki çekimlerin yalnızca biçimce aynı olması değil, anlamca da iç içe geçmiş olması şart ve dilek anlamı arasında kesin bir ayrım yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu hususta kesin bir yargıya varmak, ancak tümcenin içinde bulunduğu bağlamı bilmekle mümkün olabilir.

Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında, anlam dışında, dilek ve şart ayrımı için kullanılan bir başka ölçüt ise eylem çekimidir. Araştırmacılara göre, -sA eki basit çekimde dilek, birleşik çekimde şart ifade etmektedir (Koç, 2002: 436-437; Hepçilingirler, 2006: 299; Bozkurt, 2007, 125-126). Fakat yapı bakımından ortaya koyulan bu ölçüt de her zaman kesin bir ayrım için yeterli olmamaktadır:

Evin damında bir ufak tıkrıtı **olsa** tingedek düşerdim (Baykurt, 1997: 40).

Bu tümede *ol-* eylemi şartın basit çekimindedir. Yukarıda ifade edilen görüş doğrultusunda yani biçim ölçüt alındığında bu tümcenin dilek bildirmesi beklenir. Oysa anlam bakımından değerlendirildiğinde tümedeki şart ifadesi açıkça sezilmektedir. Hatta bu tümedeki basit şart çekimini birleşik çekimle değiştirmek de mümkündür: Evin damında bir ufak tıkrıtı **ol-ur-sa** tingedek düşerdi.

2. Eksilti ve Eksiklik

Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında eksilti terimi “eksiltim, düşürme, düşüm, sıfır birim, elips” gibi biçimlerde de adlandırılmış ve tanımlanmıştır. Özmen (1996: 71), eksiltiyi “Dilde en az çaba kuralına bağlı olarak, bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlenin, herhangi bir ögesinin, herhangi bir anlam karışıklığına yol açmayacak şekilde, düşürülmesi, eksiltilmesi olayıdır.” biçiminde tanımlanmıştır.

Günay (2003: 68), eksiltiyi “anlam kaybına yol açmamak koşulu ile bir tüme içinden zamanla bazı sözcükleri atma işi ya da kullanılmayışları anlatımda eksikliğe neden olmayacak sözcüklerin düşürülmesi” biçiminde tanımlamıştır.

Vardar (2007: 92) ise “Olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan, ama anlamayı aksatmayan dizim.” biçiminde bir tanım yapmıştır. Vardar’ın bu tanımdan sonra dikkat çektiği husus ise eksiltili biçimlerin kolay kavranacak bir durumda olması gerektiğidir. Yani okuyucu ya da dinleyicinin bu eksik unsuru tamamlamakta bir güçlük yaşamaması gerekmektedir.

Korkmaz (2003: 81), terim olarak “eksiltim”i tercih etmiş ve şöyle açıklamıştır: “Anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlenin bazı öğelerinin atılıp eksiltilerek kullanılması olayı. Bu olayda, bazı ses veya kelimeler

atılmış olduğu hâlde, anlamı aksatmayan kendine özgü bir dil biçimlenmesi, bir biçim bütünlüğü vardır.”

Üstünova (1998: 162-163), eksiltinin dilde tekrara düşmeyi engelleyen bir yol olduğunu ve iletişimde zamandan tasarruf etmeyi sağladığını ifade etmiştir. Eksik öğelerin oluşturduğu boşluğu alıcının doldurduğunu belirtmiştir. Araştırmacıya göre, eksiltide dikkat edilmesi gereken husus tümcenin anlam bütünlüğünü bozmamaktır. Alıcı, tümcedeki anlam bütünlüğünü koruyarak eksik unsuru tamamlamak için bağlamdan, metinde yer alan bazı ipuçlarından faydalanır. Gümüşatam (2013: 1548), eksiltimi keşfetmek için alıcının metni değerlendirme aşamasında yoğun dikkatinin gerektiğini ifade etmiştir.

Hengirmen’e (2009: 155) göre de eksilti “görünmeyen ama anlaşılabilir sözcük değerindeki öğeler”dir. Gemalmaz (2010: 275), eksiltiyi “kolaylık (économie) ve anlaşılabilirlik (compréhensibilité) kanunları” çerçevesinde düşünmek gerektiğini ifade etmiştir. Uzun (1990: 143) ise Chomsky’nin “dil bilgisinde seçmeli ve zorunlu silme dönüşümü” ifadesine bağlı olarak eksiltinin temel şartının “kestirilebilirlik” olduğunu belirtmiştir.

Karaağaç (2013: 366), eksiltinin dilin her düzleminde görülebileceğini; bu sebeple de “ses, söz, ek veya cümle ögesi eksilmesi gibi çok değişik yapıda” ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Aışova Demirdağ (2022: 82) da eksiltinin “dilde kanaat prensibi sonucu cümle öğelerinin düşürülmesi olayı” olduğunu belirtmiş ve eksiltili tümcelerin daha çok konuşma metinlerinde ve diyalog tümcelerinde bulunduğunu eklemiştir.

Uzun (2019: 1581), eksiltili unsurların tümcede bulunması zorunlu olmayan, yokluğu iletişimde bir karışıklığa yol açmayan birimler olduğunu ifade etmiş ve eksiltiyi “metin bağlamının sunduğu imkânlarla doldurulabilen, metinde bağdaşıklık sağlayan söz dizimsel boşluk” biçiminde tanımlamıştır. Bu hususta, Hirik de benzer bir düşüncededir. Hirik (2020: 229), yüzey yapıda eksik olan öğelerin derin yapıda var olduğunu ve eksiltilmiş bu öğelerin varlığının ancak metne başından beri hâkim olan alıcı tarafından bilinebileceğini belirtmiştir. Hirik’e göre, “Eksik öğelerin metinde bıraktığı boşluklar, anlatıcının bıraktığı izlerle tamamlanmaktadır.” Gülsevin’e (2022: 532) göre eksilti, alıcının birtakım şeyleri bildiğini, konuşmayı

dikkatle dinlediğini ve duyduklarını doğru yorumlayabileceğini düşünmek gibi sebeplerle yapılmaktadır. Hunutlu (2019: 772) ve Uzun (2021: 78), eksiltelerin en az çaba yasası neticesinde ortaya çıkmış olsa da oluşum şekillerinin bağımsız ve farklı olduğunu ifade etmiştir.

Ancak dilde eksilti, gelişigüzel ortaya çıkmaz, belirli kurallar çerçevesinde meydana gelir. Dolayısıyla her alıcı tarafından farklı biçimlerde tamamlanabilecek bir boşluk eksilti değildir. Her eksiltide olması gereken özellikler, en az çaba yasasına bağlı olarak kolaylık ve tümcedeki yokluğunun iletişimde sorun yaratmaması bağlamında anlaşılabilirlik veya kestirilebilirliktir. Bağlamın ortaya koyduğu veriler doğrultusunda alıcı, yüzey yapıda bulunmayan unsuru zihninde tamamlayarak tümceyi algılar. Bu algılama tüm alıcılar için farklı olduğunda eksiltiden değil, eksiklikten bahsetmek gerekir.

Uzun'a (2019: 1582) göre eksiklik, dil kullanıcısının ifade eksikliğinin sonucu oluşan, iletişimi aksatan ve giderilmesi gereken bir anlatım sorunudur. Üstünova (2013: 47) ise eksikliği "kesin olmayan, kişiden kişiye değişen tasavvurlara yol açıp metnin farklı algılanmasını, kişilerin aynı metinden farklı tatlar almasını sağlayan boşluklar" olarak değerlendirir. Sarıkaya (2016: 353) da eksik tümcelerin okuyucunun zihninde zaman zaman soru işaretlerinin oluşmasına neden olduğunu ifade etmiştir.

Eksik tümceler de eksiltili tümceler gibi anlatımı daha etkili kılmak için kullanılan yapılardır. Üstünova (2002: 120), ruhsal durumların açıklanmasında, tasvirlerde bu tür yapıların kullanıldığını belirtmiştir. Ancak eksiltideki kestirilebilirlik, boşluğun her alıcı tarafından aynı biçimde tamamlanması durumu eksiklikte yoktur. Çünkü eksik tümcelerdeki boşlukları her alıcı, kendi birikimi ve hayal gücü doğrultusunda farklı biçimlerde doldurmaktadır (Aydın 2012: 176).

3. Eylem+-sa Çekimindeki Dilek Tümceleri ve Eksiltili-Eksiklik

Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kitaplarında yapılan tümce tanımlarının ortak noktası "yargı" bildirmeleri gerektiği hususudur. "Eksiltili yapıların cümle sayılmaları için, eksiksiz anlatıma ulaştırılmaları, yani bağımsız olmaları ve yargı bildirmeleri şartı aranır" (Özkan ve Sevinçli, 2008: 162). Bir tümcedeki eksiltinin giderilebilir olmasının ilk şartı ise tahmin edilebilir ve tamamlanabilir

olmasıdır. Böylece yüzey yapıda görülmeyen ancak söz dizimsel kurallar bağlamında var olması gereken eksik unsurlar derin yapıdan yüzey yapıya taşınacaktır (Üstünova, 2010: 701-702).

-sA ekiyle kurulan ve şart ifade eden tümcelerin, bir yan tümce olarak temel tümcenin yüklemine bağlandığı hususunda pek çok araştırmacı hemfikirdir. Bununla birlikte, temel tümceye bağlanmayan şartlı yan tümcelerin, aslında temel tümcesi kaldırılmış birer birleşik tümce olduğu durumlarla da karşılaşılmaktadır. Bu tür şartlı tümceler ise eksiltili tümce olarak değerlendirilmektedir (Atabay vd., 2003: 100; Develi, 1997: 123; Ediskun, 1992: 385; Demir, 2006: 244; Erkul, 2004: 61).

Erdem Uçar (2017: 302), Atâyî'nin divanından bir örnekle bu durumu açıklamıştır:

Meclisde çağurdın él ösürse / Mén cām-ı cemāl-i sākī birle Ø

“Herkes mecliste şarapla sarhoş olsa ben sakinin güzel kadehi ile [sarhoş olurum].”

Bu beyitte Eylem+-sA çekiminde “yan önerme+temel önerme” yapısında bir şart tümcesi bulunmaktadır ve iki önermenin de yüklemi (*sarhoş ol-*) aynıdır. Bu sebeple yan önermenin yüklemi yüzey yapıya taşındığı hâlde temel önermenin yüklemi derin yapıda bırakılarak eksiltiye gidilmiştir. Alıcı, yan önermedeki yüklemden yola çıkarak temel önermenin yüklemine kestirebilir. Bu durum, tümcenin anlaşılabilirliğine bir zarar vermediği gibi anlatımda tekrara düşmeyi de engellemiştir.

Demir’e (2006: 244) göre, şartlı birleşik tümcelerdeki şartlı yan tümce, temel tümcede ifade edilmek istenen duygu ya da düşüncüyü yüklenebilir. Benzer biçimde, sonucu sezilebilen ya da anlaşılabilen şartlı birleşik tümcelerde de temel tümce yüzey yapıya çıkarılmayabilir. Hatiboğlu (1982: 148-149), aynı durumun “dilek ifade eden -sA ekli yan cümleler” için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Araştırmacıya göre, bazı durumlarda dilek tümceleri, bir temel tümceye bağlanmadan da sıralanabilir. Develi (1997: 123), bu yapıdaki tümceleri eksiltili olarak adlandırmıştır.

Bu görüşten yola çıkarak dilek tümcelerinin de birer eksiltili ya da eksik tümce olabileceği fikri akla gelmektedir. Zira eksiltili tümcelerde, tümcedeki bir unsurun yok olması söz konusu değildir.

Bu unsur yalnızca yazıda gösterilmemiştir. Hâlbuki alıcı, eksik olan unsuru zihninde tamamlar ve tümcenin iletği mesajı bu şekilde alır ve yorumlar. Bunun gerçekleşmesi için alıcının yazıdaki bağlamdan veya kendi tecrübelerinden yola çıkması gerekir.

Bir metinde, önceki ya da sonraki tümceler alıcının eksiltili tümceyi bir bağlam içinde algılamasını ve bu bağlama göre eksik unsuru zihninde tamamlamasını sağlar. Şayet tümce bir bağlam içinde değil de müstakil olarak okuyucunun karşısına çıkarsa eksik yapının kestirilebilir olup olmadığı önem kazanır. Eğer eksik unsur kestirilebilir değilse, yani tüm alıcılar tarafından aynı biçimde algılanıp tamamlanacak bir özellik taşıyorsa eksiltili bir yapıdan söz edilemez.

“Hayma nenenle anan *gitse*... Uygunu bu değil mi?”(Tahir, 1969: 246).

Yukarıdaki örnekte “Uygunu bu değil mi?” tümcesi, kendisinden önce gelen tümceden bağımsızdır. Aslında bu tümce, “Hayma nenenle anan *gitse*...” tümcesinde derin yapıda bırakılan yüklemi tamamlamanın ipucudur. Bu ipucu sayesinde, eksik olan yüklem, tüm alıcılar tarafından aynı biçimde tamamlanır: “Hayma nenenle anan *gitse uygun olur.*” Böyle bir ipucunun yokluğu durumunda “Hayma nenenle anan *gitse*...” tümcesini her alıcı farklı biçimlerde tamamlayacak ve tümce eksiltili değil eksik tümce olacaktır.

Hayma nenenle anan *gitse iyi olur.*

Hayma nenenle anan *gitse güzel olur.*

Hayma nenenle anan *gitse işimiz kolaylaşır.*

Hayma nenenle anan *gitse zamandan kazanırız.*

Hayma nenenle anan *gitse baban kızar.*

Hayma nenenle anan *gitse teyzen üzülür.*

Aşağıda, eksiltili bir dilek tümcesi örneği verilmiştir:

“Keşke bir gün, bir şey olsa da herkes maske takmak zorunda *kalsa*... O zaman ben de takarım, değil mi?” (Günday, 2021: 164).

Bu örnekte de eksik unsur herkes tarafından aynı biçimde tamamlanacaktır. Dilek tümcesini takip eden tümcede boşluğun nasıl

doldurulacağına dair ipucu verilmiştir: “Keşke bir gün, bir şey olsa da herkes maske takmak zorunda **kalsa**, ben de takarım.”

Yukarıdaki tümcelerde verilmeyen unsurlar, bunları takip eden tümceler sayesinde tahmin edilebilir olmuştur. Dolayısıyla bu tümceler, eksiltili tümce yapısındadır. Kimi durumlarda, eksik unsurun herkes tarafından aynı şekilde doldurulmasının ipucu, önceki tümcelerde bulunur:

“Çocuk dondurmaya ulaşmak üzere. Fakat ihtiyar kenarlarını yalarken öyle şehvetli ki, bitirecek dondurmayı. Adam “Dur akıtacaksın dedikçe, dondurma biraz daha yok oluyor onun dişsiz ağzında. Sonunda ele geçiriyor çocuk külahı. (...) Acele edip **yese bitirse...**” (Temelkuran, 2015: 21).

Yukarıdaki metni okuyan herkes “Acele edip **yese bitirse...**” dilek tümcesindeki boşluğu aynı şekilde tamamlayacaktır. Çünkü dondurmanın erimemesi için hızlıca yenmesi gerekmektedir. Metindeki ihtiyarın dileği, bu ipucu sayesinde tamamlanabilir: “Acele edip **yese bitirse dondurma erimez.**” Burada eksiltili bir tümce ile karşılaşılmaktadır.

Bir tümcedeki eksik unsurun tamamlanabilir olması, bu tümcenin eksiltili tümce olduğu anlamına gelmez. Tolkun (2022: 75-76), “Keşke akşam bize gelsen!” tümcesini örnek vermiş ve bu dilek tümcesinin gerçek yüklemine zihnimizde “oturup konuşuruz ~ eğleniriz ~ iyi olur” biçiminde tamamladığımızı ifade etmiştir. Araştırmacıya göre bu tümce, eksiltili bir yapıdır. Ancak “Keşke akşam bize gelsen!” tümcesi yüklemsiz kesik bir tümcedir. Zira bir tümcenin eksiltili olarak değerlendirilebilmesi için tüm alıcılar tarafından aynı biçimde tamamlanabilmesi, yani eksik yapının kestirilebilir olması şarttır. “Keşke akşam bize gelsen!” tümcesinde ise kestirilebilirlik söz konusu olmadığından herkes tarafından farklı biçimlerde tamamlanması mümkündür. Aslında Tolkun’un “oturup konuşuruz ~ eğleniriz ~ iyi olur” biçiminde yaptığı tamamlamalar da bu duruma işaret etmektedir ki bu tamamlama biçimleri çoğaltılabilir: yemek yaparız, ders çalışırız, dolabı tamir ederiz...

Aynı tümcenin bir bağlam içinde karşımıza çıkması, zihinde tümceyi tamamlama işleminin sınırlarını daha da net çizmektedir. Bu tümceyi söyleyen kişinin bir dersten düşük not aldığı, A kişinin ise bu derste başarılı olduğunu ve bu kişinin kendisine yardımcı olmasını

arzu ettiğini ifade ettiği bir söylemin ardından dile getirilen “Bu akşam bize gelsen.” tümcesini “Bu akşam bize gelsen, birlikte ders çalışırız.” biçiminde algılamak kaçınılmazdır. Zihinde tamamlanan unsur, yüzey yapıda gösterilmemiş, derin yapıda bırakılmıştır. Çünkü yazar ya da konuşucu da bağlama bağlı olarak okur ya da dinleyicinin derin yapıdaki bu unsuru zihninde tamamlayacağını öngörmektedir. Yani burada kestirilebilir bir yapı, herkes tarafından aynı biçimde doldurulacak bir boşluk söz konusudur. Öyleyse bu bağlamın içindeki tümce eksilteli bir tümce olarak düşünülebilir.

Bozkurt (2007: 125-126) da yukarıdaki tümceye benzer bir örnek olan “*Keşke zamanım olsa.*” tümcesinde bir isteğin, özlemin olduğunu, ancak bunun bir sonuca bağlanmadığını ifade etmiştir. Araştırmacıya göre, bu anlamda bildirim olumsuzluk taşır, yani tümce kişinin zamanı olmadığını belirtir. Bu tümceyi okuyan veya duyan bir kişi tümcedeki olumsuzluğu sezmektedir. Bununla birlikte aklıma “Ne için zamanı olsa?” sorusu da gelmekte ve tümceyi bu bağlamda tamamlama eğiliminde olmaktadır: “*Keşke zamanım olsa birlikte sinemaya gideriz ~ biraz dinlenirim ~ bu kitabı mutlaka okurum.*” Bu tamamlama eylemi, daha önce de bahsedildiği gibi, her alıcı tarafından farklı biçimlerde yapılabilir. Dolayısıyla bu tümce, eksik tümce kabul edilmelidir.

Eksik tümceler, yalnızca yan önermelerden oluşmaktadır. Eksik olan temel önermeyi tamamlama işi alıcıya bırakılmıştır. Bağlama bakıldığında, alıcıya ipucu olacak herhangi bir unsur bulunmadığından her alıcı tamamlama işini kendince yapacak, boşluğu kendi birikimine ve hayal gücüne dayanarak dolduracaktır. Aşağıdaki tümcede de benzer bir durum söz konusudur:

“Ah Paşam, beni onların tehdit ettiğinden bir *emin olsam!*” (...) (Pamuk, 2021: 147).

Bu tümcedeki tamamlama işi, herkes tarafından farklı biçimlerde yapılabilir çünkü tüm alıcıları boşluğu aynı biçimde doldurmaya yöneltecek bir ipucu yoktur.

Ah Paşam, beni onların tehdit ettiğinden bir *emin olsam ben de onları tehdit ederim.*

Ah Paşam, beni onların tehdit ettiğinden bir *emin olsam hemen polise giderim.*

Ah Paşam, beni onların tehdit ettiğinden bir ***emin olsam*** hepsini öldürürüm.

Ah Paşam, beni onların tehdit ettiğinden bir ***emin olsam*** buralardan kaçarım.

Görüldüğü gibi, bir tümcedeki boşluğun nasıl tamamlandığı o tümcenin eksiltili ya da eksik tümce olarak değerlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Bu durum, *Eylem+-sA* çekimindeki dilek tümceleri için de geçerlidir. Tümcedeki boşluğun kestirilebilir olması ve tüm alıcılar tarafından aynı biçimde tamamlanması eksiltili bir yapıyı işaret etmektedir. Ancak kestirilebilir olmayan, her alıcının farklı biçimlerde tamamlayabileceği yapılar ise eksik tümce olarak adlandırılmalıdır.

Sonuç

Eylem+-sA çekimindeki şart ve dilek tümcelerinde, iki anlam birbirinden net çizgilerle ayırlanamamaktadır ve bu çekimlerdeki anlamlardan hangisinin öne çıktığının tespit edilmesi zorlaşmaktadır. Aslında bu tespit, alıcıya ya da tümcenin bağlamına bağlıdır. Aynı tümcenin A kişisi tarafından şart, B kişisi tarafından dilek bildirdiği biçiminde algılandığını görmek mümkündür. Bu husus, şart ve dilek anlamlarının iç içe geçmesiyle açıklanabilir. Yani her şartta bir dilek, her dilekte bir şart ifadesi bulunabilir. Bu hususta, *Eylem+-sA* çekiminin yanında tümcede yer alan -varsa- eğer, şayet, keşke, ne olur vb. bağlaçlar yardımcı olmaktadır ancak her tümcede böyle bir ipucunun bulunması beklenemez. Dolayısıyla yapı bakımından bir yaklaşım benimsenmesi bu hususta yeterli olmamaktadır çünkü *Eylem+-sA* yapısı ile hem dilek hem şart ifade edilebilmektedir. Şart ve dilek tümcelerinin bağlam içinde değerlendirilmeyip tek tümce olarak ele alınması, bu tümcelerin birbirinden ayrılmasını zorlaştırmakta, hatta imkânsız hâle getirmektedir.

Buradan yola çıkarak, eksiltili bir şart tümcenin derin yapıda tamamlaması gibi dilek tümcelerinin de aslında eksiltili veya eksik tümce yapısında oldukları düşünülebilir. Dilek tümcelerinin, yargı ve bitmişlik bildiren bağımsız birer tümce olduğu görüşü yaygındır. Ancak yukarıda örnek tümceler ile gösterildiği gibi *Eylem+-sA* çekimindeki dilek tümceleri, alıcı tarafından zihinde tamamlanarak algılanmaktadır. Dolayısıyla burada bir “bitmişlik”ten bahsetmek

mümkün değildir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bu tümcelerin eksiltili mi eksik mi olduğunu belirlemektir.

Eksiltili tümceler, dilde en az çaba yasasına bağlı olarak iletişimde kolaylık sağlama ve tekrarı ortadan kaldırma amacıyla kullanılan, anlaşılabilir ve kestirilebilir olmaları sayesinde tüm alıcılar tarafından aynı biçimde tamamlanan yapılardır. *Eylem+-sA* çekimindeki dilek tümcelerini de bir bağlam içinde olduklarında herkes zihninde aynı şekilde tamamlayarak algılamaktadır. Bu algılama tüm alıcılar için farklı olduğunda ise eksiltiden değil, eksiklikten bahsetmek gerekir. *Eylem+-sA* çekimindeki bir dilek tümcesi, bağlam içinde değil, tek başına verildiğinde alıcılar bu tümceyi kendi birikimlerine göre farklı şekillerde tamamlamaktadır. Eksiltili ya da eksik tümce olmalarından bağımsız olarak, dilek tümcelerinin alıcılar tarafından zihinde tamamlanarak algılandığı açıktır.

Kaynakça

- ALIŞOVA DEMİRDAĞ, Elza (2022). “Eksilti Bağlamında Azerbaycan Türkçesinde Elliptik Cümleler”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 6, S. 1, s. 79-88.
- AKTAN, Bilal (2009). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, Ankara: Gazi Yayınevi.
- ATABAY, Neşe; ÖZEL, Sevgi; ÇAM, Ayfer (2003). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, İstanbul: Papatya Yayınları.
- ATALAY, Besim (1999). *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi III*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYDIN, Hasene (2012). “Dilde Sıfır Birim ve Sıfır Biçimbirimin Kullanımı”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 7, S. 2, s. 169-181.
- BANG, Willi (1916). *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türkssprachen I, II*. SBAW.
- BAYKURT, Fakir (1997). *Yılanların Öcü*, İstanbul: Adam Yayınları.
- BOZKURT, Fuat (2007). *Türkçenin Gizemi*, İstanbul: Kavim Yayınları.
- BULAK, Şahap (2011). “-sA Ekinin İşlevleri”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 46, s. 25-38.
- DELİCE, Halil İbrahim (2012). “Cümle Nasıl Tanımlanmalıdır?”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 7, S. 1, s. 37-40.
- DEMİR, Necati (2006). “Türkçede Gereklilik Kipleri ve Anlamdaşları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2003/I, C. 1, s. 11-22.
- DEVELİ, Hayati (1997). “{sa} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1997, s. 115-152.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1976). *Cümlebilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- EDİSKUN, Haydar (1992). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERDEM UÇAR, Filiz Meltem (2017). “Çağatay Şairi Atâyî'nin Divanında Eksiltili Yapılar”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5/11, s. 291-310.
- ERGİN, Muharrem (2013). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERKUL, Rasim (2004). *Cümle ve Metin Bilgisi*, Ankara: Anı Yayınları.
- GABAİN, Annemarie Von (1953). “Türkçede Fiil Birleşmeleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1953, s. 16-28.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (2010). “STT’de İşaretsiz (/Ø/) Görev Ögeleri Üzerine”, *Türkçenin Derin Yapısı* (Haz.: Cengiz Alyılmaz, Osman Mert), Ankara: Belen, s. 275-279.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990). “Türkçede sa Şart Gerundiumu Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1990/II, 467, s. 276-279.
- GÜLSEVİN, Selma (2022). “De- Fiiliyle Yapılan Bir Eksiltili Cümle Tipi Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 11(2), s. 527-537.
- GÜMÜŞATAM, Gürkan (2013). “Eksiltim (Ellipsis) ve Türkçede Eksiltim Türleri”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/1, s. 1539-1552.
- GÜNAY, Doğan (2003). *Metin Bilgisi*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- GÜNDAY, Hakan (2021). *Zamir*, İstanbul: Doğan Kitap.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1954). “Şart kipi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. III, S. 29, s. 254-258.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1982). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları.
- HENGİRMEN, Mehmet (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınları.
- HEPÇİLİNGİRLER, Feyza (2006). *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HİRİK, Seçil (2020). “Türkçede Bağdaşıklık ve Bağdaşıklık Unsurları: Kürk Mantolu Madonna İncelemesi”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10 (1), s. 221-238.
- HUNUTLU, Ümit (2019). “Atebetü’l-Hakâyık’ta Eksiltili Yapılar”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, s. 769-793.
- KARAĞAÇ, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1999). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KOÇ, Nurettin (1992). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- KOÇ, Nurettin (2002). “İyelik Ekleri, Fiilimsiler ve -sa/-se Eki Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, 605, s. 430-437.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). “-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*. Ankara: Türk Dil Kurumu, s.160-167.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ÖZKAN, Mustafa; Sevinçli, Veysi (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: 3F Yayınları.
- ÖZMEN, Mehmet (1996). “Bir Eksiltili Cümle Tipi Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (4), s. 71-86.
- PAMUK, Orhan (2021). *Veba Geceleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- RAMSTEDT, Gustav John (1946). “Zum Türkischen Konditional”, *FUF*, XXIX/3, s. 120-126.
- SARIKAYA, Bünyamin (2016). “Sevgi Soysal’ın Öykülerinin Dil-Üslup ve Cümle Bilgisi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), s. 351-370.
- ŞİMŞEK, Rasim (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.
- TAHİR, Kemal (1969). *Devlet Ana*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- TEMELKURAN, Ece (2015). *Düğümlere Üfleyen Kadınlar*, İstanbul: Everest.
- TOLKUN, Selahittin (2022). “Klasik Türk Şiirinde Eksiltili Yüklem Sorunu”, *International Journal of Volga-Ural and Turkestan Studies*, 4 (7), s. 61-82.
- TÜRKYILMAZ, Fatma (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UZUN, Gülsine (2021). “Dilde En Az Çaba İlkesi Bağlamında Kırgız Türkçesinde Cümle Öğelerindeki Eksiltili (Eliptik) Yapılar Üzerine”, *Journal of International Social Research*, 14(76), s. 76-86.
- UZUN, Muzaffer (2019). “Anlatım Bozukluklarında Söz Dizimi ile İlgili Kabullere Eleştirel Bir Yaklaşım: Eksiklik mi Eksilti mi?”, *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Samsun, s. 1579-1586.
- UZUN, Nadir Engin (1990). “Atasözlerinin Kısaldığı ya da Dilbilimsel Eksilti Sorunu”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, s. 141-150.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (1998). “Dede Korkut Destanları ve Sentaktik Paralelizmde Eksiltili Yapıların Rolü”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 46 (1998/1), s. 161-169.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2002). “Eksilti ya da Sıfır Tekrar”, *Dil Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2013). “Metin İncelemelerinde Eksilti-Eksiklik Ayrımı”, *Dil Araştırmaları*, Bursa: Sentez Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2010). “Yüzey Yapı-Derin Yapı Kavramları Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 5, S. 4, s. 697-704.
- VARDAR, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1990). “Girişik Cümle Sorunu”, *Türk Dili Dergisi*, 522, s. 643-648.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

İŞİD TERÖR ÖRGÜTÜNÜN FAALİYETLERİ VE SURIYE KRİZİNDE OYNADIĞI ROL

Özet

2010 yılından itibaren Ortadoğu bölgesinde yaşanan “Arap Baharı” siyasi hareketi bölgede istikrarsız bir toplumsal ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu da radikal dinci-aşırılık yanlısı grupların bölgede aktif olma ve amaçlarını gerçekleştirmek için tek bir örgütte birleşme eğilimlerini güçlendirdi. Bilhassa büyük devletlerden biri bölge-deki jeopolitik çıkarlarını dini çeşitliliği kullanarak güvence altına al-maya çalışmıştır. Özellikle 2011 yılında Suriye’de yaşanan siyasi gerilim ve iç savaş, bu bölgede radikal dini aşırılık yanlısı İŞİD terör örgütünün oluşmasına neden olmuştur. Ortadoğu bölgesinde, Irak ve Suriye’de bu örgüt faaliyet göstermiş ve bir dizi terör eylemi gerçekleştirmiştir. Suriye’deki krizin çözülememesinde bu örgütün faaliyetinin de etkisi olmuştur. Dolayısıyla Suriye’de yaşanan süreçlerin net bir resmini çizebilmek için İŞİD’in oluşumu, yapısı, gücü, stratejisi ve tüm yönleriyle ele alınması gerekmektedir. Ayrıca ülkelerin DAİŞ terör örgütüne karşı askeri operasyonları ve ortak mücadele yöntemlerine dikkat edilmelidir.

7. yüzyılda İslamiyet’in doğuşunun ilk zamanlarında ortaya çıkan hariciler hareketi, daha sonra dini ve ideolojik açıdan radikal bir Vah-habi dini hareketine dönüşmüş ve diğer dinlere karşı hoşgörüsüzlük içeren aşırı ekstremist bir dini bakış açısı oluşmuştur. Bu radikal Vah-habi hareketini temel taşı olarak gören DAİŞ terör örgütü, cihat adı altında bir İslami hilafet kurmak amacıyla bir dizi katliam gerçekleştirmiş, büyük can kayıplarına

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
e-ISSN: 2651-5180
CİLT 6 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2023

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Tamerlan AHMADLİ

Doktora öğrencisi, Bakü
Avrasya Üniversitesi,
tamerlanahmadli@yahoo.com
ORCID ID:00000-0002-
7006-7804

Gönderim Tarihi
Received

31.05.2023

Kabul Tarihi
Accepted

12.07.2023

Atf
AHMADLİ, Tamerlan
(2023). “İşid Terör
Örgütünün Faaliyetleri ve
Suriye Krizinde Oynadığı
Rol”, *Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (6/3), 105-114.

DOI:
10.59182/tudad.1277286

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

neden olan katliam ve zulümler gerçekleştirmiştir.

Bu örgütün küresel ölçekte bir terör örgütü olarak nitelendirilme-sinde ve dünyanın birçok ülkesinde terör eylemleri gerçekleştirmesinde bu örgütün sanal dünyayı ve bilgi teknolojilerini profesyonelce kullanmasının rolü yadsınamaz. Bunun bir sonucu olarak dünyanın bir-çok ülkesini temsil eden vatandaşlar bu teşkilatın saflarına katılmış-tır. İŞİD'in kendine has özelliklerinden biri, diğer terör örgütlerinden farklı olarak hiyerarşik bir temele dayalı bir devlet olarak oluşmasıdır.

2011 yılında Suriye'de iktidardaki rejimi devirmek için başlayan iç savaşla birlikte İŞİD buradaki konumunu sağlamlaştırmış ve sonuç olarak Türkiye başta olmak üzere birçok komşu ülkenin güvenliğini tehdit unsuru olmuştur. İstanbul'da art arda düzenlenen bombalı saldırılarda üç yüzden fazla kişi hayatını kaybederken bin üç yüzden fazla kişi katledildi. Bu saldırılara karşılık Türkiye, ABD öncülüğündeki koalisyonla ortak operasyonlara katıldı ve 2016 yılında Türkiye'nin Özgür Suriye Ordusu ile iş birliği çerçevesinde Fırat Kalkanı as-keri harekâtı ile İŞİD'e çok ciddi bir darbe vurdu.

Anahtar Kelimeler: İŞİD, Kriz, Suriye, terör, örgüt, din

THE INFLUENCE OF THE İSİL TERRORİST ORGANİZATİON ON THE SYRİAN CRİSİS

Abstract

The "Arab Spring" political movement which started in the Middle East in 2010 and inaugurated the formalization of an unstable social environment in the region. This phenomenon in its turn, strengthened the tendency of radical religious extremist groups to become active in the region and unite in a single organization to achieve their goals. Particularly, the big states made an effort to pursue their geopolitical interests in the aforesaid region by using religious diversity. In particular, the outbreak of political tension and civil war in Syria in 2011 led to the formation of the radical religious extremist terrorist organization ISIL (Islamic State of Iraq and the Levant) in this territory. In the Middle East region of Iraq and Syria, this organization has been active and carried out a number of terrorist acts. The activities of this organization have also had an impact on the inability to resolve the crisis in Syria. Therefore, it was necessary to consider the ISIL creation, structure, strength, strategy and all other aspects in order to form a clear picture of the processes taking place in Syria. It was also necessary to pay attention to the military operations of countries against the ISIL terrorist organization and the joint struggle methods.

In the early years of 7th century with the birth of Islam and the movement of emerged foreigners that later transformed into a religious and ideological one, turned into a radically oriented Wahhabi

religious trend, the religious worldview was formed, including an extremely extremist religious viewpoint with intolerance towards other religions has emerged. Seeing this radical Wahhabi movement as its cornerstone, the ISIS terrorist organization carried out a series of massacres in order to establish an Islamic caliphate under the name of jihad committing mass murders and atrocities that resulted great loss of life.

It is undeniable that this organization's professional use of the virtual world and information technologies played a role in qualifying this organization as a terrorist organization on a global scale and carrying out terrorist acts in many countries of the world. It was as a result of this that citizens representing many countries of the world joined the ranks of this organization. One of the ISIL distinguishing features is that it is formed as a state based on a hierarchical basis, unlike other terrorist organizations.

With the civil war that began in 2011 to overthrow the ruling regime in Syria, ISIS has strengthened its position there, as a result of which a number of neighboring countries have acted as a threat to their security, in particular Turkey. Istanbul has been repeatedly bombed, as a result of which around 300 people lost their lives and more than 1300 people were killed. In response to these attacks, Turkey took part in joint operations with the US-led coalition, as well as in the framework of Turkey's cooperation with the Free Syrian Army in 2016, a very serious blow was dealt to ISIL as a result of the Euphrates Shield military operation.

Key Words: ISIL, Crisis, Syria, terror, organization, religion

Giriş

IŞİD bir örgüt olarak siyasi çatışma ve kaos ortamını kendi çıkarları ile çatışmak için kullanmaya çalışmakta ve Batılı devletlerin İslam'a karşı tavrı aldıklarını iddia ederek kendi otoritelerini yaratmaya çalışmaktadır. IŞİD'in temel amacı küresel ölçekte bir İslam Devleti kurmak ve kendisini Müslüman toplumların tek savunucusu ve lideri olarak sunarak tüm dünyada hakimiyetini sağlamaktır (Bulut, 2009: 45-48).

IŞİD, faaliyet gösterdiği Suriye'de ve genel olarak uluslararası alanda güvenlik sorununu gündeme getirmiştir. Suriye'deki olayların gelişim süreci değerlendirildiğinde, IŞİD'e karşı mücadelede askeri yöntemlerin kullanılması uygun görülse de bu yeterli değil. Bu nedenle ülkelerin DAİŞ'e karşı mücadelesinde farklı çözümler kullanılmalıdır (İyiat, 2019: 68).

1. İŞİD İdeolojisi

Ortadoğu'nun bir bölge olarak kültürel çeşitliliği, çok etnikli yapısı, çok sayıda din ve mezhep türünün varlığı burada sosyal ve siyasi istikrarın sağlanamamasına zemin hazırlamıştır. Orta Doğu'da nüfusun etnik kimliği açısından çeşitlilik belirgindir. Bunlar arasında baskın halklar Persler, Araplar ve Türklerdir. Kürtler, adı geçen uluslara kıyasla azınlıktadır. Ortadoğu'da dinsel ve ırksal çeşitlilik, petrol rezervleri, ekonomik sorunlar ve otoriter yönetim, bölgenin iç ve dış siyasi etkilere maruz kalmasında rol oynadı. Böylece Ortadoğu toplumları siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri alanda kaosa maruz kalmış, çatışma ve savaşlar yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir. Bunda bölgedeki dini çeşitliliğin de etkisi oldu. Üç samavi dinin ilk olarak Orta Doğu'da ortaya çıkması tesadüf değildir. Ayrıca bölgenin zengin doğal kaynaklara sahip olması, jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik özellikleri, dini çeşitliliğin tezahürü ise dünya ülkelerinin ilgisini çekmiştir. Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı siyasi çekişme ve savaş alanı haline gelmiştir (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 13).

İslam'ın doğuşunun ilk zamanlarında, 7. yüzyılda Hz. Alinin taraftarları sonradan ona karşı gelerek ondan ayrılmış, haricilik adlı hareketde birleşmiştir. Daha sonra bu hareketin yerini radikal bir Vahhabi aşırı görüş aldı. Bu görüş üyeleri diğer insanların dini düşüncelerini kabul etmeyip de kâfir görür ve öldürülmesini farz sayarlar. Anlaşılan aşırı fikirleri içeren bu dini akım, hoşgörüsüzlük ve nefret duygularını da içeren terör gruplarının temel inancı haline gelmiş ve tüm dünyada dine dayalı bir şeriat devleti kurmayı gerekli görmüştür (Bulut, 2009: 50).

İslam tarihinde haricilik hareketi ile başlayan söz konusu radikal dini ideolojinin özü, marjinalleştirilerek ve diğer dinleri ve düşünce tarzlarını kabul etmeyerek daha da keskinleşmiştir. İŞİD gibi terör örgütlerinin bu aşırılık yanlısı akımı ana kayaları olarak görmeleri tesadüf değil (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 29).

2. İŞİD'in Ortaya Çıkışı ve Yapısı

Hiçbir devlet tarafından tanınmayan İŞİD, büyük petrol rezervlerine sahip bölgelerde kurulduğu için yeterli mali kaynağa sahip bir terör örgütü olarak nitelendirilmektedir. Irak Savaşı'nın ilk

yıllarından itibaren ortaya çıkan terör örgütü, 2004 yılında "El Kaide"ye biat ettiğini ilan ederek terör örgütünün adını "Irak El Kaidesi" aldı. Örgütün kurucusu ve ilk emiri Ebu Musab el-Zerkavi, El Kaide lideri Usame Bin Ladin'in dikkatini çekti. Usame'nin daveti üzerine Zerkavi, Kandahar kentine gitti ve örgütün çabalarıyla El Kaide komutanlığından kendisine bir eğitim kampı kurması için mali yardım verildi. Kendisine verilen yardımla Zerkavi ilk olarak İran sınırına yakın Herat kampında "Tevhid ve Cihat" teşkilatını kurdu. 2000 yılında Zerkavi tarafından kurulan örgüt, ABD ordusunun Afganistan'ı işgal etmesinden sonra faaliyetlerini Irak'a genişletti. 2003 yılında ABD ordusunun Irak'ı işgal etmesinden sonra bölgede sınır kontrolü imkânsız hale gelmiş ve bu durum Irak'ta anarşi ve şiddete yatkın bir durum yaratmıştır. Durumu kullanarak ABD silahlı kuvvetlerine karşı mücadelesini sürdüren "Tevhid ve Cihad" Örgütü, 2004 yılında "Irak'ta El Kaide" adını aldı. 2006 yılında örgütün lideri Zerkavi'nin ABD askeri hava saldırısı sonucu öldürülmesinin ardından örgütün yeni lideri Ebu Eyyub El-Mısri oldu ve örgütün adı "Irak İslam Devleti" olarak değiştirildi. Daha sonra Ebu Ömer el-Bağdadi lider olarak atandı. 2007'den itibaren ABD askeri çabası sonucunda güç kaybetmeye başlayan örgüt, 2010 yılında El-Mısri ve Ömer El-Bağdadi'nin öldürülmesinin ardından Ebu Bekir el-Bağdadi lider olarak atandı. 2013 yılında ABD ordusunun Irak'tan çekilmesinin ardından IŞİD konumunu güçlendirmeye başladı. Bunun sonucunda 2014 yılında Ebu Bekir el-Bağdadi 29 Haziran'da halifelik ve İslam Devleti'nin kuruluşunu tüm dünyaya ilan etti (Ayhan, 2017: 207-214).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Analitik Destek ve Yaptırımlar İzleme Grubu'nun IŞİD'e ilişkin hazırladığı rapora göre IŞİD üç ana gruptan oluşuyor. Birincisi IŞİD'in ana yapısı sayılan yönetim kurulu. Bu kadro aslında Iraklılardan oluşuyor. 2010 yılından beri faaliyet gösteren kurulu Ebu Bekir el-Bağdadi bizzat denetliyor. Bağdadi'nin ardından ikinci grubu Iraklılar ve Suriyeliler oluşturuyor. Bu grup askeri ve idari işlerde aktifti. Üçüncü grup, sayı olarak çoğunluğu oluşturan 80'den fazla ülkeden yabancı terörist savaşıydı. IŞİD ayrıca yapısal olarak emirliklere ve alt konseylere ayrılmıştır. IŞİD, görünüşe göre devlet benzeri bir yönetim sistemi yarattı. Birleşmiş Milletler raporuna göre, IŞİD'in yönetim organı, IŞİD tarafından atanan valiler tarafından yönetilen sekiz ilden oluşuyor. Ayrıca, 2015 yılından itibaren söz konusu terör örgütü, kendisine katılan örgüt üyelerinin bulunduğu ülkelerde üslerini oluşturmuş ve

bunları illere ayırmıştır. Örneğin Mısır'da Sina eyaleti, Libya'da Barka, Trablus ve Fazzan eyaletleri, Cezayir eyaleti, Yemen ve Suudi Arabistan eyaleti, Afganistan ve Pakistan topraklarını kapsayan Horasan eyaleti, Nijerya'da Batı Afrika eyaleti, Çeçenya, Dağıstan, İnguşetya, Kabardey- Kafkasya'da Balkarya ve Karaçay-Balkar, Çerkes bölgelerinden oluşan Kafkasya Emirliği'nden söz edilebilir (İyiat, 2019: 70-73).

İŞİD, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Birleşik Krallık, Endonezya, Malezya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Türkiye, Avustralya ve bazı ülkeler tarafından terör örgütleri listesine eklendi. Örgütün lideri Bağdadi 29 Temmuz 2014'te yaptığı konuşmada dünyayı İslam'a inananlar ve kafirler olarak ikiye ayırmıştı. İŞİD'in temel amacı, İslam coğrafyasında Batı etkisini en aza indirerek tüm dünyada radikal Müslüman gruplar oluşturmak ve gayrimüslimleri topraklarından atmaktır. İŞİD bu doğrultuda propagandasını gerçekleştirmek için aktivistlerin etki altına aldığı bölgelerde hücreler oluşturmuştur. Görüldüğü gibi örgüt yeterince yapılanarak etkisini geniş bir alana yaymayı başarmıştır (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 35-37).

3. İŞİD'in Gücü ve Stratejisi

Toplumun farklı sınıf ve halklarından üyeler bu örgüte katıldı. Farklı alanlarda faaliyet gösterecekler de bu terör örgütü etrafında birleşmeye itildiler. Bilindiği üzere örgütte asgari eğitim düzeyine sahip kişiler veya Batı üniversitelerinde okuyan ve gelir düzeyine göre orta sınıfa mensup alt sınıftan kişiler görev almıştır. İŞİD'in faaliyetlerine Kanada, Norveç, Finlandiya, İtalya, İrlanda, İspanya, Hollanda gibi gelişmiş ülkelerden bireyler katıldı. Bu faktör, dünyanın farklı ülkelerinden kişilerin söz konusu terör örgütünün üye listesinde yer almadığını göstermektedir. Bunların yaklaşık 2.000'i Batılı. Ayrıca siyasi kriz döneminde 15 bin yabancı savaşçı Suriye'ye girdi. Ancak bunların ne kadarının İŞİD'in çıkarlarına hizmet ettiği net değil. Araştırmalar, İŞİD'deki yabancı savaşçıların sayısının örgütün toplam üyelerinin yaklaşık yüzde 30'unu oluşturduğunu gösteriyor. ABD liderliğindeki koalisyonun özel temsilcisi Breet McGurk, Aralık 2016'da Beyaz Saray'da yaptığı konuşmada örgütün 60.000'den fazla üyesi olduğunu söyledi. Çoğu Suriye ve Irak'ta yoğunlaşmış durumda. Buradaki siyasi istikrarsızlık sonucunda silah kaçakçılığının varlığı da

IŞİD'in amaçlarını gerçekleştirmesi için elverişli bir zemin oluşturmuştur (İyiat, 2019: 66-68).

2014 yılında IŞİD, Suriye'de Rakka ve Deyrizor'daki petrol sahalarını ele geçirdi. Irak'taki petrol sahalarına el koydu. Petrol kuyularına ve petrol rafinerilerine el konulması ve kontrolün yanı sıra zekât sadakası yoluyla üyelerden fon elde edilmesi de örgütün ekonomik kapasitelerinde bir artışa yol açtı.

IŞİD, şeriatı dayalı bir halifelik kurma stratejisi izliyor. Dini ritüelleri siyasi amaçlar için kullanan bir terör örgütüdür. Bu hedeflere ulaşmak için kısa, orta ve uzun vadeli stratejiler belirlemiştir. Kısa sürede Suriye ve Irak'ta yeni topraklar fethederek denetiminde bulunduğu bölgelerde varlığını sağlam temeller üzerine oturtmaya çalıştı. Özellikle Şii mezhebine mensup insanları öldürerek Sünnilerin desteğini kazanmaktı. Orta dönemde Irak ve Suriye'yi işgal ettikten sonra bölgede tam bir hakimiyet elde etmek, uzun vadede ise başta Ürdün ve Suudi Arabistan olmak üzere komşu Sünni ülkelere nüfuz etmekte. IŞİD korku ve dehşet yaratmak için toplumların üst düzey yetkililerine ve önemli şahsiyetlerine suikastler düzenlemeyi, direnme irade ve cesaretlerini kaybetmeyi amaçlamaktadır. Örgüt bir yandan çok vahşi eylemlerde bulunurken diğer yandan da işgal ettiği topraklarda halka sosyal yardımlarda bulunuyor. Bu sayede kontrol ettiği alanlarda halkın güvenini kazanmaya çalışır. Ayrıca kuruluş, amaçlarını gerçekleştirmek için bilgi teknolojilerini ve sosyal ağ kaynaklarını kullanır. IŞİD'in teknolojik gelişmelerdeki en son yenilikleri uygulaması sonucunda onbinlerce yabancı savaşçıyı saflarına katmayı başarması tesadüf değildir (Bulut, 2009: 54).

4. Suriye Krizi Üzerinde IŞİD Etkisi

Dikkat çeken noktalardan biri de bu terör örgütünün olduğu ülkelerdeki siyasi boşluk ve istikrarsızlıktır. IŞİD bu faktörü kullanarak konumunu sağlamlaştırdı ve halkın desteğini kazandı. Mevcut toplumlarda hüküm süren otoriter yönetim de rolünü oynamıştır. IŞİD'in bu stratejik hattı kullanması, Zerkavi'nin liderliğinin ilk zamanlarında kendini gösterdi. Böylece 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesinin ardından ortaya çıkan siyasi istikrarsızlıktan yararlanan Zerkavi, ABD'ye karşı taraftar toplamaya başlamış ve bunun sonucunda örgüt Irak'ta kendisine bir üs oluşturmayı başarmıştır (Güvenç, 2021: 362-365).

2011'de Suriye'de başlayan protestoların arka planında, farklı siyasi gruplar tarafından hükümeti devirme girişimleri yaşandı. Olayların ardından gelişen süreçte Suriye iç savaşa sürüklendi. Arap Baharı'nın da etkisiyle birçok ülkede otoriter rejimler yıkılsa da Suriye'de bunu başarmak mümkün olmadı. Ancak ülkede halk hareketinin de etkisiyle oluşan siyasi gerilim, IŞİD'in burada yerleşmesi için zemin oluşturdu. Özellikle muhaliflerin çoğunluğunun dini olarak IŞİD ile aynı Sünni mezhebe mensup olması söz konusu örgütün taraftar kazanmasında rol oynamıştır. Önce Irak'ta, ardından Suriye'de hızla farklı ülkelerden yabancı teröristler oluşturan örgüt, Türkiye'ye kadar olan sınır bölgelerine kadar geniş bir alanda konumunu güçlendirdi. Bu da Türkiye için ciddi güvenlik sorunları yarattı. Böylece Türkiye, IŞİD'in yanı sıra uzun süredir mücadele ettiği terör örgütü PKK'ya karşı da ikinci bir cephe açmak zorunda kaldı (Karakaya, 2019: 1-3).

2011'in ilk aylarında IŞİD, Esad'ı devirmek için kitlesel gösteriler ve siyasi çalkantılardan yararlanarak Suriye'de bazı bölgeleri ele geçirdi. Öte yandan Özgür Suriye Ordusu'nun Esad rejimine karşı yürüttüğü mücadele sonucunda siyasi gücün daha da zayıflamasına neden oldu. Özellikle Esad rejiminin bıraktığı siyasi boşluklardan yararlanan IŞİD, ideolojik zeminde konumunu güçlendirdi. Ancak olayların sonraki gelişmesinde Beşar Esad, İran'ın yardımıyla gücünü korumayı başardı ve IŞİD'e karşı mücadelede "masum" numarası yapmaya başladı. Sonuç olarak, eskiden sivilleri öldüren ve kimyasal silah kullanan Esad olumsuz bir imaj olarak arka plana gitmiş ve uluslararası toplumun tüm dikkati IŞİD'in etkisiz hale getirilmesine çevrilmişti. İran, Irak ve Suriye fikir birliğine vardılar ve Hizbullah ve Hamas'ın desteğiyle IŞİD'e karşı birleşik bir cephede yer aldılar (Özbilgeç, 2007). Sonraki süreçlerde, sınır güvenliğinin sağlanması ve IŞİD'in başlattığı çok sayıda terör eylemine maruz kalması, Türkiye'yi bu örgüte karşı askeri operasyonlar düzenlemeye sevk etmiştir. 2016 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Özgür Suriye Ordusu ile birlikte "Fırat Kalkanı" adı verilen askerî harekâtı gerçekleştirmiş ve IŞİD'e ciddi bir darbe indirmişti (Karakaya, 2019: 8-10).

5. IŞİD'in Amacı

Suriye ve Irak topraklarında ortaya çıkan terör örgütü, propaganda yöntemleriyle ideolojisini tüm dünyaya yaymayı

başarmıştır. Söz konusu örgütün Avrupa, Afrika ve Asya ülkelerinde terör saldırılarına neden olması küresel güvenlik sorununun aciliyetini artırmıştır. Örgütün temel ilkelerinden biri toplumda korku ve panik yaratmak, bu sayede uluslararası alanda ana güç olarak kendini göstermektir. Örgüt, gerçekleştirdikleri terör eylemlerini de bir din dersi olarak nitelendirmiş ve İslam'ın tüm dünyada yerleşmesi için bu tür eylemleri kutsallaştıran bir yaklaşım geliştirmiştir. Bir anlamda IŞİD'in gerçekleştirdiği vandalizm eylemleri, dünyadaki İslamofobik eğilimlerin güçlenmesine ve gelişmiş Batı toplumlarında İslam dininin itibarsızlaşmasına yol açmıştır. Örgütün nihai hedefi, Müslümanların tek savunucusu ve lideri olarak hareket etmek için küresel ölçekte bir İslam Devleti kurmaktır (Güvenç, 2021: 378-380).

Sonuç

Dinlerin ve mezheplerin farklılaştığı, kadim bir coğrafyaya ve tarihi mirasa sahip olan Ortadoğu bölgesi, elverişli konumu ve zengin yer altı kaynakları nedeniyle her zaman büyük güçlerin çıkarına olmuştur. Buradaki jeopolitik yapı ve dini çeşitlilik faktörü, tarihin belirli dönemlerinde insanların barış ve huzur içinde yaşamalarına engel oluşturmuştur. 2011 yılında Suriye'de yaşanan iç savaş ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle IŞİD terör örgütünün bu alandaki faaliyetlerini genişletmesi tam da bu faktörlerin bir sonucudur. Ne yazık ki IŞİD, barışın temel ilkelerinin aksine, bu dinin çarpıtılması ve insani normlara uymayan siyasi bir din-ideoloji oluşturulması yoluyla insanlık için tehlikeli bir terör örgütü haline gelmiştir.

2013 yılına kadar El Kaide bünyesinde faaliyet gösteren örgüt, 2014 yılında Irak İslam Devleti ve Levant'ı kurduğunu duyurdu. Finansal yetenekler açısından, organizasyonun geniş fırsatları vardı. Ayrıca onu diğer terör örgütlerinden ayıran en önemli özelliği sosyal profesyonelliği kullanmasıydı. Şimdiye kadar DAİŞ'e yönelik operasyonlar örgütün kabiliyetlerini zayıflatmış ve sınırlandırmış, ancak tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır. Örgüt ile mücadelenin ana yönü olarak, Suriye'de din-etnik ayrım gözetmeksizin insan hakları normlarına uygun tek bir uluslararası askeri koalisyon oluşturmak ve çeşitli siyasi adımlar atmak gerekmektedir. Öte yandan, IŞİD'in İslam'ın temel ilkesi olarak işaret ettiği, hiçbir ahlaki norma uymayan sapkın ideolojiyi zayıflatmak gerekiyor. İslam'la hiçbir ilgisi olmayan bu örgütün İslam'ı karaladığı gün gibi ortadadır. Bu açıdan bakıldığında terörle mücadelede

sorumluluğu sadece siyasetçilere ve kolluk kuvvetlerine yüklemek doğru olmayacaktır. Güvenlik alanının yanı sıra ideolojik düzeyde de çalışmalar yapılmalı ve İslam'ın gerçek özü insanların dikkatine sunulmalıdır.

Genel olarak dünyanın birçok ülkesi Suriye örneğinde iç savaş ve terörizm çerçevesinde siyasi çıkarlarını o ülkelerde güvence altına almak yerine demokratik ve barışçıl bir ortam oluşturmaya çalışmakta, bu da tüm dünyada refahın sağlanması anlamına gelmektedir. Terörle mücadelede hem dünya ülkeleri hem de bireyler güçlerini birleştirmelidir.

Kaynakça

- AYHAN, H. (2017). “Daeş, Suriye ve Türkiye”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergi*, 9 (34), s. 207-214.
- BULUT, H. İ. (2009). “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 11(11), s. 41-54.
- ERDOĞAN, Ş. ve Deligöz, E. (2015). “Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)” *Gücü ve Geleceği, Savunma Bilimleri Dergisi*, 14 (1), s. 5-37.
- İYİAT, B. (2019). “Orta Doğu'nun Kırmızı Jeopolitiği Bir Dini Terör Organizasyonu 4.4. Olarak DAEŞ”, *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler*, 1 (1), s. 63-79.
- KARAKAYA, İ. (2019). “Türkiye'nin İşid ile Mücadele Politikası”, *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38 (1), s. 1-10.
- GÜVENÇ, C. (2021). “Arap Baharı Öncesi ve Sonrasına Yönelik Türk Dış Politikası”, *Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen Örneği, Uluslar arası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(5), s. 354-381.
- ÖZBİLGEÇ, A. (2007). *Ortadoğu ve Şiiilik: Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde Şia Etkisi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

KISSA KİTABI ADLI ESERDE BİRLEŞİK FİİLLER

Özet

Çalışmamız aynı zamanda doktora tez konumuz olan Kıssa Kitabı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım) adlı eserdeki birleşik fiillerden oluşmaktadır. Bahse konu eserin adı, müellifi, yazılış tarihi ve metnin tamamı mevcut değildir. Eserin içeriği dinî kıssalardan oluştuğu için çalışmaya bu isimin verilmesi uygun görülmüştür. Her ne kadar yazılış tarihi bilinmese de dil özellikleri eserin Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olduğunu göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesinin en tipik ve yaygın özelliklerinden olan yuvarlaklaşma eserin genelinde görülmektedir. Ancak Kıssa Kitabı'nda yuvarlaklaşmanın farklı şekillerdeki örnekleri de mevcuttur. Yani eklerdeki düz ve yuvarlak dil özelliklerini bir arada görmek mümkündür. Eserde tespit edilen birleşik fiillerin tamamını çalışmamızda ele aldık. İncelediğimiz birleşik fiillerin çoğu günümüzde de kullanılmaktadır. Ama Kitap Irak-Erbil yöresinde yazıldığı için bazı sözcükler günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Fakat bu sözcüklerin çoğu günümüz Irak-Erbil bölgesinde hala kullanılmaktadır. Kitapta geçen birleşik fiiller “yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller, bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller (karışık fiiller), bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller (tasvir fiilleri), bir yanı isim bir yanı esas fiil olan birleşik fiiller” şeklinde dört başlık altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıssa Kitabı, Eski Anadolu Türkçesi, Birleşik Fiil, Karışık Fiil, Tasvir Fiili

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
e-ISSN: 2651-5180
CİLT 6 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2023

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

Zana Jahıl Bılal BİLAL

Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü,
Doktora Öğrencisi
zana_edebiyat@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-
0191-4448

**Gönderim Tarihi
Recieved**

22.06.2023

**Kabul Tarihi
Accepted**

27.07.2023

Atf

BİLAL, Zana Jahıl Bılal
(2023). “Kıssa Kitabı Adlı
Eserde Birleşik Fiiller”,
*Uluslararası Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*, (6/3),
115-147.

DOI:
10.59182/tudad.1277286

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

COMPOUND VERBS IN THE STORY BOOK ARTIFACT

Abstract

Our study also consists of compound verbs in the book named The Story Book (Examination - Text - Index - Facsimile), which is the subject of our doctoral thesis. The name, author, date of writing, and the entire text of the work in question are not available. Since the content of the work consists of religious stories, it was deemed appropriate to give this name to the work. Although the date of writing is unknown, the language features show that the work belongs to the Old Anatolian Turkish period. Rounding, which is one of the most typical and common features of Old Anatolian Turkish, is seen throughout the work. However, there are examples of rounding in different forms in the Story Book. In other words, it is possible to see the appendices' flat and round language features together. We have handled all of the compound verbs identified in the work in our study. Many of the compound verbs we reviewed are still used today. But since the book was written in the Iraq-Erbil region, some words are not used in today's Turkey Turkish. Yet most of these words are still used in today's Iraq-Erbil region. Compound verbs in the book are "compound verbs made with auxiliary verbs, one side adjective-verb and one side auxiliary verb (complex verbs), one side adverb-verb and one side verb (descriptive verbs), one side noun and one side main verb" that has been examined under four headings.

Key Words: The Story Book, Old Anatolian Turkish, Compound Verb, Complex Verb, Descriptive Verb.

Giriş

Kıssa Kitabı, Irak-Erbil İskân Mahallesi'nde bulunan El-Muhammediye Camii'nin kütüphanesindeki 122 numarada kayıtlıdır. Eser 272 varaktır. Fakat eksik varakları mevcuttur. Kitabın bazı sözcükleri kırmızı renk ile yazılmıştır. Eserin konu başlığı, yılı ve müellifi belli değildir. Yaptığımız araştırmalarda eser üzerinde daha önce bir akademik çalışma yapılmadığı görülmüştür. Eserde geçen bazı (gelecek zaman -IsAr, çokluk 1. şahıs -vUz, emir teklik 2. şahıs ve ilgi hali eklerinde nazal *n* yazımında *ng* kullanılması, yuvarlaklaşma gibi) dil özellikleri eserin Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olabileceğini düşündürmektedir.

Çalışmamızda "Kıssa Kitabı" adlı eserde geçen birleşik fiiller üzerinde durulacaktır. İncelediğimiz kitapta it-, eyle, kıl- ve ol-yardımcı fiilleriyle çok sayıda birleşik fiil kullanılmıştır. Birleşik fiiller üzerine birçok tanım yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*’ndeki tanımına göre Birleşik Eylem: “Bir yardımcı fiilin bir isme veya bir fiil şekline eklenmesiyle meydana gelen öbek. Ör. adam etmek, reddetmek, emreylemek, hesap eylemek, yok olmak, namaz kılmak, gelebilmek, yapıvermek, düşe- yazmak, süre gelmek, gidedurmak bakakalmak.” (1989: 42-43).

Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* adlı eserinde, birleşik fiilleri “Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur. Bu işlevlerinden dolayı birleşik fiiller, “*bir hareketi karşılayan birleşik fiiller*” ve “*bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller*” olmak üzere iki grupta incelenebilir.” (2010: 73).

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*’nde birleşik fiilleri şöyle açıklamaktadır: “Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir”. (2009: 386).

Vecihe Hatiboğlu’nun *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*’ndeki tanımına göre birleşik eylem: “Bir kelime ile anlam bakımından kaynaşıp kalıplaşan eylem: reddetmek, hissetmek, addetmek, kaybolmak, kaydolmak, emreylemek, gidivermek, bakakalmak, yapabilmek, düşeyazmak, ifade etmek, hitap etmek, icat etmek, rica eylemek, hasta olmak, yok olmak, gidecek olmak.” (1969: 20).

Zeynep Korkmaz göre “Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.” (2009: 150).

Ayrıca Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*’nde birleşik fiili, “İsim soylu bir kelimeyle *etmek, eylemek, olmak* yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü: *kabul etmek, yardım etmek, yarış etmek, hissetmek, emretmek, şükretmek, sağ olmak, yok olmak, alacak olmak, gitmiş olmak; açivermek, tutuvermek; anlatabilmek, yapabilmek; olagelmek, süregelmek; bakakalmak, şaşakalmak; bekleyi görmek; gezedurmak, didinip durmak vb.*” (1992: 27). Örneklerini vermiştir.

Birleşik fiillerin tanımı ve tasnifiyle ilgili görüşlere hem yabancı hem de Türk bazı araştırmacılarımız için bakınız:¹

¹ A. V. Gabain (1953), V. Hatiboğlu (1969), B. Göğüş (1962), F. R. Zeynalov (1986), A. B. Ercilasun (1984), T. N. Gencan (1979), F. K. Timurtaş (1977), T.

Bu terim için genellikle araştırmacılar, bileşik fiil (Dizdaroğlu, 1963: 30; Bilgegil, 1982: 280; Ediskun, 1999: 228), birleşik fiil (Banguoğlu, 1974: 310; Timurtaş, 1977: 140; Ercilasun, 1984: 45; Hacıeminoğlu, 1996: 176; Yiğitbaşı, 1999: 365-380; Gülensoy, 2000: 402- 403; Savran, 2001: 140; Özçelik, 2002: 820-824; Karabörk, 2006: 357; Akbaba, 2007: 92; Erkul, 2007: 11; Gabain, 2007: 109; Ergin, 2009: 386; Korkmaz 2009: 150; Kültürel, 2009: 25; Durmuş, 2010: 214; Karahan, 2010: 73; Köktekin, 2011: 135; Özçelik-Erten, 2011: 136; Berbercan, 2013: 88; Eckmann, 2013: 62; Güneri, 2013: 59; Karaağaç, 2013: 471; Şahin, 2015: 69; Bozkurt, 2017: 52), birleşik eylem (Hatiboğlu, 1972: 43; Şimşek, 1987: 60; Tekin, 2003: 98; Eker, 2016: 366), bileşik eylem (Gencan, 1979: 310; Atabay-Özel, 1976: 184; Hengirmen, 1999: 78), karmaşık fiil (Banguoğlu, 1974: 482; Korkmaz, 1992: 97), katmerli fiil (Deny, 2012: 437), fiil birleşmeleri (Gabain, 1953: 16; Mansuroğlu, 1958: 32), fiil öbeği (Delice, 2003: 24-28), fiillik (Özmen, 2001: 111-125) gibi adlandırmalar kullanılmıştır.

Kitapta geçen birleşik fiilleri “yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller, bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller (karmaşık fiiller), bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller (tasvir fiilleri), bir yanı isim bir yanı esas fiil olan birleşik fiiller” şeklinde dört başlık altında inceleyeceğiz.

1. Yardımcı Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller

Yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiil biçimi özellikle Arapça, Farsça ve az sayıda Türkçe kökenli sözcükleri fiilleştirmede kullanılan bir biçimdir. Eserimizde yardımcı fiil olarak kullanılan fiiller şunlardır: *it-*, *eyle-*, *kıl-*, *ol-*, *idin-*, *kılın-*, *olun-*.²

Banguoğlu (1974), N. Hacıeminoğlu (1991), N. Koç (1992), M. Karaörs (1993), Z. Turan (1996), G. Gülsevin (1997), Z. Korkmaz (1998), H. Ediskun (1999), H. Yiğitbaşı (1999), M. Hengirmen (1999), H. Şahin (2000), G. Sev (2001), H. Savran (2001), H. Şahin (2001), N. İlhan (2001), H. Savran (2002), H. İ. Delice (2003), M. Özmen (2007), M. Uğurlu (2007), D. Öztürk (2008), Ş. F. Güney (2008), A. Merhan (2009), B. Aktan (2009), B. A. Gökdağ (2009), D. Herkmen (2010), Ö. Ay (2011), S. Özçelik-M. Erten (2011), A. Özkan (2013), N. Demir (2013), T. Baydar (2013), N. Demir-E. Yılmaz (2014), S. Eker (2016), A. Büyükakkaş (2020).

² İncelediğimiz kitapta yardımcı fiillerle yapılan çok sayıda birleşik fiil olduğu için burada örneklerini vermeyi uygun görmedik. Buradaki birleşik fiillerin çoğu günümüzde de kullanılmaktadır.

1.1. it- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller

‘*aff* / ‘*afv* *it-* “affetmek”, *āgāz it-* “başlamak”, *āh it-* “feryat etmek, inlemek”, ‘*ahd it-* “yemin etmek, sözleşmek”, ‘*ahd ü kavl it-* “antlaşmak, sözleşmek”, ‘*ahd ü peymān it-* “sözleşmek, yemin etmek”, *ārāste it-* “sıralamak, tertip etmek”, ‘*arz it-* “arz etmek, sunmak”, *āzād it-* “serbest bırakmak, salıvermek”, ‘*azm it-* “yola çıkmak”, *baḥṣ it-* “bahsetmek”, *bār it-* “yüklemek”, *beyān it-* “bildirmek, anlatmak”, *bī‘at it-* “birinin egemenliğini tanımak, kabul etmek”, *cehd it-* “çabalamak, uğraşmak”, *cem‘ it-* “toplamak”, *ceng it-* “savaşmak, mücadele etmek”, *cerāḥat it-* “irinlenmek, cerahatlenmek”, *cevelān it-* “dolaşmak, gezip dolaşmak”, *cūṣ it-* “çoşmak”, *çāre it-* “çare bulmak”, *çat it-* “çat diye ses çıkarmak”, *dād u feryād it-* “şikâyet etmek, feryat etmek”, *da‘vā it-* “iddia etmek”, *da‘vet it-* “davet etmek, çağırmak”, *dār ü gīr it-* “savaşmak, mücadele etmek”, *dirāz it-* “uzatmak”, *du‘ā it-* “dua etmek”, *efgān it-* “feryat etmek, haykırmak”, *ekl it-* “yemek yemek”, *emir it-* “emretmek”, *esīr it-* “düşmanı ele geçirmek”, *fārḳ it-* “ayırt etmek”, *feh̄m it-* “anlamak, idrak etmek”, *feryād it-* “yüksek sesle haykırmak”, *feryād u fiḡān it-* “yüksek sesle bağırp haykırmak”, *feth̄ it-* “fethetmek”, *fiḡān it-* “bağırarak ağlamak, inlemek”, *fikr it-* “düşünmek”, *gālebe it-* “bastırmak, üstün gelmek”, *gāret it-* “yağma etmek, yağmalamak”, *gārḳ it-* “batırmak, boğmak”, *gāvḡā it-* “kavga etmek”, *gāzab it-* “öfkelenmek”, *giriftār it-* “düşürmek, uğratmak”, *güstāh̄l̄h̄ it-* “küstahlık etmek”, *ḡaber-dār it-* “haber vermek, bildirmek”, *ḡac it-* “hacca gitmek”, *ḡakk it-* “hakk etmek, yazı ve şekilleri kazıyarak silmek”, *ḡalāṣ it-* “kurtarmak”, *ḡamiyyet it-* “milli onur ve haysiyet çabasını göstermek”, *ḡamle it-* “atılmak, saldırmak”, *ḡarāb it-* “harap duruma getirmek”, *ḡarc it-* “harcamak”, *ḡāṣıl it-* “ortaya çıkarmak”, *helāk it-* “öldürmek, ortadan kaldırmak”, *ḡıṣm it-* “öfkelenmek, kızmak”, *hicret it-* “göç etmek”, *ḡidmet it-* “hizmet etmek”, *ḡile it-* “hile yapmak, aldatmak”, *ḡitāb it-* “seslenmek, söz yöneltmek”, *ḡoṣ it-* “iyi yapmak”, *ḡurd it-* “parçalamak, kırmak”, *ḡük̄m it-* “hükmetmek”, *ḡürmet it-* “saymak, saygı göstermek”, *ılgār it-* “ılgarlamak”, *‘ibādet it-* “bir dinin buyruklarını yerine getirmek”, *ıkrār it-* “açıkça söylemek, kabul etmek”, *‘ilām it-* “bildirmek”, *iltifāt it-* “iltifat etmek”, *‘ināyet it-* “iyilik ve yardım etmek”, *intikām it-* “öç almak”, *īsār it-* “dökmek, saçmak”, *istiḡfār it-* “tövbe etmek”, *‘iṣret it-* “içki içmek”, *iṣ it-* “fenalık yapmak, iş yapmak”, *‘itiḡād it-* “inanmak”, *ittifāḳ it-*

“anlaşmak, uyuşmak”, *‘izzet it-* “hürmet etmek, saygı göstermek”, *ķabūl it-* “kabul etmek”, *ķarār it-* “karar vermek”, *ķavl it-* “sözleşmek, anlaşmak”, *ķīl ũ ķāl it-* “dedikodu etmek”, *ķulluķ it-* “kul olmak”, *ķurbān it-* “kurban kesmek”, *lūtf it-* “lütfetmek”, *maķrūm it-* “yoksun bırakmak”, *ma‘lūm it-* “belli etmek”, *meded it-* “yardım etmek”, *medķ it-* “methetmek”, *melūl it-* “üzüntü vermek”, *men‘ it-* “menetmek”, *menşūķ it-* “hükümsüz bırakılmak”, *meşgūl it-* “meşgul etmek”, *meşveret it-* “danışmak”, *muķālefet it-* “karşı çıkmak”, *muşāķabet it-* “konuşmak, sohbet etmek”, *muvāfaķat it-* “uygun görmek, kabul etmek”, *mücādele it-* “uğraşmak, savaşmak”, *mūheyyā it-* “hazır etmek”, *mūnācāt it-* “Allah’a yalvarıp yakarmak”, *mūsahķir it-* “emir ve hükmü altına almak, ele geçirmek”, *mūteķayyir it-* “şaşırmak, hayrete düşmek”, *naķş it-* “nakşetmek, işlemek”, *nāliş it-* “inlemek, feryat etmek”, *naķar it-* “bakmak”, *nidā it-* “seslenmek, çağırma”, *niyāz it-* “yalvarmak, dua etmek”, *nūş it-* “içmek”, *pāre pāre it-* “parça parça etmek”, *perākende it-* “perişan etmek, dağıtmak”, *peydā it-* “ortaya çıkarmak, oluşturma”, *pinhān it-* “saklamak, gizlemek”, *rağbet it-* “istemek, beğenmek”, *raķm it-* “korumak, acıma”, *raķmet it-* “merhamet etmek, yarlıgama”, *rāzī it-* “razı etmek, kabul ettirmek”, *redd it-* “reddetmek”, *ref‘ it-* “ortadan kaldırmak, gidermek”, *ri‘āyet it-* “uymak”, *rivāyet it-* “anlatma, söyleme”, *rūşen it-* “aydınlanma”, *şabr it-* “sabretmek”, *sa‘y it-* “çalışma, emek verme”, *savaş it-* “savaşma”, *secde it-* “secde etme”, *selām it-* “uzakta olan birine selâmını bildirme”, *seng-sār it-* “taşlama suretiyle öldürme, taşa tutma”, *serdār it-* “kumandanlık yapma, başkumandanlık yapma”, *ser-nigūn it-* “baş aşığa etme, tepetakla etme”, *sifāriş it-* “sipariş etme”, *sitem it-* “sitem etme”, *suāl it-* “sorma”, *şulķ it-* “barışma, uzlaşma”, *şeb-ķūn it-* “gece baskını yapma”, *şefā‘at it-* “şefaata etme”, *şehīd it-* “amacı uğrunda savaşan birini öldürme”, *şerķ it-* “şerh etme, açımama”, *şikār it-* “avlama”, *şikāyet it-* “şikayeta etme”, *şükr it-* “şükretme”, *ta‘accūb it-* “taaccūp etme, hayrete düşme”, *taķsīn it-* “beğenme, takdir etme”, *taķşīrlik it-* “kusurda bulunma, eksik yapma”, *ķaleb it-* “talep etme”, *ķama‘ it-* “tamah etme”, *ķamām it-* “tamamlama”, *ķanışık it-* “istişare etme”, *ķār-mār it-* “tarumar etme, dağıtmama”, *ķavāf it-* “tavaf etme”, *ķazarru‘ it-* “yalvarma, yakarma”, *ķecāvūz it-* “aşma, geçme”, *ķecrūbe it-* “deneme, sınamama”, *ķedārik it-* “tedarika etme”, *ķekbīr ve ķehlīl it-* “Allahueķber` sözü ile başlayan dua ve kelime-i tevhīdi, `lā ilāhe illallah` sözünü tekrarlama”, *ķemāşā it-*

“seyretmek, bakmak”, *terekküb it-* “terekküp etmek, birkaç şeyden oluşmak”, *terk it-* “terk etmek”, *tesbîh it-* “tespih etmek, devamlı söylemek”, *tesbîh ve tehlil it-* “tespih ve kelime-i tevhîdi, “lâ ilâhe illallah” sözünü tekrarlamak”, *tevbe it-* “tövbe etmek”, *tevekkül it-* “tevekkül etmek”, *ticâret it-* “ticaret yapmak”, *urûc it-* “yukarı çıkmak, yükselmek”, *vaşiyet it-* “vasiyet etmek”, *vedâc it-* “veda etmek, vedalaşmak”, *yarağ / yarağ it-* “hazırlanmak, silahlanmak”, *yardum / yardım it-* “yardım etmek”, *zaḥmet it-* “zahmet etmek, çaba harcamak”, *zâr it-* “ağlamak”, *zârilik it-* “ağlayıp sızlamak”, *zevḳ it-* “eğlenmek”, *zînet it-* “süslemek”, *ziyân it-* “ziyan etmek, zarara uğratmak”, *ziyâret it-* “ziyaret etmek, bir yeri görmeye gitmek”, *zulm it-* “zulmetmek, eziyet etmek”.

Sadece it- fiiliyle yapılan birleşik fiiller:

‘*ahd it-*, ‘*ahd ü ḳavl it-*, ‘*azm it-*, ‘*ârâste it-*, ‘*bâr it-*, ‘*cerâhat it-*, ‘*cevelân it-*, ‘*cüş it-*, ‘*çat it-*, ‘*dâd u feryâd it-*, ‘*da‘vâ it-*, ‘*dirâz it-*, ‘*efgân it-*, ‘*eḳl it-*, ‘*farḳ it-*, ‘*fehḿ it-*, ‘*feryâd it-*, ‘*feryâd u fiğân it-*, ‘*feth it-*, ‘*gâret it-*, ‘*ğarḳ it-*, ‘*ğavğa it-*, ‘*ğâzab it-*, ‘*giriftâr it-*, ‘*ḥakk it-*, ‘*ḥarc it-*, ‘*hicret it-*, ‘*ḥidmet it-*, ‘*ḥitâb it-*, ‘*ḥoş it-*, ‘*ḥurd it-*, ‘*ılgâr it-*, ‘*iltifât it-*, ‘*intiḳâm it-*, ‘*îşâr it-*, ‘*işret it-*, ‘*i‘tiḳâd it-*, ‘*izzet it-*, ‘*ḳil ü ḳâl it-*, ‘*ma‘lûm it-*, ‘*melûl it-*, ‘*menşûḥ it-*, ‘*meşğûl it-*, ‘*muḥâlefet it-*, ‘*muşâḥabet it-*, ‘*muvâfaḳat it-*, ‘*mücâdele it-*, ‘*münâcât it-*, ‘*müşahḥar it-*, ‘*naḳş it-*, ‘*nüş it-*, ‘*peydâ it-*, ‘*rağbet it-*, ‘*râzî it-*, ‘*ri‘âyet it-*, ‘*rüşen it-*, ‘*savaş it-*, ‘*sa‘y it-*, ‘*seng-sâr it-*, ‘*serdâr it-*, ‘*ser-nigûn it-*, ‘*sitem it-*, ‘*şeb-ḥûn it-*, ‘*şefâ‘at it-*, ‘*şikâr it-*, ‘*taḳşîr it-*, ‘*taḳşîrlik it-*, ‘*ṭama‘ it-*, ‘*ṭanişuḳ it-*, ‘*taḳarru‘ it-*, ‘*tecâvûz it-*, ‘*tecrûbe it-*, ‘*tekbîr ve tehlîl it-*, ‘*terekküb it-*, ‘*tesbîh it-*, ‘*tesbîh ve tehlîl it-*, ‘*tevekkül it-*, ‘*ticâret it-*, ‘*yarağ / yarağ it-*, ‘*zaḥmet it-*, ‘*zevḳ it-*, ‘*zînet it-*, ‘*ziyân it-*, ‘*zulm it-*.

1.2. eyle- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller

‘*aff / ‘afv eyle-* “affeylemek”, ‘*âgâh eyle-* “haberdar etmek, haberli kılmak”, ‘*âğâz eyle-* “başlamak”, ‘*âh eyle-* “feryat etmek, inlemek”, ‘*ârâm eyle-* “durmak, dinlenmek”, ‘*arż eyle-* “sunmak, takdim etmek”, ‘*âsâyiş eyle-* “rahat etmek, huzur bulmak”, ‘*azâ eyle-* “baş sağlığı dilemek”, ‘*âzâd / âzâd eyle-* “azat eylemek, serbest bırakmak”, ‘*azîm eyle-* “büyük (savaş) yapmak”, ‘*azl eyle-* “işinden çıkarmak”, ‘*baḥş eyle-* “bahsetmek”, ‘*baḥş eyle-* “bahsetmek”, ‘*beyân eyle-* “açıklamak, anlatmak”, ‘*bî‘at eyle-* “biat etmek”, ‘*bir eyle-* “birleştirmek”, ‘*cehd eyle-* “cehdetmek, çalışıp çabalamak”, ‘*cem‘ eyle-* “toplamak, bir araya getirmek”, ‘*ceng eyle-* “savaşmak, mücadele

etmek”, *cevāb eyle-* “cevaplamak, yanıtlamak”, *çāre eyle-* “çare bulmak”, *çav eyle-* “ses etmek, seslenmek”, *da‘vet eyle-* “davet etmek”, *dār ü gır eyle-* “savaşmak, mücadele etmek”, *defn eyle-* “defnetmek”, *du‘ā eyle-* “dua etmek, Allah’a yalvarmak”, *du‘ā ve şenālar eyle-* “dua ve övmek”, *emir eyle-* “emreylemek, emretmek”, *esir eyle-* “esir etmek”, *eyle eyle-* “öyle yapmak”, *fiğān eyle-* “figan etmek, feryat etmek”, *fıkr eyle-* “düşünmek”, *galebe eyle-* “bastırmak”, *gālib eyle-* “galip gelmek, yenmek”, *güstāhlık eyle-* “küstahlık etmek”, *haber-dār eyle-* “haberdar etmek, bildirmek”, *hac eyle-* “haccetmek”, *hacil eyle-* “utandırmak, mahcup etmek”, *halāş eyle-* “kurtarmak”, *hamle eyle-* “saldırmak, hücum etmek”, *harāb eyle-* “harap duruma getirmek, yıkmak”, *hāşıl eyle-* “elde etmek, edinmek”, *havāle eyle-* “yollamak, göndermek”, *helāk eyle-* “yok etmek, öldürmek”, *hesāb eyle-* “saymak, hesaplamak”, *hışm eyle-* “öfkelenmek, kızmak”, *hikāyet eyle-* “hikāye etmek, anlatmak”, *hile eyle-* “hile yapmak, aldatmak”, *himmet eyle-* “himmet etmek, yardım etmek”, *hücüm eyle-* “saldırmak”, *hürmet eyle-* “saymak, saygı göstermek”, *itāb eyle-* “itap etmek, paylamak”, *ibādet eyle-* “ibadet etmek”, *ibrām eyle-* “ısrar etmek, zorlamak”, *ihsān eyle-* “ihsan etmek, bağışlamak”, *ıkrār eyle-* “ıkrar etmek, kabul etmek”, *i‘lām eyle-* “bildirmek”, *ināyet eyle-* “lütfetmek, kayırmak”, *istiğfār eyle-* “tövbe etmek”, *iş eyle-* “iş yapmak, fenalık yapmak”, *işāret eyle-* “işaret etmek”, *ittifāk eyle-* “ittifak etmek, anlaşmak”, *izhār eyle-* “meydana çıkarmak”, *izzet eyle-* “büyüklük göstermek, hürmet etmek”, *ķabūl eyle-* “kabul etmek”, *ķarār eyle-* “1. karar vermek; 2. durmak”, *ķaşşd / ķaşd eyle-* “kastetmek”, *keleci eyle-* “söz etmek, lakırtı etmek”, *ķulavuz eyle-* “kılavuzlamak, kılavuzluk etmek”, *ķulluķ eyle-* “kulluk etmek, kul olmak”, *lāle-gūn eyle-* “lāle renginde yapmak (yeri kanla kıpkırmızı yapmak)”, *lūtf eyle-* “lütfeylemek, lütfetmek”, *ma‘mūr eyle-* “güzelleştirmek, neşelendirmek”, *meded eyle-* “yardım etmek”, *medh eyle-* “methetmek, övmek”, *men‘ eyle-* “menetmek, engellemek”, *merħamet eyle-* “merhamet etmek, acımak”, *meşveret eyle-* “meşveret etmek, fikir alış verişinde bulunmak”, *miğrār eyle-* “yerleşmek, kalmak”, *muşallā eyle-* “açıkta namaz kılmak için namaz yeri yapmak”, *müheyyā eyle-* “hazırlamak”, *münādī eyle-* “bir haberi yüksek sesle duyurmak, seslenmek”, *münevver eyle-* “aydınlanmak”, *müyesser eyle-* “nasip etmek”, *nālīş eyle-* “inlemek, feryat etmek”, *naşīhat eyle-* “nasihat etmek, öğüt vermek”, *nāz eyle-* “naz etmek, nazlanmak”, *nazar eyle-* “bakmak”,

nidā eyle- “seslenmek, çağırmak”, *niyāz eyle-* “yalvarmak, dua etmek”, *nūr eyle-* “aydınlatmak”, *pāk eyle-* “temizlemek”, *pāre pāre eyle-* “parça parça etmek”, *pinhān eyle-* “saklamak, gizlemek”, *rahm eyle-* “acımak, esirgemek”, *rahmet eyle-* “yarlıgamak, merhamet etmek”, *red eyle-* “reddetmek”, *ricā eyle-* “rica etmek, dilemek”, *rivāyet eyle-* “nakletmek, anlatmak”, *rūsvā eyle-* / *rūsvāy eyle-* “rezil etmek, rezil kepaze etmek”, *şabr eyle-* “sabretmek”, *şafā eyle-* “rahatlamak, sakinleşmek”, *sākin eyle-* “sakinleşmek, yatışmak”, *şalā eyle-* “sela okumak, çağırmak”, *secde eyle-* “secde etmek, secdeye kapanmak”, *selām eyle-* “selam etmek”, *seyr eyle-* “seyreylemek, seyretmek”, *sifāriş eyle-* “sipariş etmek”, *sihr eyle-* “büyü yapmak”, *suāl eyle-* “sormak”, *şulh eyle-* “barışmak”, *şehid eyle-* “amacı uğrunda savaşıp birini öldürmek”, *şerh eyle-* “şerh etmek, açıklamak”, *şikāyet eyle-* “şikayet etmek”, *şükr eyle-* “şükreylemek, şükretmek”, *ta‘accüb eyle-* “taaccüb etmek, hayrette kalmak”, *tālān eyle-* “talan etmek, yağmalamak”, *ṭaleb eyle-* “talep eylemek, istemek”, *tamām eyle-* “tamamlamak”, *ṭanişık eyle-* “istişare etmek, danışmak”, *tār-mār eyle-* “tarumar etmek, dağıtmak”, *ṭavāf eyle-* “tavaf etmek”, *tazarru‘ eyle-* “yalvarmak, yakarmak”, *tedārik eyle-* “tedarik etmek, sağlamak”, *temāşā eyle-* “temaşa etmek, seyretmek”, *terk eyle-* “terk etmek”, *tesellī eyle-* “avutmak”, *tevbe eyle-* “tövbe etmek”, *‘urūc eyle-* “yükselmek, ağmak”, *vāşıl eyle-* “göndermek, yollamak”, *va‘z eyle-* “dinî öğütte bulunmak, vaaz vermek”, *vedā‘ eyle-* “veda etmek, vedalaşmak”, *yād eyle-* “anmak, hatırlamak”, *yardum / yardım eyle-* “yardım etmek”, *yoğdan var eyle-* “yaratmak, ortaya çıkarmak”, *zār eyle-* “ağlamak”, *zārılık eyle-* “ağlayıp sızlamak”, *zebūn eyle-* “güçsüz bırakmak, karşı koyamaz duruma getirmek”, *ziyāret eyle-* “ziyaret etmek”.

Hem *it-* hem *eyle-* yardımcı fiilleriyle kullanılabilen eş değer birleşik fiiller:

āzād it-/eyle-, *baḥş it-/eyle-*, *bī‘at it-/eyle-*, *cehd it-/eyle-*, *cem‘ it-/eyle-*, *ceng it-/eyle-*, *çāre it-/eyle-*, *dār ü gir it-/eyle-*, *‘ahd ü qarār it-/eyle-*, *‘azīm it-/eyle-*, *‘ibādet it-/eyle-*, *emir it-/eyle-*, *‘urūc it-/eyle-*, *eyle it-/eyle-*, *figān it-/eyle-*, *fikr it-/eyle-*, *gālebe it-/eyle-*, *güstāhlıḥ it-/eyle-*, *i‘lām it-/eyle-*, *istiğfār it-/eyle-*, *iş it-/eyle-*, *ittifāḳ it-/eyle-*, *meded it-/eyle-*, *medḥ it-/eyle-*, *men‘ it-/eyle-*, *meşveret it-/eyle-*, *nālīş it-/eyle-*, *nice it-/eyle-*, *niyāz it-/eyle-*, *ḥāşıl it-/eyle-*, *ḥaber-dār it-/eyle-*, *ḥalāş it-/eyle-*, *ḥarāb it-/eyle-*, *ḥışm it-/eyle-*, *ḥile it-/eyle-*, *ḥürmet it-/eyle-*, *pinhān it-/eyle-*, *rahm it-/eyle-*, *redd it-/eyle-*, *rivāyet*

it-/eyle-, sıfāriş it-/eyle-, suāl it-/eyle-, şehīd it-/eyle-, şikāyet it-/eyle-, ta‘accüb it-/eyle-, tamām it-/eyle-, tār-mār it-/eyle-, tedārik it-/eyle-, terk it-/eyle-, taleb it-/eyle-, tanışık it-/eyle-, tavāf it-/tavāf eyle-, kulluḡ it-/eyle-, ḡurbān it-/eyle-, vedā‘ it-/vedā‘ eyle-, yardım (yardum) it-/eyle-, ziyāret it-/eyle-.

Sadece eyle- fiiliyle yapılan birleşik fiiller:

āḡāh eyle-, ārām eyle-, āsāyiş eyle-, āzād eyle-, ‘azl eyle-, baḡş eyle-, bir eyle-, cevāb eyle-, çav eyle-, defn eyle-, ḡacīl eyle-, ḡesāb eyle-, ḡikāyet eyle-, ‘itāb eyle-, ‘izzet eyle-, ḡālib eyle-, ḡimmet eyle-, ḡücüm eyle-, ibrām eyle-, iḡşān eyle-, iḡşāret eyle-, iḡzhār eyle-, ḡaşş / ḡaşş eyle-, kelecı eyle-, ḡulavuz eyle-, lāle-ḡün eyle-, ma‘mūr eyle-, merḡamet eyle-, miḡrār eyle-, muşallā eyle-, mūnevver eyle-, müyesser eyle-, naşīḡat eyle-, nāz eyle-, ne-yār eyle-, nūr eyle-, pāk eyle-, ricā eyle-, rüsvā / rüsvāy eyle-, şafā eyle-, sākın eyle-, seyr eyle-, siḡr eyle-, tālān eyle-, tavāf eyle-, tazarru‘ eyle-, teşellī eyle-, var eyle-, vāşıl eyle-, va‘z eyle-, yād eyle-, yoḡdan var eyle-, zūr eyle-.

1.3. **ḡıl-** Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller

‘afv ḡıl- “affetmek, affeylemek”, *āḡāz ḡıl-* “başlamak”, *āh ḡıl-* “feryat etmek, inlemek”, *‘ahd ü peymān ḡıl-* “sözleşmek, yemin etmek”, *‘arz ḡıl-* “arz etmek, sunmak”, *āsān ḡıl-* “kolaylaştırmak”, *‘azā ḡıl-* “baş sağlığı dilemek”, *beyān ḡıl-* “bildirmek, söylemek”, *da‘vet ḡıl-* “davet etmek”, *du‘ā ḡıl-* “dua etmek, Allah’a yalvarmak”, *du‘ā ve şenālar ḡıl-* “dua ve methetmek”, *esīr ḡıl-* “esir etmek, düşmanı ele geçirmek”, *fāzl ḡıl-* “lüftetmek, iyilik etmek”, *ḡazā ḡıl-* “din uğruna savaşmak”, *ḡulüvv ḡıl-* “saldırmak, hücum etmek”, *ḡac ḡıl-* “hacca gitmek”, *ḡamīde ḡıl-* “eḡrilmek, bükülmek”, *ḡamiyyet ḡıl-* “millî şerefini ve haysiyetini koruma gayreti göstermek”, *ḡamle ḡıl-* “atılmak, saldırmak”, *ḡarām ḡıl-* “haram etmek”, *ḡavāle ḡıl-* “havale etmek, göndermek”, *helāk ḡıl-* “helak etmek, öldürmek”, *ḡükm ḡıl-* “hükmetmek”, *iḡrār ḡıl-* “ikrar etmek, kabul etmek”, *‘ināyet ḡıl-* “inayet etmek, iyilik ve yardım etmek”, *ḡabūl ḡıl-* “kabul etmek, kabul eylemek”, *kār ḡılma-* “fayda etmemek, etkisi olmamak”, *ḡarār ḡıl-* “dönüp dolaşıp bir yerde durmak”, *ḡazā / ḡazā ḡıl-* “kaza etmek”, *kerem ḡıl-* “lütufla muamelede bulunmak, lüftetmek”, *lüḡf ḡıl-* “lüftetmek, lüfteylemek”, *maḡrūm ḡıl-* “mahrum etmek”, *mūheyyā ḡıl-* “hazırlamak”, *mūnādī ḡıl-* “bir haberi yüksek sesle duyurmak”, *müzeyyen ḡıl-* “süslenmek, bezenmek”, *namāz ḡıl-* “namaz kılmak”, *nazar ḡıl-* “bakmak, bakışmak”, *nıdā ḡıl-* “seslenmek, çağırmaq”, *pāre*

pāre kı1- “parça parça etmek, parçalamak”, *perākende kı1-* “perişan etmek, dağıtmak”, *rahmet kı1-* “merhamet etmek, acımak”, *ref^c kı1-* “gidermek, kaldırmak”, *revā kı1-* “reva görmek”, *rūz-i kı1-* “gün eylemek, gün geçirmek”, *şabr kı1-* “sabretmek, sabreylemek”, *şalā kı1-* “sela okumak, sela vermek”, *secde kı1-* “secde etmek”, *seferī kı1-* “dinen yolcu kabul edilen, bu sebeple kendisine dört rekâtlı farz namazları iki rekât kılmak”, *sehv kı1-* “hata etmek, yanlışlık yapmak”, *selām kı1-* “selam etmek”, *senā eyle-* “övmek, methetmek”, *şakḳ kı1-* “parçalamak, yarmak”, *şerḥ kı1-* “şerh etmek, açıklamak”, *şermende kı1-* “utanılacak bir iş yapmak, mahcup duruma düşmek”, *şükr kı1-* “şükretmek, şükreylemek”, *taḥsîn kı1-* “beğenmek, takdir etmek”, *taḳrîr kı1-* “anlatmak, ifade etmek”, *ṭapu kı1-* “itaat etmek, boyun eğmek”, *teferrüç kı1-* “gezinti yapmak”, *teklif kı1-* “teklif etmek, önermek”, *tekye kı1-* “dayanmak, güvenmek”, *temāşā kı1-* “seyretmek, bakmak”, *tevbe kı1-* “tövbe etmek”, *vaşiyyet kı1-* “vasiyet etmek”, *yarı kı1-* “yardım etmek, yardımcı olmak”, *zār kı1-* “ağlamak, inlemek”, *zârilik kı1-* “ağlayıp sızlamak”, *zârî kı1-* “ağlamak”, *zebūn kı1-* “aciz duruma getirmek”, *zinā kı1-* “zina etmek”.

İt-, eyle- ve kı1- yardımcı fiilleriyle kullanılabilen eş değer birleşik fiiller:

‘afv it-/eyle-/kı1-, *āgāz it-/eyle-/kı1-*, *āh it-/eyle-/kı1-*, *beyān it-/eyle-/kı1-*, *da‘vet it-/eyle-/kı1-*, *du‘ā it-/eyle-/kı1-*, *‘arz it-/eyle-/kı1-*, *‘ināyet it-/eyle-/kı1-*, *esîr it-/eyle-/kı1-*, *helāk it-/eyle-/kı1-*, *ikrār it-/eyle-/kı1-*, *ḳarār it-/eyle-/kı1-*, *lūtf it-/eyle-/kı1-*, *naẓar it-/eyle-/kı1-*, *nidā it-/eyle-/kı1-*, *ḥac it-/eyle-/kı1-*, *ḥamle it-/eyle-/kı1-*, *pāre pāre it-/eyle-/kı1-*, *rahmet it-/eyle-/kı1-*, *şabr it-/eyle-/kı1-*, *secde it-/eyle-/kı1-*, *selām it-/eyle-/kı1-*, *şerḥ it-/eyle-/kı1-*, *şükr it-/eyle-/kı1-*, *temāşā it-/eyle-/kı1-*, *tevbe it-/eyle-/kı1-*, *ḳabūl it-/eyle-/kı1-*, *zār it-/eyle-/kı1-*, *zârilik it-/eyle-/kı1-*.

Hem eyle- hem kı1- yardımcı fiilleriyle yapılan eş değer birleşik fiiller:

şalā eyle-/kı1-, *du‘ā ve senālar eyle-/kı1-*, *‘azā eyle-/kı1-*, *münādī eyle-/kı1-*, *ḥavāle eyle-/kı1-*, *zebūn eyle-/kı1-*.

Hem it- hem kı1- yardımcı fiilleriyle yapılan eş değer birleşik fiiller:

‘ahd ü peymān it-/kı1-, *maḥrūm it-/kı1-*, *müheyyā it-/kı1-*, *ḥamiyyet it-/kı1-*, *ḥükm it-/kı1-*, *perākende it-/kı1-*, *ref^c it-/kı1-*, *taḥsîn it-/kı1-*, *vaşiyyet it-/kı1-*.

Hem it- hem eyle- yardımcı fiilleriyle yapılan eş değer birleşik fiiller:

‘*aff it-/eyle-*, ‘*şulh it-/eyle-*.

Sadece *ķıl-* fiiliyle yapılan birleşik fiiller:

āsān ķıl-, *fażıl ķıl-*, *ġazā ķıl-*, *ġulüvv ķıl-*, *ħamīde ķıl-*, *ħarām ķıl-*, *kār ķıl-*, *ķazā / ķazā ķıl-*, *kerem ķıl-*, *müzeyyen ķıl-*, *namāz ķıl-*, *revā ķıl-*, *rüz-i ķıl-*, *seferī ķıl-*, *sehv ķıl-*, *şakķ ķıl-*, *şermende ķıl-*, *taķrīr ķıl-*, *tapu ķıl-*, *teferrüc ķıl-*, *teklif ķıl-*, *tekye ķıl-*, *yarı ķıl-*, *zārī ķıl-*, *zinā ķıl-*.

1.4. ol- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller

‘*āciz ol-* “1. zayıf (kimse) olmak; 2. elinden iş gelmez (kimse) olmak”, *āġāh ol-* “haberdar olmak, öğrenmek”, *āġāz ol-* “başlamak”, ‘*ahd ü peymān ol-* “antlaşmak, sözleşmek”, *āsān ol-* “kolay olmak, kolaylaşmak”, *āzād ol-* “azat olmak, serbest kalmak”, ‘*āşī ol-* “baş kaldırmak”, ‘*ataş ol-* “susamak”, ‘*ayān ol-* “belli olmak”, ‘*azāb ol-* “azap olmak”, *barışık ol-* “sevecen ve hoşgörülü davranmak”, *baş ol-* “baş olmak, öncü olmak”, *becidd ol-* “ciddi olmak”, *bī-ħuzūr ol-* “husursuz olmak”, *bī-ťākāt ol-* “takatsiz olmak, güçsüz olmak”, *bünyād ol-* “inşa edilmek, kurulmak”, *cem‘ ol-* “toplanmak, bir araya gelmek”, *ceng ü cedel ol-* “savaşmak”, *çāre ol-* “çare olmak”, *danġ ħayrān ol-* “hayran kalmak, çok beġenmek”, *dār ü ġir ol-* “savaşmak, mücadele etmek”, *dāstān ol-* “destan olmak”, *dost ol-* “dost olmak, yakınlık kurmak”, *dūr ol-* “uzaklaşmak”, *dürüst ol-* “dürüst olmak”, *düşvār ol-* “zor olmak, güç olmak”, *emīn ol-* “emin olmak, inanmak”, *emir ol-* “emir vermek, buyurmak”, *epsem ol-* “susmak”, *esīr ol-* “esir olmak, tutsak olmak”, *eyle ol-* “öyle olmak”, *faķr ol-* “fakir olmak, muhtaç olmak”, *fāruġ / fāriġ ol-* “vazgeçmek, el çekmek”, *ferāġat ol-* “dinlenmek, istirahat etmek”, *fīnk ol-* “şen olmak, mutlu olmak”, *ġāfil ol-* “gaflet içinde olmak, habersiz bulunmak”, *ġalebe ol-* “üstün gelmek, bastırmak”, *ġarķ ol-* “gömülmek, batmak”, *ġāyib ol-* “kaybolmak”, *ġirra ol-* “maġrur olmak, kibirlenmek”, *ġurūr ol-* “gururlanmak, kendini beġenmek”, *ġüft ü ġū ol-* “karşılıklı söyleşmek, konuşmak”, *ħaber-dār ol-* “haberdar olmak”, *ħacīl ol-* “utanmak, mahcup olmak”, *ħalāş ol-* “kurtulmak”, *ħār ol-* “deġersiz olmak, itibarsız olmak”, *ħarāb ol-* “yıkılmak”, *ħariş ol-* “hırslı olmak”, *ħār u zār ol-* “hor görülmek”, *ħāşıl ol-* “meydana gelmek, ortaya çıkmak”, *ħaşī ol-* “korkmak”, *ħayrān ol-* “hayran olmak, çok beġenmek”, *ħāzır ol-* “hazır olmak”, *ħāzır baş ol-* “hazır durumda olmak, hazırlanmak”,

hebā ol- “heba olmak, boşa gitmek”, *helāk ol-* “yok olmak, ölmek”, *helāl ol-* “helal olmak”, *hısm-nāk ol-* “öfkelenmek, kızgınlaşmak”, *hitāb ol-* “Yüce Allah tarafından hitap olunmak”, *hoş ol-* “1. huzura kavuşmak, rahat olmak; 2. iyileşmek”, *hoşnūd ol-* “hoşnut olmak, hoşnut kalmak”, *hurd ol-* “parçalanmak, kırılmak”, *hurdhaşhāş ol-* “hurdahaş olmak, paramparça olmak”, *imāmet ol-* “imamlık yapmak”, *ināyet ol-* “yardım edilmek”, *kadīd ol-* “kuruyup kalmak”, *karış marış ol-* “karmakarışık olmak”, *ķil ü ķāl ol-* “konuşmak, karşılıklı söyleşmek”, *ķulavuz ol-* “kılavuzluk etmek, yol göstermek”, *ķurbān ol-* “bir amaç veya kimse için kendini feda etmek”, *mağrūr ol-* “kibirilenmek, gururlanmak”, *mahrūm ol-* “yoksun kalmak”, *ma‘lūm ol-* “içine doğmak”, *mecrūh ol-* “yaralanmak”, *melūl ol-* “üzgün durumda olmak, mahzun olmak”, *menhus ol-* “uğursuz olmak”, *mest ol-* “mest olmak”, *meşgūl ol-* “meşgul olmak”, *meşhūr ol-* “meşhur olmak”, *muķābil ol-* “karşı karşıya gelmek”, *muķayyed ol-* “korumak, gözetmek”, *muķī‘ ol-* “itaat etmek, bağlı olmak”, *mużaffer ol-* “zafer kazanmak”, *mūnevver ol-* “aydınlık olmak, aydınlanmak”, *mürted ol-* “İslam dinini bırakıp başka bir dine geçmiş olmak”, *müşkil ol-* “müşkül olmak”, *mütehayyir ol-* “şaşırmak, şaşmak”, *müyesser ol-* “nasip olmak”, *naķş ol-* “nakşolmak, kalıcı şekilde yerleşmek”, *nāzil ol-* “inmek”, *n’ol-* “ne olmak”, *nerm ol-* “yumuşamak”, *nice ol-* “nasıl olmak”, *nite ol-* “nasıl olmak”, *nizā‘ ol-* “çekişmek, kavga etmek”, *noķşān ol-* “eksilmek, azalmak”, *pāk ol-* “temiz olmak”, *pāre pāre ol-* “parça parça olmak”, *pāy-māl ol-* “ayaklar altında kalmak, çiğnenmek”, *perākende ol-* “darmadağın olmak”, *peydā ol-* “ortaya çıkmak, belirlemek”, *pişmān ol-* “pişman olmak”, *pūr-ferih ol-* “çok neşeli olmak, çok sevinçli olmak”, *pūşt ü penāh ol-* “arka olmak, yardımcı olmak”, *rāhat ol-* “rahat olmak”, *raħmet ol-* “rahmet olmak”, *rāzı / rāzī ol-* “razı olmak”, *ref ol-* “giderilmek, kaldırılmak”, *revān ol-* “yola koyulmak, gitmek”, *revāne ol-* “gitmek”, *rūšen ol-* “aydınlanmak”, *rūsvā ol-* “rezil olmak”, *sākin ol-* “sakin olmak, sakin duruma gelmek”, *sāye ol-* “gölge olmak”, *sāye-bān ol-* “gölgelik olmak”, *sebeb ol-* “sebeup olmak, neden olmak”, *sen sen ol-* “dikkat etmek, gözünü açmak”, *serāsime ol-* “sersem olmak, serseme dönmek”, *serd ol-* “sert olmak”, *sitem ol-* “sitem edilmek”, *sūzān ol-* “yanmak”, *sūvār ol-* “at vb. bir binek hayvanına binmek”, *şād ol-* “şad olmak, sevinmek”, *şerik ol-* “ortak olmak”, *şermende ol-* “mahcup olmak, mahcup duruma düşmüş olmak”, *şerm-sār ol-* “utanmak, mahcup olmak”, *şor u şerr ol-* “söz ve kötü davranmak”, *şükr ol-*

“şükretmek”, *tābi‘ ol-* “bir şeye veya bir kimseye uymak, bir şeye veya bir kimseye bağlı olmak”, *tağayyür ol-* “değişmek”, *tākatı tāk ol-* “takati kesilmek, takati kalmamak”, *tālib ol-* “talip olmak, istemek”, *tamām ol-* “tamam olmak, tamamlanmak”, *tār ol-* “karanlık olmak”, *tārīk ol-* “karanlık olmak”, *tār-mār ol-* “tarumar olmak, perişan olmak”, *vāki‘ ol-* “meydana gelmek, vuku bulmak”, *vālih ol-* “şaşmak, hayret içinde kalmak”, *vāşıl ol-* “ulaşmak, varmak”, *zāhir ol-* “açığa çıkmak, meydana çıkmak”, *zaḥm-dār ol-* “yaralanmak”, *zaḥmet ol-* “zahmet olmak”, *zāmin / zāmin ol-* “kefil olmak”, *zāyil ol-* “yok olmak, ortadan kalkmak”, *zebūn ol-* “zebun olmak, güçsüz duruma düşmek”, *ziyāde ol-* “artmak”.

1.5. idin- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller

azuḳ idin- “yiyecek olarak bir şeyler hazırlamak, yiyecek sağlamak”, *endişe idin-* “endişelenmek”, *ḥamāyil idin-* “kılıç kayışını omuzdan çaprazlama geçirerek kılıcı beline takmak”, *ma‘būd idin-* “tapınılmak”, *penāh idin-* “sığınmak”, *yurd idin-* “mesken tutmak”.

1.6. kıln- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiil

İncelediğimiz eserde kıln- yardımcı fiiliyle meydana getirilen sadece bir birleşik fiil kullanılmıştır. *yavu kıln-* “kaybedilmek, kaybolmak”.

1.7. olun- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller

emir olun- “emredilmek”, *i‘timād olun-* “itimat edilmek”, *rivāyet olun-* “rivayet edilmek, anlatılmak”, *şakḳ olun-* “parçalanmak, yarılmak”, *vaşf olun-* “vasıflanmak, nitelenmek”.

2. Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller (Karmaşık Fiiller)

Zeynep Korkmaz karmaşık fiilleri 1. öncelik fiilleri (*-mİş ol-*), 2. alışkanlık fiilleri (*-Ir ol-*, *-mAz ol-*), 3. niyet fiilleri (*-AcAk ol-*, *-Icl/ ol-*, *-AsI ol-*, *-(I)-msAr ol-*) olarak üçe ayırmıştır. (2009: 801-811). Metnimizde bulunan “Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller” şunlardır:

2.1. Öncelik Fiilleri

Eserde öncelik fiilleri (*-mİş ol-*) ile ilgili örnekler mevcuttur.

... Ka'be-i ziyâret idem ve kırbânım kesüp yine yirüme gelem yok dirlerse anlara bir belâ eyleyem ki 'âlemde kimse kimseye **itmemiş ola** didi. (31a/3-4)

... Eyledüm halkını anuñg cümle kul Sañga virdüm dir bu 'âlem fethini Anuñg çün leşker aldum **bilmiş ol** Ka'benüñg müşriklerini kıravuz... (55b/4-6)

... Kırhmanğ ölümünden didi ol şâh-ı dîn **Gelmiş olursa** İlähiden yaķın Siz ölürseñiz şehâdet bulasız Uçmak içinde sa'âdet bulasız ... (95b/7-9)

... Hakkı bir bilmeye seni Resül Ol cehennemde ola kibr ü la'în Kendüñg kudret nürından ol Çalap Sañga virmiş nür Rabb-ül 'âlemîn Her ki diye ol nür ayruķ nesneden **Eylemiş ola** aña şeytân kemîn... (98a/6-8)

... Seyf Peyğamber kıldım ben seni Bilmeyen illere bildirdi meni Her ki beni bir bile seni Resül Oldurur süñülü kılum **bilmiş ol** Her ki bu kıavle muķi' olmasa gör ... (135a/7-9)

2.2. Alışkanlık Fiilleri

Metinde alışkanlık fiilleri (-Ur ol-, -Ar ol-, -mAz ol-) ile ilgili örnekler vardır.

... pes İmâm yine hamle kıldı at ayağından şeyle tozlar kıpıdı ki anları kimse **görmez oldı**. (13b/2-3)

... ve yarın gice iki veyâ üç gün içinde gerdek olur didi Tavķ işidüp ne kıılacağıñ **bilmez oldı** cânın ğuşsa başdı. (23a/1-2)

... Bunda senden maħrûm olursam eger Yarın anda ele gire vaşlı yâr Hâsretüñgle ben **olur olsam** bugün Dünyede çok yıl kıalasın pây-dâr... (24a/2-3)

... 'Abbâs daħı İmâm öniden gidüp **görünmez oldı** İmâm anı görüp çağırdı kim yâ Düldül yarın Resüle şikâyet iderin... (46b/10-12)

Ebû Süfyân ol haberleri işidüp beñzinde kıan kıalmayup yaprak gibi **ditrer oldı**. (47a/9-10)

Ebû Süfyân eydür âh âh yâ 'Abbâs tevbe eyleyin ki ayruķ ğaddârlık itmeyeyin ve daħı **olur olmaz** sözi dimeyeyin... (55b/10-11)

... Olmaz ölümünden gerü bir kimse dîr Gürbüz eren **olur olsa** dâr ü ğîr Yâ ecel irse kışıye nâ-gehân Bir nefes ayruķ aña virmez emân... (88b/7-9)

... 'Alî Zübeyrden ol cevâbı işidüp kıatı **ceng ider oldı** amma İmâm küffarı dîne da'vet iderdi anlar İmâma yaman dirdi. (90b/1-2)

2.3. Niyet Fiilleri

Eserde niyet fiilleri (-AcAğ ol-, -IsAr ol-) ile ilgili örnekler bulunmaktadır.

... ol kâfirler dirilüp ol bütiñ öñinde zârılık kıldılar eytdiler iy bizüm ma' bûdımız bizi beyle niçün hacil eyledüñg **hoş olacak oldu.** (17a/7-9)

... İmâm eytdi yâ Tavğ eger kimseden sañga **zahmet olacak olursa** ve tarlıga düşerseñg ol sâ' at beni çağır... (22a/4-5)

... Ebū Süfyân eydür hele varum anlar ile birkaç gele idem ola kim sözümi kabûl ideler bizüm ile ayruğ gavgâ itmeyeler eger anlar baña hışm **idecek olurlarsa** bu iki seyyidlerimiz size haber getüre... (44a/5-7)

... eger ol didügi olur ise ol akrabâmuz cümleten katl olurlar hâl **nice olısar ola** kim anlar dañı imân getirürler. (59b/7-9)

... o kavm eydür eger biz añga **varmayacak oluruz** ' Arab u ' Uraba içinde rüsvâ oluruz adımız il içinde **korğak** ve **harâb** olur didiler. (70b/4-5)

... anlara yardım idelüm ola kim işümüz murâdımızca ola eger **olmayacak olursa** mâlumuzı ve ehli ' iyâlumuzı gelüp mundan götürüp kaçavuz kırtulavuz didi. (70b/9-11)

3. Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller (Tasvir Fiilleri)

Zeynep Korkmaz tasvir fiillerinin yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma ve uzaklaşma fiilleri olmak üzere kendi içinde beş alt gruba ayırmaktadır (2009: 811-833). Fakat Tahsin Banguoğlu tasvir fiillerinin yeterlik, ivedilik, süreklilik ve yaklaşık fiilleri olmak üzere dört çeşide ayırır (Banguoğlu, 1974: 488-493). Eserimizde tasvir fiili oluşturmak için *bil-*, *u-*, *vir-*, *tur-* / *dur-*, *ğal-*, *gel-*, *git-*, *var-*, *gör-*, *yoru-*, *yaz-* yardımcı fiilleri kullanılmıştır.

3.1. Yeterlik Fiilleri

Yeterlik fiilleri, bir esas fiilin *-(y)-A* zarf-fiil biçimi üzerine *bil-* yardımcı fiilinin getirilmesi ile kurulur (Korkmaz, 2009: 812).

“Azeri Türkçesinde iktidarî şeklinde mühim bir hususiyet vardır. O da menfi iktidarîde de *bil-* yardımcı fiilinin kullanılabilmesidir: *diye biler*, *diye bilmez* misalinde olduğu gibi. Eski *u-* «muktedir olmak» yardımcı fiili eklesirken müsbet şekilden düşmüş ve yalnız menfi şekilde kalmıştır. Bu düşmede müsbet şekil onun yerine *bil-* yardımcı fiilini almıştır: *ala bil-*, *alama-* misallerinde

olduğu gibi. İktidarînin umumî inkişafı budur ve Türkiye Türkçesinde de böyledir. İşte Azeri Türkçesi *-ama-*, *-eme-* menfi şeklini de almakla beraber, bunun yerine menfide müsbette olduğu gibi *bil-* fiilini de kabul etmiştir. Bu hususiyet de yine Azeri Türkçesindeki sisteme bağlama temayülünün bir ifadesidir” (Ergin, 1971:208).

Eserimizde hem olumlu hem de olumsuz şekilleriyle kullanılan *bil-*, *u-* yardımcı fiillerinin kullanımı (-A/-I zarf-fiilleriyle) mevcuttur.

... Tavk anı görüp eydür hay niye uğraduñguz kaçarsız bunlar iki kişidür iki üç biñ degüller didi eytdiler yâ emir aña **karşu duramazuz** meger kim aña sen karşu durasın. (19b/10-12)

... Tavk eytdi yâ ‘Alî sen bu söz ile beni **aldayamazsın** İmâm eydür gel yabana söyleme delü olma imân getür... (20a/7-9)

... gördiler ki emirleri tutuldı ve kendüler dağı **cevâb viremezler** kamusı mälların döküp kaçdılar. (20b/9-10)

... Her kime irüp çalardı yüzine Qan revân dolardı iki gözine Kimini dutup atar gökden yaña Kimse **karşu durabilmezdi** aña... (28b/10-11)

... bugün bize mühlet virüñg çünkim aşşam ola sizler ne dirsiz rāzî olavuz bu iş kim siz dirsiz gündüzin **idemezüz**. (37b/11-13)

... ‘Abbās ile cenge durdılar biraz vaktin ceng itdiler ne bu anı ne ol bunı **alibildi** ve ceng aşup kopup gavgā ve galebe oldu. (42a/12-13)

Ebū Süfyān eydür yâ nice ideyin veyā neyleyin bu didüğüñ kelecı baña qatı ağır gelür **idemezem**. (49b/8-9)

... İmâm eydür hāşā yâ Resûlullah ki ben senüñ omuzıña binem amma siz gelüñ benüm omuzıma binüñ ol şüreti hakk idüñg didi Resûl eydür yâ ‘Alî sen beni **götüremezsın** amma gel sen benüm sözüm dut... (65b/6-8)

... Mekke ehli aña tekıye kılurlar kim ‘Alinüñ eli aña irişmez zirā kim andan qorhar ve üşenür qatına **varamaz** kendüsi helāk olur diyü ... (66a/6-7)

... iy Müslümānlar nireye gidersiz işte Resûlüñg **sözün işidemezlerdi** pes Muhammed yanında hemān bir kişi qaldı ol iki cihān fahr-i anı görüp gāyet melül oldu. (80b/1-3)

... İmāma havāle kıldı İmām qalkān berāber dutup kılıç qalkāna tokundı kılıç qalkān göbeğinde mıñlandı ne qadar kâfir çeke gördi kılıcın **alibilmedi**. (90a/6-7)

... İmāma havāle kıldı eytdi yâ ‘Alî ben seni er bilürdüm sen hūd er degülmişsin benümle **ceng idemezsin** sen var ayruğ kişi gönder gelsün... (90a/8-10)

... ol depede bir eski al'a varıydı ol la'ın anı yapıdı yurd idindi atı yüce şarp al'a oldu kimse **alamazdı**... (95a/4-5)

... Sāmarrā dirlerdi anda düşüp yarağların müheyyā idüp yola revāne oldılar dünüñg yarusında bir atı yıl esdi şeyle taşu oprağı aşhābuñg şüretine urdı kimse **gözin açamazdı**... (126b/3-5)

... biz bunlarla **başa ıkmazuz** maşlahat oldur ki dönevüz gene Medīneye varavuz pes bu danışua rāzı oldılar. (132b/1-2)

3.2. Tezlik Fiilleri

“Tezlik fiilleri, *-(y)-I / -(y)-U* zarf-fiil eki almış bir esas fiilin *ver-* yardımcı fiiliyle birleşmesinden oluşur” (Korkmaz, 2009: 818). Kitabımızda yardımcı fiil *vir-* ile yapılır.

... Resül eydür bu inğleyen kimdür eytdiler esir olan ayşdur ağlayup eydür anı benüm oğlum ve ızum anı mālum ve günçem dir Resül eytdi yā Bilāl var **oyuvir** gitsün didi vardılar āzād eylediler. (15b/12-14)

... iy fahr-i cihān azretiñge geldük ki bizüm hālümüzden āgāh olasın feryādımıza iresin dādımızu zālimlerden **aluviresin**... (38b/1-2)

... diyü annd içdi İmām anğa i'ıād idüp **şalıverdi** ol 'avret Mekkeye gitti bu yanğa 'Alı Zübeyr ile nāme-i alup Resül azretine getürdiler... (41a/1-2)

3.3. Süreklilik Fiilleri

“Bu gruba giren tasvir fiilleri, esas fiilin *-(y)-A*, *-(y)-I* veya *-(y)-Ip* zarf-fiil biçimleri üzerine *dur-*, *gel-*, *kal-*, *gör-*, *koy-* (*ko-*) yardımcı fiillerinin getirilmesi ile oluşturulur” (Korkmaz, 2009: 820). Ancak bu yardımcı fiiller dışında Jean Deny *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* adlı eserinde *git-* yardımcı fiili de eklemiştir. Metnimizde *git-* yardımcı fiili ile oluşturulan süreklilik fiilleri vardır.

3.3.1. ur- / dur- Yardımcı Fiili ile Yapılan Süreklilik Fiilleri

“*Dur-* yardımcı fiili ile kurulan tasvir fiillerinde, *dur-* yardımcı fiili esas fiilin *-A* veya *-(y)-Ip* zarf-fiil şekilleri üzerine getirilir” (Korkmaz, 2009: 821).

Eserimizde *-A ur- / dur- ve -Up ur- / dur-* şekillerinde kullanılmıştır.

... amu duru dīvār beyle arekete geldi ol ruhbān dağı içerüde Resülünğ şıfatın ve na'ın **ouyup durardı** ve ol Peyğambere ayrān olmuş idi. (7b/2-3)

... ‘askerine karşı **şaff ve alaylar bağlayup turdılar** ol gün Resül ‘aleyhisselām Sercān adlı atına binmiş idi... (9b/1-2)

... yā kavm bu gelen Tavk İbn Şabāh imiş varuñ sizde hamle idüñ ve sizüñ seyyidüñüze **ceng ide durur** eger irişmeyesiz Emrüdî helāk ider didiler. (25a/11-13)

... ‘Arab sizi görsün ne kadar koşun olduñuñuzı bilsün her kabiledede olan kimse-i bilsün ve tanısın çünkim ol haberi işitdiler yarağların eyleyüp kabile-be-kabile **şaff dutup durdılar**. (39b/9-10)

Hālîd ol sözi işidüp durdı çağırıp eydür yā Kureyşler Resül baña âdem göndermişdi emān virmesün kırsun Allah te‘âlā anuñ ecrin vire dimişdi (61b/9-10-11)

... Resülî gördiler kim kendü kavmiyle leşker içine girmiş ceng eyler ferîşteler dağı hamle kılurlar nite bir kuş yavrusı üstüne **kanat yayup durarsa** bunlar dağı şeyle iderler... (81a/6-8)

.... Resül üzerine ve Hâzreti **ortaya alup durarlar** bir zamān yine ceng iderler ama kaçanlar kaçup gitdiklerine çatı utandılar... (81a/8-9)

... ol kara yüzlü kâfirler ulu ulu taşlar yuvaladılar Müslümānlar anı görüp **ilerü varmayup turdılar**... (103a/3-4)

... Saht buyurdu ceng âletin getürdiler giydi ve Berdenc ata süvār olup ol yüce yirüñ başına **çıkup durdu** ‘askerine buyurdu oğ atdılar... (103a/5-6)

... ol kâfirüñ on biñ divesi ve yigirmi biñ koyunu ve dört yüz kulu varıydı (4) ve gice gündüz çapusunda **el bağlayup durarlar idi**... (106a/3-4)

... nāgāh ol tağüñ bir cān-verini urduğ derisin **yüze tururken** bir atlu çıkageldi biz hiç anuñ gibi heybetlü âdem gördüğümüz yok didük... (108a/1-2)

3.3.2. kal- Yardımcı Fiili ile Yapılan Süreklilik Fiilleri

“*Kal-* yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiilleri, genellikle durum bildiren esas fiillerdeki oluşun, hareketsiz olarak sürmekte olduğunu gösterir” (Korkmaz, 2009: 826).

Kitabımızda sadece *-Up kal-* şeklinde örnekler mevcuttur.

... Ebū Süfyān ol haberi işidüp barmağın dişleyüp ve **hayrān olup kaldı**. (44b/6-7)

... harem içinde zinā kıldılar çünkim bunlar bu güstāhlığı eylediler Hāğ te‘âlā anları taş eyledi ol zamāndan berü **taş olup kaldılar**. (71a/13-14)

... çün rāhib ol sözleri Ca^ʿferden işidüp āh kı lup bir zamān **hayrān olup kaldı.** (129b/1-2)

3.3.3. *gel-* Yardımcı Fiili ile Yapılan Süreklilik Fiilleri

“*Ge/-* yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiilleri, esas fiildeki oluş ve kılışın alışkanlık hâlinde sürmekte bulunduğunu gösterir. Esas fiil -*(y)A* zarf-fiil yapısındadır. Ancak yardımcı fiilin -*(y)Ip* zarf-fiilinden sonra geldiği de olur” (Korkmaz, 2009: 824).

Metnimizde -*A gel-*, -*(y)U gel-* ve -*Up gel-* şekillerinde kullanılmıştır.

... Yā İllāhī ol ḥabībünġ ḥürmeti Cümle İslāma sen eyle rahmeti Ben yazuklu ḳuluġı maḥrūm ḳoma Ḥazretinġe **yüz urup geldüm** uma... (4a/13-14)

... Müslümān oldılar eytdiler yā Resūlullah ḳamumuz baş u cānla yoluġa durup cān terkin urmuşuz didiler pes ol aradan **dönüp geldiler.** (9a/5-6)

... İmām at başını çevirdi kaçır gibi oldı kāfir anı gördi zebūn sandı ardına düşmek diledi İmām **döne gelüp** bir na^ʿre ḥayḳırdı şanasın ki gökler yığıldı... (13b/5-6)

... Resūl işidüp şād oldı ʿAliye du^ʿā kıldı andan üç gün anda ḳarār eylediler kāfirlerünġ ḳalan mälların devşürüp **alup geldiler** yirlerinde ḳarār kıldılar... (17a/3-5)

... yā Muḥammed Şabbāḥ İbn ʿAbbāsum oġlum Ṭavḳı senden **dileyü geldüm** umaram ki baña viresin ve cümle günāhını baġışlayasın... (21b/10-11)

... Ṭavḳ fil-hāl ḳomayup hevdec divesinün mehārın eline alup **çıkup geldü** ki yola revān oldı... (24b/3-4)

... ol aşḫāb ol oḫı ḳuyunuġ dibine bıraḳdı ḳudret İllāhī şu cūş idüp ḳuyudan ṫaşra çıḳdı ol ordu anı **görüüp gelüp** ol şudan içdiler... (31b/4-6)

... ol ḳabile tevābi^ʿle göçüp Mekkeye geldiler ol yaġadan Benī Bekir ḳavmi anı işidüp **āh idüp gelüp** gördiler kim gitmişler... (37a/12-13)

... Peyġamber ḥazreti ol gün aġ ṫonlar giyüp ve ḳara ʿimāme sarınup ve Ġazab adlı ḳılıç ṫaḳınmış çıkup Düldüle süvār oldı önünce ʿAmmār İbn Yāsir çağırup eydür uş Resūl ʿaleyhisselām **süvār olup gelmiş** ve siz daḫı gelün... (39b/6-8)

... Resül anı işidüp gâyet gâzaba geldi kim buyura ol kâfirünġ boynın ura ‘Abbâs yirinden **țuru gelüp** eydür yâ Muġammed Allahu seversen beni rüsvâ eyleme... (49a/12-14)

... bir ță’ife geldi ulularına Ebü Zeri Ğıffârî dirlerdi sancaġ **getürüp gelüp** bu medġi âġâz idüp söyledi. (54a/3-4)

... Resülünġ gelmesine intizâr çekdiler bu yañadan Resül ġazreti daġı gelürdi cümle ‘askerler ‘alemler ıaldurup sancaġlar **açup gelürdi**... (59a/10-11)

... yâ Resülullah Ĥaġ yoluna ve senün dînün ġürmetine bize emân vir ki Ĥâlîd cemî‘ Mekke ehlin ıırdı uş sañga **şıġınu geldük** didiler. (62a/9-10)

... Cerîd İbn Şamâ-i ben öldürdim di çün Râbî‘ a ol **sözi işidüp gelüp** ol la‘inün ıonların ııkarup gördi kim iki ayakları boynuza dönmiş ata binmekden... (91b/1-3)

... adıma Şemme dirler Ĥalîmenün ıızıyam anam Muġammedi emzirüpdür anam ıarıyup faır olmışdur mâlımız ve ıavarımız gitmiş elimizde nesne ıalmamış Muġammedden **şefâ‘at isteyü geldüm** didi. (92a/6-7)

... gelüp ıaraları ortaya alup bölük bölük ıırmaġa başladılar ‘Alî üzerinden kâfiri **ıaldurup gelüp** selâm virdiler... (102b/1-2)

3.3.4. git- Yardımcı Fiili ile Yapılan Süreklilik Fiilleri

“Bunlar iki kılışın birbiri ardınca veya aynı zamanda gerçekteştiğini gösterirler. Öyle ki bu zaman yakınlığı bazan iki fiilde bir tek kılışın sürekliliği anlatımını yaratır ve zarf-fiil bir türlü tasvir fiil meydana getirir. *Yapıp durmak, apışıp kalmak, sürüp gitmek* gibi” (Banguoġlu, 1974: 429).

Eserimizde *-U git-* ve *-Up git-* şekillerinde örnekler vardır.

... bir ıaş ıopdı eytdi yâ Ĥâlîd yaġşı gözle ki ıaçmaya ben yine giderem didi **revân olup gitdi** ve ol esîr aġlamaġa başladı. (1a/1-2)

... İmâm eytdi bugünden beyle gidelüm bir ıoġrı yol var idi râst Medîneye varurdu anı **dutup gitdiler**. (3a/6-7)

... yâ Resülullah derġâl ol ıurduñġ öñinde imân getürdüm çün ıurd anı gördi ıoyunu **ıoyup gitdi** ben vardum ol ıoyunu getürüp ıoyunıma ıatdum... (5a/4-6)

... ‘Asced İbni Ğavâyim ile ceng idesin Tañırınıñ ġükmi beyledür didi ve yine ‘**urüc eyleyüp gitdi**. (5b/1-2)

... Resül ile şaġâbeler **yola düşüp gitdiler** aġşam oldu bir maıāama irdiler... (6a/2-3)

... Hâk te'âlâ eydür çünkim ol dilek diledi anuñg hâcetin revâ kılduğ Resül anı gâzâya beyle **alup gitsün** şehrünğ kaydın yimesün didi... (6a/10-12)

... inşâallah eger mağribde veyâ maşrıqda olursañg sañga irişem didi bu vaşıyyeti eyledi andan Şabbâh ve Tavk Resüle **vedâ' idüp gtdiler**. (22a/6-7)

... Resül eydür yâ 'Osman yüri sen Mekkeye var cehd eyle ola ki Kureysi râzî idesin çün 'Osman anı işidüp tırdı **yola girüp gitdi** tâ Mekkeye vardı... (33b/11-13)

... 'Abbâs İbn Mirdâs bu medhi oқыyup sancağın Ebü Süfyānuñg üste silküp **geçüp gitdi**. (52a/2-3)

... eydür Muḥammede her kim dād alayım **diyü gitdi** intikām çekdi aña aslanlar varsa çetük olur anuñg ile kimse başa varmaz... (70b/2-3)

... bir zamān yine ceng iderler ama kaçanlar **kaçup gtdüklerine** katı utandılar andan Resül eydür yārānlar bizimle kavlüñüz şeyle mi... (81a/9-10)

... bir yire varduğ aña Mā-il Hırāb dirler imiş anda şulanduk ve biraz rāḥat olduğ **durup gitmek** üzre iken nāgāh ardımızdan bir toz peydā oldu... (96b/2-4)

... İmām anı görüp eydür yâ kavm cehd eylenüñ sürünğ bir el ilerü gidelüm pes İmām önlerince 'azm **idüp gtdiler** gicede konmadılar... (111a/4-5)

... Resül buyurdi varuñg cümleñüz yarağ fikrin görüñ didi Resülden ol cevâbi işidüp bir uğurdan **kalıup gtdiler**... (117a/8-9)

... Resülden bu sözi işidiler her biri **tağıluup gtdiler** varup yarağların tedārik itdiler. (125a/14-15)

... Resül öninde imān getürmişüz çün bu sözi işidiler andan revāne olup gtdiler yarındası ol Benī Hilāla yetdiler ol arada kondılar andan **göçüp gtdiler**. (126b/12-14)

3.3.5. var- Yardımcı Fiili ile Yapılan Süreklilik Fiilleri

Var- yardımcı fiili ile yapılan süreklilik fiilleri, süreklilik anlatımını yaratır. Metnimizde -Up var- şeklinde sadece bir örneğe rastlanılmıştır.

... iy münkir kâfir saña rızk ve sağık viren oldur sen anı **koyp varup** buḥa taparsın eyle bilürsen sañga sağık viren ve rızk viren oldur ol Muḥammed kim anuñg Hâk Resülidir. (4b/13-15)

3.3.6. gör- Yardımcı Fiili ile Yapılan Süreklilik Fiilleri

“Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında, esas fiile “sürekli bir çaba gösterme” işlevi katan bu tasvir fiili, yazı dilimizde olumlu biçimi ile çok seyrekleşmiş ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Ancak, belirli bazı fiillerle kullanılır. Yine “sürekli bir çaba, istek ve rica” bildirir: *atlayagör-, ağlayagör-, isteyegör-, yalvaragör-* gibi” (Korkmaz, 2009: 829).

Kitabımızda *-A gör- ve -(y)Up gör-* şekillerinde kullanılmıştır.

... Hâlid anı gördi yüzine bakdı göre kim ne kişidür çarañu idi fark idemedi tez çaçmak çaçup od yañdı ışık olup ol kişi yüzine **bakup gördi** kim çal^c anuñg begidür... (1a/2-4)

... Resûlden anı işidüp at depdi varup **meydâna gire gördi** kim Miqdâd İbn Esved ‘Alinün katına geldi eytdi yâ İmâm sen biraz şabr eyle meydâna ben gireyin... (11b/6-7)

... İmâm ilerü gidüp ol ‘avrete eydür bunlar ne çavmdür ki bunda kondılar baña bildir didi ol ‘avret ‘Alinün yüzine **nazar idüp gördi** bir kaçan aslana beñzer... (18b/6-8)

... ol yañgadan Benî Bekir çavmi anı işidüp âh idüp **gelüp gördiler** kim gitmişler anlar dañı ardılarına düşüp ilgâr itdiler... (37a/13-14)

... Mâlik eydür hele şimdi çorçmañ ve üşenmeñ biz dañı anları **cäsüslayup görelüm** ne çadar ‘askeri vardır... (77a/13-14)

... İmâmı yalnız çomanğ pes ol dört dilerler atlanup revân olup gitdiler **varup gördiler** kim... (83a/9-10)

... kâfir anı işidüp kılıç çeküp İmâma havâle kıldı İmâm çalkın berâber dutup kılıç çalkana çokundı kılıç çalkın göbeginde miñlandı ne çadar kâfir **çeke gördi** kılıcın alıbilmedi. (90a/5-7)

... Haçkuñg ‘inâyeti olup kâfirden birisi görmedi ol aradan yola düşüp revân oldı cân ecele özin bilmeyüp yügürdi gelüp Resüle **irüp gördi**... (96a/11-13)

... pes ‘Abdullah çadırlara gitdi **varup gördi** ulu çara yüzlü erlerdür ki her birisi mîl ü menâreye beñzer... (111b/7-9)

3.3.7. yoru- Yardımcı Fiili ile Yapılan Süreklilik Fiilleri

“*esas fiil + -i zarf-fiil eki* üzerine *yori-* yardımcı fiili getirilmesiyle yapılan süreklilik yapısında henüz ekleşmemiş *yori-* yardımcı fiili kullanılmıştır. *yori-* fiili geniş zaman çekimi ile günümüzde ekleşerek *-yor* şeklini almış ve şimdiki zaman eki olarak kullanılmaktadır” (Büyükkakça, 2000: 121).

Eserimizde *-A yoru- ve -I yoru-* şekillerinde kullanılmıştır.

... eydür yâ Resûlullah Hâk te'âlâ saᅇga selâm eyler ol yigit ki size haber getürdi gerçek söylerdür yaraᅇuñ kıl ki üstünge leşker **geli yorur** Allahuñ emri beyledür... (72b/12-14)

... Resûl hâzreti eydür yâ kavm baña Cibril geldi ki Hevâzin İbn Şakîf çoklık leşker cem' idüp üstimize **gele yorur** ama nuşreti Hâk te'âlâ size virmişdür... (73a/12-13)

3.4. Yaklaşma Fiilleri

“Esas fiilin -A zarf-fiil biçimi üzerine *yaz-* tasvir fiilinin getirilmesi ile kurulan yaklaşma fiilleri, Eski Türkçenin “yanılmak, hata etmek, günah işlemek” anlamlarındaki esas fiilinin zamanla sözlük anlamından kayarak bir tasvir fiiline dönüşmesi ile oluşmuştur” (Korkmaz, 2009: 831).

Metnimizde esas fiil -A zarf-fiil yapısındadır.

... Hâlid ne kadar dünyâda eyelük gördüm ise beni munda getüren kişi şamusun burnumdan çıkardı cânımı gövdemden **alayazdı**. (1a/6-7)

... İmâm ilerü gelüp nazar itdi gördi kim Ebû Süfyândur 'Abbâs eydür gördüm ki ardımda otururken ditredi elleri şaşdı baᅇga yapışdı yire **düşeyazdı**. (46b/3-4)

... 'Abbâs ilerü gelüp Ebû Süfyânı şeyle dönderdi kim cânı **çıkayazdı** eydür iy bed-baht görmez misin ki Peygamber nice kaçmışdur... (49b/1-2)

... Benî Hâyrân kavmi varmışlar Müslümân olmuşlar didiler çünkü anı işitdi iken kaçdı sankim gövdesinden cânı **gideyazdı**. (123b/8-10)

... kâfire hamle kılup yürüdi sankim bir sürü koyuna bir aç kırt girmiş veyâ bir kıru meşeye bir od urmuşlar şafflar bozup ve kınarlar töküüp 'âlemi fenâya **vireyazdı**. (131a/16-17)

4. Bir Yanı İsim Bir Yanı Esas Fiil Olan Birleşik Fiiller

“nesne olan adlarla kaynaşmış daha bazı fiiller vardır ki salt kılış ve oluş anlamı taşımamakla birlikte yardımcı fiillere benzer bir işleyişle, yani adın kavramını fiilleştirmek üzere birleşik fiiller yaparlar. Bunlara *yarı yardımcı fiiller* adını veririz (*almak, vermek, bulmak, işlemek, görmek, koşmak*). *Yol almak, tedbir almak, ara vermek, karar vermek, iş görmek, vazife görmek, son bulmak, şifa bulmak, şirk koşmak, şart koşmak, suç işlemek, günah işlemek* gibi” (Banguaᅇlu, 1974: 316).

al-

destür al- “izin almak”: iy Şir-i Hâk isterüz kim Tanğrı habibini görevüz hâlümüzi aña beyân idevüz didiler **destür alup** içerü girdiler. (122b/11-12)

harâc al- “başkasının sırtından geçinmek”: ol la‘inüñ kırk biñ er atlası ve igirmi biñ yayası varıydı her birisi kendüsin yüz ere yazardı dört taraftan **harâc alurdı** Şâh Necâşîyle düşmen idi. (106a/10-11)

şatun al- “bir nesneyi belirlenen fiyatını ödeyerek kendine mal etmek, mübayaa etmek”: ceng dibine getürdiler İmâm ‘ahdi üzre ol karavaşı ağasından **şatun alup** sermâye birkaç dive virdi eytdi var âzâd olduñg didi. (2b/15, 3a/1)

çaq-

çaqmaq çaq- “ateş etmek”: Hâlîd anı gördi yüzine baqdı göre kim ne kişidür karañu idi fark idemedi tez **çaqmaq çaqup** od yaqdı ışık olup ol kişi yüzine baqup gördi kim **qal’ anuñg** begidür. (1a/2-4)

çek-

cevrin çek- “eziyetini çekmek, meşakkatine katlanmak”: Anğa uyanlara idem çok belâ Söylene ‘âlem içinde il ü şâr Nicesi **cevrin çekevüz** biz anuñ Olavuz anuñg elinde hâr u zâr... (50b/9-10)

çık-

taşra çık- “kapalı bir yerden dışarı gitmek”: eytdiler yâ melik ne oturursın ‘Alî geldi çün anı işitdi **taşra çıqdı** gördi kim leşkeri hep yarağa girüp hâzır olmışlar. (19a/14-15)

dön-

gerüye dön- “yüzünü arkaya çevirip ters yöne gitmek”: bu resme söz söylerken leşkerüñg öñi **gerüye dönüp** kaçdı Peyğamber eydür hay n’olduñuz beyle kaçarsız eytdiler yâ Resülullah öñümüzde bir ulu ejdehâ bilürdi... (74b/6-7)

düş-

ardına düş- “arkasından gitmek, peşini bırakmamak”: ben koyun güderdüm bir kırd geldi bir koyunum aldı kaçdı ben **ardına düşdüm** bir derede anğa yaqın irişdüm. (4b/6-8)

vehme düş- “yersiz korkuya, yanlış düşünceye kapılmak”: Resüle senden şikâyet iderem çün kılıç bu ‘itâbı işitdi gâyet **vehme düşdi** yine birbiriyle dürüşüp ceng eylediler. (89b/5-6)

gel-

cüşa gel- “Coşmak, kendinden geçecek duruma gelmek”: bir aşhâb var idi çün bu hâlî görüp şâd oldu gönğli **cüşa geldi** Resüle qarşu durup hoş âvâz ile bu şi‘ri âğâz itdi. (76a/1-2)

haber gel- “(birine bir şey hakkında) bilgi erişmek”: Beşir eytdi Kureşe **haber geldi** kim ol Muhammed Ka‘beye gelür ki hac eyleye... (30b/14-15)

gör-

diş gör- “düş görmek, rüya görmek”: Resül ol sözi işidüp eydür yâ Beşir anlar henüz diş görmedin ta‘ birin ne ‘ aceb yormışlar. (31a/1-2)

maşlahat gör- “iyi, faydalı ve münasip olduğunu kabul etmek, uygun bulmak”: fikr itdüğün ol gelen Benî Züheyre bildirdi anlar işidüp **maşlahat gördiler** eytdiler eger eyle idersek işümüz eyü olur didiler. (70a/2-4)

kal-

hayrân kal- “çok beğenmek”: ol serây sekkiz bucaklı idi kapuların hep altundan ve gümüşden itdürüp cevâhîrle zînet itmîş idi görenler **hayrân kalurlardı**. (106a/8-9)

mat kal- “hayret etmek, şaşakalmak”: kâfir İmâmuñ ol hareketin görüp **mat kaldı** bu kez ‘ avret çağırdı kim gâfil olma er gibi depren sañga berâber gelen ‘ Alîdür... (89b/11-12)

ta‘accüb kal- “hayrete düşmek, şaşmak”: eydür ben sizi gönderdüm ki varasız emân vir diyesiz siz varup sözümün ‘ aksin dimişsiz didi eytdiler yâ Resülullah biz dañı bu işe **ta‘accüb kalmışuz**. (63b/3-5)

tâkati kalma- “gücü azalmak, bitmek”: Tavkuñ hûd zañmları gâyet çok idi **tâkati kalmayup** zebün olup Nigârdın yanğa at şaldı gördi kim anı dañı ortaya almışlar. (27a/11-12)

sal-

haber sal- “haber göndermek”: Resül katına geleler ol bitileri dört yaña perâkende kıldılar tez gelün gâzâya yetişüp şevâb ‘ aźimde buluñg diyüp ‘ Arab kabâyiline **haber saldılar**. (39a/5-7)

söyle-

söz söyle- “konuşmak, lâf söylemek”: ‘ Ömer eydür Resüle ol sözi didigüm için gâyet pişmân oldum ol cihetden bir kul âzâd eyledüm ki niçün Resüle beyle güstâh **söz söyledüm** didi. (35a/9-11)

tur-

zağ tur- “güçlü, kuvvetli, sağlam durmak”: ol bed-ahter gördi kim kendünüñg harbesidür kendüye gelür ol harbeye kalğanın qarşu duñup **zağ turdı** harbe gelüp kalğana toğundı... (102a/9-10)

uğra-

belāya uğra- “beklenmedik bir bela ile karşılaşmak”: bir ulu yaşlı ağzında dişleri kalmamış bir çarı Hālīde eydür yā Hālīd yüzünge perde dut ta kim bunları görüp **belāya uğramayasın...** (2a/9-11)

ur-

na're ur- “yüksek sesle bağırarak, haykırmak”: İmām anı gördi çağırdı bir kerre **na're urdı** şeyle urdı ki ‘ālem velveleye geldi nicelerünġ ‘aqlı gitdi. (20b/3-4)

şaplağ ur- “tokat atmak”: yā Hübel a'lā nice oldı didiler anı sorıcağ iblīs-i la'īn kendünġ yüzine birkaç **şaplağ urdı** ve başını açup ağladı. (71b/2-4)

zarb ur- “darbe vurmak”: ben bununġ gibi er görmedüm çok erlere **zarb urmuşam** ve zarbın dağı yimişem. (1a/14-15)

vir-

cevāb vir- “karşılık olarak bildirmek veya söylemek”: yā ehli imān kanda gidersiz Resūli koyup Hāğ te'ālā size 'itāb ve hitāb iderse ne **cevāb virirsiz.** (81a/1-2)

destūr vir- “izin vermek”: yā Resūlullah niçün beni göndermezsin **destūr vir** varayım anı huzūruŋa getüreyim Peyğamber eydür var getür. (62b/12-13)

emānet vir- “geri almak üzere vermek”: eydür iy haṭun kaçan kim Mekkeye varasın bu biti Ebū Süfyānuŋ öz eline viresin ve ol 'avrete dört mişkāl kıızıl altun virdi eydür bu biti saŋa **emānet virdüm.** (40a/8-10)

istimālet vir- “Müslüman olmayan bir belde halkına birtakım kolaylıklar ve hoşgörü göstererek kendi yanına çekmek”: Resūl kendüsi leşker içine girüp her birine **istimālet virdi** eytdi yā muhācirin vel-enşār diŋ imdi bu leşkere cān ile ḥamle idünġ. (9b/4-6)

mühlet vir- “bir iş veya borç için belirli bir süre tanımak”: siz bizüm dostumuzsız ve kavmimizsiz biz sizden nice yüz dönderevüz didiler bugün bize **mühlet virünġ** çünkim aḥşam ola... (37b/10-12)

öğüt vir- “nasihat etmek”: ol ivünġ içinde bir kimse kalmadı hemān 'avretler ve uşaklar kaldılar andan Tavk at sürüp ilerü geldi gördi kim 'avretler üşüp ol kıza **öğüt virürler.** (24a/14-15)

ruḥşat vir- “izin vermek”: her zamān birbirimizi görürdük baña bu hāl oldı ata baña **ruḥşat vir** ben 'aşıkam şabrım kararım kalmadı. (22a/13-14)

Sonuç

1. Yardımcı Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller

Yardımcı fiil	Birleşik fiil sayısı	Yardımcı fiil	Birleşik fiil sayısı
it-	176	idin-	6
eyle-	139	-	-
kıl-	70	kılın-	1
ol-	146	olun-	5
Toplam			543

2. Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller (Karmaşık Fiiller)

Karmaşık Fiiller		
İşlevi	Yapısı	Sayısı
Öncelik Fiilleri	-mİş ol-	5
Alışkanlık Fiilleri	-Ur ol-, -Ar ol-, -mAz ol-	8 (3+2+3)
Niyet Fiilleri	-AcAğ ol-, -IsAr ol-	5+1
Toplam		19

3. Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller (Tasvir Fiilleri)

Tasvir Fiilleri			
İşlevi	Yardımcı Fiili	Yapısı	Sayısı
Yeterlik	bil- (Olumlu)	-I bil-: 1	1
	bil- (Olumsuz)	-A/-I bilme-: 2	2
	u- (Olumsuz)	-(y)AmA-: 12	12
Tezlik	vir-	-I/-U vir-: 3	3
Süreklilik	tır- / dur-	-A tır- / dur-: 2, -Up tır- / dur-: 8	10
	kal-	-Up kal-: 3	3
	gel-	-A gel-: 1, -(y)U gel-: 4, -Up gel-: 11	16
	git-	-U git-: 1, -Up git-: 15	16
	var-	-Up var-: 1	1
	gör-	-A gör-: 2, -(y)Up gör-: 7	9
Yaklaşma	yoru-	-A yoru-: 1, -I yoru-: 1	2
	yaz-	-A yaz-: 5	5
Toplam			80

4. Bir Yanı İsim Bir Yanı Esas Fiil Olan Birleşik Fiiller

Yardımcı Fiiller	Birleşik Fiiller	Sayısı	Yardımcı Fiiller	Birleşik fiiller	Sayısı
al-	destür al-	2	sal-	haber sal-	1
	hārāc al-	1	söyle-	söz söyle-	5
	şatun al-	1	tır-	zak tır-	1
çağ-	çağmak çağ-	2	uğra-	belāya uğra-	4
çek-	cevrin çek-	1	ur-	na ^c re ur-	16
çık-	taşra / daşra	9		şaplağ ur-	1

	çık-				
dön-	gerüye dön-	2		zarb ur-	2
düş-	ardına düş-	3	vir-	cevâb vir-	15
	vehme düş-	1		destür vir-	16
gel-	cüşa gel-	2		emânet vir-	1
	haber gel-	1		istimâlet vir-	1
gör-	diş gör-	1		mühlet vir-	1
	maşlahat gör-	2		ögüt vir-	4
çal-	hayrân çal-	9		ruşsat vir-	2
	mat çal-	1			
	ta' accüb çal-	1			
	tâkati çal- ma-	3			
		42	+	70	
		Toplam			112

Kaynakça

- ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek (2007). “Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-Fiil Bulunan Birleşik Fiiller”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Güz, s. 83-95.
- AKTAN, Bilal (2009). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- ATABAY, Neşe ve ÖZEL, Sevgi (1976). *Sözcük Türleri II (Bağlaç, Ünlem, Eylem)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AY, Özgür (2011). “ol- Fiili ile Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter, s. 679-692.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- BAYDAR, Turgut (2013). “İsim + Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 49, s. 55-66.
- BERBERCAN, Mehmet Turgut (2013). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gülistan-ı Türki)*, Ankara: Hakim Yayınları.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1982). *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BOZKURT, Faut (2017). *Türkiye Türkçesi*, Konya: Eğitim Yayınları.
- BÜYÜKAKKAŞ, Ahmet (2020). “İki Farklı Dönemde Kayda Geçmiş Deli Dumrul Hikayelerinde Birleşik Fiiller”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 2020/15, s. 113-130.
- DELİCE, H. İbrahim (2003). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DEMİR, Nurettin (2013). “Kip Ekleriyle Kurulan Birleşik Fiiller”, Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı, Akçağ Yayınları., s. 389-398.
- DEMİR, Nurettin ve YILMAZ, Emine (2014). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.
- DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Tercüme eden: Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Maarif Matbaası.

- DENY, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*, (Tercüme eden: Ali Ulvi Elöve, uyarlayan: Ahmet Benzer), İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1963). *Türkçede Fiiller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DURMUŞ, Mustafa (2010). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ECKMANN, Janos (2013). *Çağatayca El Kitabı*, (çev. G. Karaağaç), Ankara: Kesit Yayınları.
- EDİSKUN, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EKER, Süer (2016). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1971). *Azeri Türkçesi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ERGİN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ERKUL, Rasih (2007). *Cümle Metin Bilgisi*, Ankara: Anı Yayınları.
- GABAİN, A. Von (1953). "Türkçede Fiil Birleşmeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 1, s. 16-28.
- GABAİN, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GENCAN, Tahir Nejat (1979). *Dilbilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖĞÜŞ, Beşir (1962). "Türkçede Bileşik Kelime Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 10, s. 245-264.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız (2009). "Birleşik Kelime Olarak İkillemeler, Sayılar ve Birleşik Fiiller" *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (27-28 Ağustos 2007)*, C.1, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., s. 219-226.
- GÜLENSOY, Tuncer (2000). *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997). "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 45, S. 1997, s. 214-224.
- DEMİREZ GÜNERİ, Aysun, (2013). "Yeni Uygur Türkçesinde Tabanlaşmış Birleşik Fiiller", *Gazi Türkiyat*, C. 1, S. 13, s. 59-80.
- GÜNEY, Şahan Fatma (2008). "Tatar Türkçesinde Bitme ve Tamamlanma Bildiren Birleşik Fiil Yapıları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 1, s. 125-140.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1969). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HENGİRMEN, Mehmet (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınları.
- HERKMEN, Dilek (2010). "Eylemek" Yardımcı Fiili", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V. 3, I. 12, Summer, s. 238-249.
- İLHAN, Nadir (2001). "Birleşik Fiil Kuruluşunda A-I-U Ünlüleri", *Türk Dili*, S. 596, Ağustos, s. 177-183.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- KARABÖRK, Kazım (2006). “Yol Kelimesiyle Yapılan Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller”, *Türk Dili*, S. 652, s. 357-363.
- KARAHAN, Leylâ (2010). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAÖRS, Metin (1993). *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- KOÇ, Nurettin (1992). *Açıklamalı dilbilgisi terimleri sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1998). “Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları”, *Türk Dili*, S. 559, Temmuz, s. 3-14.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖKTEKİN, Kazım (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl (2009). *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1958). “Türkiye Türkçesinde Birleşim ve Yazılışları Üzerinde”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 8, s. 28-43.
- MERHAN, Aziz (2009). “Atabetü’l- Hakayık’ta Birleşik Eylemler” *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 49, s.101-112.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2002). “Tasvir Fiillerinde Kurulan Ekler Üzerine”, *Türk Dili*, S. 610, Ekim, s. 820-824.
- ÖZÇELİK, Sadettin-ERTEN, Münir (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2013). “Mehekkü’l-İlim ve’l-Ulemâ İsimli Eserde Birleşik Fiiller”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, s. 11-45.
- ÖZMEN, Mehmet (2001). “Eksik Olan Dil Bilgisi Terimlerimiz Üzerine”, *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri* (20-23 Mayıs 1999), Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi, s. 111-125.
- ÖZMEN, Mehmet (2007). “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları., s.1417-1426.
- ÖZTÜRK, Deniz (2008). *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAVRAN, Hülya (2001). “Bir İsim ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerinde Yeni Görüşler”, *Türk Dili*, S. 596, s. 140-142.
- SAVRAN, Hülya (2002). “Türk Dil Bilgisi Öğretiminde Birleşik Fiillerin İşlenişi Üzerine” *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, s. 107-113.
- SEV, Gülsel (2001). *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞAHİN, Hatice (2000). “Kutadgu Bilig’de Tasviri Fiiller”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, s. 95-105.
- ŞAHİN, Hatice (2001). “Gel- ve Git- Fiillerinin Birleşik Yapılarda Sergilediği Durumlar”, *Türk Dili*, S. 595, Temmuz, s. 73-78.
- ŞAHİN, Hatice (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞİMŞEK, Rasim (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon: Kuzey Yayınları.

- TEKİN, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri* (yay.: Mehmet Ölmez), İstanbul: Kitap Yayınları.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1977). *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TURAN, Zikri (1996). “Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevheri Fiili”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 44, s. 265-289.
- UĞURLU, Mustafa (2007). “Birleşik Fiil Üzerine”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (27-28 Ağustos 2007)*, C.1, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, s. 399-412.
- YİĞİTBAŞI, Hatice (1999). “Bugünkü Uygur Türkçesinde Birleşik Fiiller”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 47, S. 1999, s. 365-380.
- ZEYNALOV, Ferhad R. (1986). “Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 24, s.455-468.

Elektronik Kaynaklar

- Kubbealti Lugati, <http://lugatim.com>, (Erişim Tarihi: 24.12.2022).
- Türk Dil Kurumu, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 24.12.2022).
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 24.12.2022).
- Türk Dil Kurumu, Tarama Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 24.12.2022)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TÜDAD - Cilt 6 - Sayı 3 - Temmuz 2023